

LOOMING

JANUAR 1971

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

1

Peeter Ulas

Kaarnajärv (Metsotinto) 1970

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälekandja

1 JAANUAR 1971

Pöördtoolitund

Könnte man Geschichte schreiben, wie sie ist!

Koidula

Also — nüüd pean mina ikkagi võtma paberi ja sule ja kirjutama.

Eeh... Need asjad juhtusid ju viiekümne või kuuekümne aasta eest (mõtelda — meil on praegu juba tuhat üheksasada kolmkümmend...). Mispärast sunnitakse mind veel nendes asjades sorima! Mis tähendab sorima?! Ei mingit sorimist! Ei mingil juhul — selle noorherra meeleheaks! Kuidas oli tema häbemata nimi...? Jälle on minu prillid rasvased ja Annette ei ole seemisnahka minu kirjapressi juurde valmis pannud. Ja nüüd peab üks silmatohter taskurätikuga... Hhhh, hhhh... Vaevalt selgemad... See on muidugi *conjunctivitis*. Esimese lume aegne. Aga suurel määral ka võrkkile skleroos. Ka skleroos. Kuidas oli tema nimi...? *P a l m*... Pole kuulnud. Noh — eine Siegespalme — пальма победы — võidupalmi ei saa sellel härral mitte sellest tema kirjatükist võrsuma! Ei!

Niisiis:

L u g u p e e t u d h ä r r a . . .

Mina, Johann Woldemar Jannseni veel elus olev poeg, kes ma oma isa ausa rahvatöö peale uhke olen, ei saa kõrge vanaduse ja haiguse pärast enam kõiksuguste inimeste vastu oma perekonna nime ja au kaitset sulge kätte haarata. Aga kui Teie sõandate kinnitada, et Carl Robert Jakobson olevat t e a d n u d, ja koguni isa Jannseni lapsed olevat t e a d n u d, et isa Jannsen on rüütelkonnalt tuhandeid rublasid raha saanud ja selle eest pidanud «Eesti Postimeest» sakslaste vaimus toimetama, siis tahan mina Teilt ometi küsida, k u s t o l e t e Teie selle teadmise võtnud — Fragezeichen! Ausrufungszeichen!

Nii. Jah. Siia maani ei tee allakirjutamine mulle kõige vähematki raskust. Edasi.

Aga Teie autoriteedi Jakobsoni kohta ei taha ma muud kui meelde tuletada... meelde tuletada, mis üks tema omaaegseid suuremaid austajaid... Au-gust Kitzberg — August Kitz-berg tema kohta on kirjutatud. Mina tsiteerin:

«Jakobson suri oma au ja hiilguse suhtes õigel ajal; kui ta kauemini oleks elanud, tema päike oleks tuhmunud. Nõnda on kõikide meie juhtivate vaimudega olnud ja saab veel edaspidi olema; meis kõikides on veel liialt palju orja verd ja kadedust üksteise vastu, meie ei oska ühel meelel olla ja üksteise halba üles kaaluda häüga, upume ära arvustusse ja mahakiskumisse.»

Siia maale — jah... Aga edasi...?

Mõnus tükk ikkagi — see niisugune pöörlev kirjutuslauatool: istud laua taga, kirjutad — ei saa, lükkad natuke pihuga, kriuks — istud klaveri taga... mängid...

... Kas see härra Võidupalm üleüldse teab, kes meie, Jannsenid, olime?! Ah?

Kas see härra teab, et meie isa oli eesti rahva seas esimese suure ajalehe asutaja? Teab. Aga kas ta teab, mis esimene suur ajaleht ühele rahvale tähendab? Et üks rahvas ünnib oma esimesest tõelisest ajalehest? Teab? Ei tea! Et üks rahvas jääb kauaks-kauaks ajaks — võib-olla jääb üleüldse — seda nägu, nagu on tema esimene suur leht! Kas ta teab, et meie isa oli... nii kui lai virdav toobritäis hapuka maalõhnaga elurõõmu ja head tahet ja tegelikku vaimu? Ei tea! Ja missugune humorist! Kas see härra teab, et kõik need sakslaste kuulsad Spassvogelid on tema kõrval — kuiv puru?! Ja Lydia?! Kas Lydia oli kõige suurem laulik, kes iiales selle rahva seast on sündinud?! Oli. Noh, seda see härra arvatavasti teab. Aga Harry? Kas see härra teab, et Harry oli neljakümne aasta eest üks Euroopa ajakirjanduse kõige säravam pea?! Ei, sellest pole sel härral muidugi aimu! Jannsenite au porisse tallama on ta mees! Aga mida vanad auväärt härrad Budapestis ja Berliinis tänini Harryst kõnelevad, seda ta ei küsi! Ja Eugenie — kas polnud ka tema mitte üks oma aja kõige vaimukamaid naisi, vähemasti siin maal?! Sest eks pärinud tema poeg Elmar oma vaimuannetest poole (kui mitte rohkem) oma ema käest! Või valiti see poeg siis asjata kümne väljamaa teadusliku seltsi liikmeks ja Varssavi ja Rostovi ülikooli professoriks?! Aga missuguses ülikoolis on härra Palm oma võidupalmid saanud?! Ah?

... Mina olin muidugi kõige väiksem mees Jannsenite seas... Isa oli — energia, töö, laul, nali — kavalus ka! — mahl, pärm, sool... Lydia oli — muusika ja esprii! Muusika ja esprii niisuguses kontsentratsioonis, nagu oleks selsinasel matsirahval kes teab kui vana kultuur! Ja nagu oleks kolmveerand kõigist ta õitest õitsenud selle ühe tüdruku puu peal... Ja Harry oli ka — ka midagi erilist. Kahtlemata. Punktiiirilised assotsiatsioonid, seosed, analoogiad. Kontinentaalne pilk. (Püsimatus, rabedus, seda küll.) Aga missugune elekter, missugune *charme*... Isa oli selle rahva natuur, Lydia ja Harry olid tema kultuur — minule ei jäänud enam palju üle... Nojah: *doctor medicinae*, oftalmoloog, kirurg... aga niisuguseid on sadade viisi... Muidugi, härra Palm võiks teada: ma jõudsin kolme tsaari all ikkagi kolleegiuminõunikuks välja. Ja siin selles härra Tõnissoni vabariigis on mind sanitaarkoloneliks ülendatud. Kuigi needsamad sinimustvalgete lintidega Eesti Üliõpilaste Seltsi noored molksed (kellest ma tött öelda pärast oma tsensoriaastaid eemale olen jäänud...), kuigi needsamased, jah... Noh, kui ma siin olen juba vaimus härra Palmiga vestlema hakanud, ei pea tal mulje jääma, nagu tahaksin ma midagi varjata: kui ma mullu pärast esimese mai paraadi vaatamist pikkamööda Aia tänavast üles

läksin ja «Vanemuise» nurga juures seisatasin ja mõtlesin, et see uhke maja ju ka üks minu isa lapsi on, siis tuli sealt kõrtsi poolt uksest kaks sinimustvalge tekliga tudengit välja (esimese mai puhul olid neil teklid peas ja näod õhetasid neil ees ja vurru-udemed olid neil vast-rüübatud õllest vahused), ja nad vaatasid mu sinelit ja õlakuppusid, ja ma kuulsin, kuidas üks küsis teiselt:

«Mis kolonelin ä s s e e nisugune on...?»

Ja ma kuulsin ka päris selgesti, mis teine tudeng vastas. Sest kuigi minu *cataracta* üsna tugev on, pole mul *presbyakusist* õnneks veel suurt märgata. Ja see, mis teine tudeng vastas, lepitas mu ka esimesega peaaegu et ära. Sest teine ütles:

«Tssst! See on ju papa Jannsen...»

Täpselt nagu isa kohta öeldi...

Jah.

Kas härra Palm teab, et papa Jannsen — isa Jannsen, tähendab — oleks võinud sellele rahvale üldse tagumiku keerata? Teab? Sest kui sul mõisajuustniku tütar naiseks oli, pealegi sündinud Fräulein Emilie Koch, palun väga, ja sul enesel tont teab kust võetud, aga absoluutselt veatu saksa keel suus — Herr Johann Woldemar Jannsen — bitte schön — mitte matside köster ja lehepapa, vaid lugupeetud konsistoriaal- või kameraalametnik või ükskõik kes — ja kõige soliidsemate ringkondade liige... Igatahes. Aga miks ei läinud isa Jannsen seda teed? Ah? Ma ütlen teile: oma suurest puhtast a u s a s t maamehesüdamest ei teinud tema seda! Jaa! Aga nüüd tuleb härra Palm seletama, et...

Nojah. Aga...

Aga kes peab siis veel meie isa au eest võitlema, kui mina selles asjas loiuks jään?! Mina olen ju tema viimane laps. Ainult minu suu on veel sellest hallist lainest väljas. Mina pean igal juhul tema eest võitlema. Viimseni. Ja ka siis, kui me kõik veel paadis istuksime... rohelises lameda põhjaga paadis... pühapäeva õhtul... Pärnu jõe peal, vana Siimu silla juures kõrkjakalda kohal... ikkagi peaksin mina tema eest võitlema — m i n a — selle kohutava võla pärast, mis mul isa ees on. Millest härra Palm midagi ei tea. Millest härra Palm iial ei pea teada saama. Kuuskümmend aastat on see mind rõhunud. (Ei — viiskümmend, õiguse poolest. Ükskõik.) Sest tugevamad mehed kui mina on kergemast taagast küüru jäänud. Ja iga kord, kui see kõik mulle uuesti meelde tuleb, käib mul *testes'est* õõnes valuhoog läbi nagu koledate asjade nägemisel. Siisamaani. Kuigi ma selle sähvatuse vastu muidu oma arstite tö tõttu olen tuimaks jäänud. Nii et ma seda isegi siis peaaegu kunagi ei tundnud, kui ma üheksateistkümnendal aastal Juhkentalis kuulihaavades päid ja väljajooksnud silmi tohterdasin.

Ei-ei, ma ei taha hoopiski mitte ütelda, et mu noorus ja lapsepõlv oleksid õnnatud olnud. Vastupidi. See oli üks õieti rõõmus aeg. Eriti veel Pärnus. Kuigi meie olime seal *die Überflüssigen*. Nojah, saksa poisid hüüdsid ju Ülejõe omi kalambuuriga *die Überflüssigen*... Ja elukoha järgi käisime meie kõik nende viimaste hulka, kuigi me oma koo-

lide järgi päris-*pernauerid* olime. Isegi mina, «*pesakikas*», käisin linna-gümnaasiumi ettevalmistusklassides, mitte kodus, papa alevikoolis, — ja Lydia püüdis mulle prantsuse keelt õpetada... seal, meie vanas söögitoas, klassiruumi kõrval... Vahetundide ajal kippus koolilaste sumin teispoole seina lärmiks kasvama ja köögiukse kõrval löksutas Leena ilmast ilma kangaspuid, sest poeriie oli suurele perele ometi liiga kallis. Mõnikord mängis papa seal koolilastele orelit... Ja Lydia õpetas mulle prantsuse keelt:

J'aime mon père, j'aime ma mère, j'aime mes frères, j'aime mes soeurs. Tu aimes ton père, tu aimes ta mère, tu aimes tes frères, tu aimes tes soeurs...

«Aga Eugenikene! Mispärast sina aknast välja vaata, kui ma sind õpetan? Millal õpid sina niimoodi selle keele ära?! Aga prantsuse keelt peab üks haritud mees siin maal kindlasti oskama — peale saksa keele. Ja eesti keele müüdugi mõista — kui tema niisugusest perekonnast on nagu sina. Ma ütlen: ära vahi neid pääsukesti! Korda minu järel: *Je vole, tu voles, il vole, elle vole, nous volons, vous volez, ils volent, elles volent...*»

Jah, seda sõna õpetas ta mulle, ma mäletan, kui ma pääsukesti vahtisin... Just seda sõna — nagu oleks kurat ise selle välja valinud... Oh, ki v i g a tahaksin ma seda vastikut vanatüdrukut visata (ekseemist, millega Issand teda karistas, ei olnud talle tõesti küllalt) selle jõleda jutu eest, mille ta liikvele laskis, et Lydia, meie armas Lyduša, olgu küll mõnikord kui ekstsentriline tahes, aga tulias Lyduša olevat olnud... k l e p t o m a a n! Ja kiviga visata seda saadikuprouat, kes selle jutu kirjanduslikuks kõmuks ülendas... Aga mida võib üks armetu paiukil vanamees oma perekonna au kaitseks teha...! Ei ulata minu kivid ühe hauda ega teise jaanalinnusulgede ja hoovkonnaslepini... Jah, mis loeb selle laimujutu kõrval kõik ülistuste pillerkaar, mis see proua meie Lydia ümber kokku on keerutanud. Ikkagi — laimatud, laimatud, laimatud... Aga ometi sülitän mina selle peale kõrges kaares ptüü! ptüü! ptüü! (Elupäevad pole ma enne midagi niisugust teinud.) Mina sülitän selle peale, sest n õ n d a rumal jutt pole tõesti rohkemat vihastamist väärt!

Aga mis saan mina meie õnnetu isa kaitseks ette võtta?

Seda Abti romanssi mängisin ma meie esimestel Tartu-aastatel... Meil oli ju ikkagi juba meie Lodja tänava korteris klaver ka. Seal suurte kuldvuntsidega kullaseppmeister Hermann majas... Ja mina ei olnud veel üksteist täis... ja suvehommikuti, kui ma üles ärkasin ja aken lahti oli — vend Julius oli ju siis veel elus ja turnis igal hommikul ja Harry õpetas meid lahtise aknaga magama —, siis tõi tuul üle tõrvatud katuste jõemuda ja kaislate ja laia vee lõhnu ja turuplatsi kauget kumu... Jah, ma olin kümneaastane poiss, kui ma pealt nägin, i s e

pealt nägin, härra Palm, missugune mees meie isa oma südames õigupoolest oli...

Ma tundsin ükspäev lihtsalt nahaga, et midagi oli korrast ära. Ja küllap ma panin siis ka tähele, et isa ja Lydia omavahel millestki ärevalt ja poolsalaja kõnelesid. Ja et Lydia pärast lõunat paaril korral kodust välja ruttas ja tagasi tulles isale mingisugustest meestest seletas, kes oma vankritega turuplatsi veeres jõe kaldal leeris pidid olema. Minu pärimised tõrjus Lydia tagasi ja isa käskis mul vait olla. Ja seda uudishimulikumaks mina läksin. Ja siis ma otsustasin ise järele vaadata, mis seal turuplatsi veeres lahti on. Soe septembrilõpu õhtu oli. Ja hämarus oli juba käes. Ma lippasin turuplatsile ja nägin: jõe ääres oli tõesti mitukümmend talumehevankrit, mida seal muidu sel kellaajal enam kunagi näha polnud. Hobused olid rakkest lahti võetud ja kaldal vanade pajuköntide külge seotud ja krõmpsutasid rahumeeli kaeru. Mehed istusid sealsamas kolme-nelja lõkketule ümber koos ja kartulid küpsesid tules. Muidu polnud ümberringi mitte kedagi näha, ainult paar linnavahti kõndis mööda Uueturu tänavat ligemale ja teine paar jalutas omavahel juttu puhudes Kivisilla poole. Ja just siis, kui ma üle platsi lippasin ja lõkketulede vahele jõudsin, sõitis kaks vankrit Ülejõe poolt võri-
nal üle silla ja pööras turuplatsile ning sealt jõe äärde lõkete juurde:

«Tere, külamehed... äää... jo te iki need saadikud olete siin?»

«Tsss... Meie nehh. Aga ää sest na valju kuuluta. Kust mehed?»

«Laiuselt...»

«Meie oleme Põltsamaa omad... Nojah, eks passid ole teil nõnna-sama mõisapolitseist tasku antud nagu meilgi?»

«Nõnna nehh.»

«Aga siin luusib neid repsnikuid ja vartaleid nii tihedasti ringi, et parem moka maas pidada.»

«Milla see laev pidi minema? Ja kustkohast?»

«Ommuku kella seitsma aal. Seesama aururuus, mis seal silla ääres nosiseb.»

«Sealt pidi Peterburi veel oma kakssada versta olema...»

«Asi see kakssada versta ära pole, kui ta iki muidu õnneks läheb...»

Rohkem ma ei kuulnud. Ma ruttasin koju tagasi. Kui ma Uueturu tänavasse sisse pöörasin, tuli mulle jälle paar linnavahti vastu, ja üsna meie maja kohal paistsid ühe aida tänavapoolsest lakaluugist neljad või viied soldatisaapad. Öösel ärkasin ma kahel korral selle peale, et isa kõrvaltoas kobistas. Ma hiilisin ukse taha ja piilusin tuppa: isa oli väikese treppredeli jõe poole avaneva akna alla seadnud, seisis täies riides redelil ja vaatas välja. Kui ta ära läks ja redeli sinna jättis, ronisin ma öösärgis üles ja vahtisin ka, aga ei näinud muud kui pimedust ja vastasmaja katuseharja. Siis tassisin ma köögist tühja pliidipuude kasti tuppa ja upitasin treppredeli otsa. Kui ma kasti peal kikivarvule tõusin, nägin ma vastasmaja katuse kohal jõe ääres põleva lõkke kuma. Hommikul kella kuue ajal kuulsin ma, kuidas Lydia isaga kõrvaltoas sosistas:

«Ja mis õigus politseil selleks on?! Mehed tahavad ju riigivalitsuse jutule! Kas seda siis ei tohi?!»

«Narr laps! Nad tahavad ju mõisnikkude peale kaevata. Teoorjuse ja ihunuhtluse ja muu vägivalda pärast.»

«Ja millal peab — see sündima?»

«Kella seitsme ajal. Kui kõik on laeva peale läinud.»

«Kust sa tead?»

«Politseimeistri kantseleist.»

«Ja kes peab seda tegema?»

«Jõe ääres majahoovides on kaks roodu soldateid varjul.»

«Ja sina — sa lähed ikkagi...?»

«Keegi peab minema.»

«Aga kui mina lähaksin sinu asemel?»

«Sind, plikakest, nad ei usuks.»

Minuti pärast kuulsin ma, kuidas isa toast välja läks ja maja tänava-poolne uks kääksatas. Mul olid juba riided seljas ja poolsaapad paljaste jalgade otsas. Ma lippasin tagauksest ja hoovivärvast välja ja nägin läbi hahetuse ja paksu hommikuse udu: isa sammus tihedasti majaseinte ligi hoides alla jõe poole. Ma läksin talle natukese maa tagant järele. Mööda Lodja tänavat loivas kolm või neli meest niisamuti jõe poole. Ma kuulsin selgesti nende astumist ja aimasin ka nende varjud pimedahämus ära. Ja ma oleksin võinud kihla vedada, et need olid jälle linnavahid. Ma tõmbusin kivist kuulutuselba taha, mis otsekui selleks tarbeks trotuaari veerel seisis, ja isa, eespool, paistis majaseina sisse ära sulavat. Kui linnavahid möödas olid, nägin ma, kuidas isa jälle müüri küljest lahti tuli ja mööda seinaveert edasi libises. Ma püsisin tal kannul ja tegin tema järel pooltiiru ümber turuplatsi... Ma lugesin kodus parajasti selle, noh, selle ameeriklase «Lederstrumpf» ja mulle oli otsekohe klaar: isa tahtis maameeste leerile jõekallast mööda läheneda — seal oli udu kõige tihedam, ja pealegi oleks ta otse üle platsi minnes vastu lõkkepaistet kaugele näha olnud. Siis tuli jõe jahe rõskus mulle sõrmetesse, kaldapealsed pajutüükad ja hobused olid siinsamas ning isa jõudis lähemate vankrite vahele:

«Hei! Külamehed! Kes seal lõkke juures valvab? Tasa! Tule siia!»

«Mh? Mis on?»

«Teie olete rahvasaadikud, kes hommikul tahavad Narva laeva peale minna?»

«Ei meie ole rahvasaadikud ühti... Mis saadikud meie oleme... Meie oleme rahvas ise. Aga kes mees härra on?»

«Kuula, mis ma ütlen. Kui te kella seitsme ajal kõik laeva peal olete, tuleb kaks roodu soldateid siitsamast hoovidest välja ja võtab teid kinni. Möisnikud on otsustanud, et teie ei pea Peterburi pääsema.»

«Aga meil on ometi sõidupassid taskus?!»

«Nende järgi teid kinni võtta teataksegi. Nii et kui te tahate päralt saada, olge siit tunni ajaga läinud. Aga mitte kõik summas. Ükshaaval või paari vankri kaupa. Muist üle silla, muist Luunja parve poole. Kes kuhu. Ja pange maanteed mööda minema. Ja vaadake, et te suurde vööri ei kogune. Alles sealpool Narvat võite ühte hulka koguda. Ja tehke nüüd ruttu.»

Juba oli hulk mehi pimedast isa ümber tulnud.

«Mis jutt see on?»

«Meid kinni võtta?»

«Ise tuleb ta niisuguse jutu eest kinni võtta!»

«Oot-oot-oot...»

«Aga kes teie ülepea olete? Ja mis teil meiega asja on?»

«Ükskõik, kes mina olen. Uskuge, mis ma teile räägin. Ja asja on mul teiega niipalju, et ma soovin suguvendadele vangirauust pääsemist, aga soldatitel on teie jaoks vangirauad hõlma all. Kuuskümmend paari. Ma tean.»

«Meil on mõisapolitsei käest passid taskus — ja meie peame uskuma, mis sa meile puhud?! Ütle, kes sa oled!»

«Tuleb nii kui kabelitont...»
 «Omal opmani nägu ees...»
 «Ja kukub meid hirmutama!»
 «Ei meie iga loba usu.»
 «Hea küll, hea küll. Aga kui Postipapa teile «Postimehe» sees oleks kirjutanud, mis ma teile räägin — kas te siis usuksite?»
 «Noh... siis...»
 «Aga Postipapa niisugust ei kirjuta!»
 «Paraku, paraku. Aga kui ta räägib seda teile suu sisse — siis te ei usu?!»
 «Mis — Postipapa...?»
 «Mina olen «Postimehe» Jannsen, noh.»
 «Oled või...?»
 «Niisuke kõvakübaraga...?»
 «Kuule, oot, näita oma nägu!»
 «Tule siia lõkkele ligemale...»
 «Jumala eest — tema jah!»
 «On jah. Ma käisin ju mullu sinu juures seitungitoimetuses. Meie koolimaja katuse pärast. Mäletad?»
 «Ei mäleta, kulla mees. Mul käivad nii paljud. Noh, kas te nüüd usute — ja kaote?»
 «... Nojah, küllap me nüüd... Peab kõik üles äratama... Jah, küllap me nüüd...»

«Kuda sa nüüd ise siit minema saad? Et nad sind kinni ei võta?»

«Küll ma saan. Noh — Jumal kaasa!»

Isa pööras minu poole tulema ja mina tõmbasin enese vana krobelise ja niiske pajutüüaka varju. Kui isa juba parasjagu möödas oli, silkasin talle jälle järele, ilma et keegi oleks mind märganud. Aga mina nägin: kui isa Reinholdi sauna kohale sai, astus sauna väravast kaks mundri-meest talle vastu. Ja oli juba niipalju valge, et ma kõrvalt värava tagant vaadates härra Jannau ja ühe pristavi ära tundsin.

«*Morgen, Herr Polizeimeister! So früh schon auf den Füßen?*»

«*Morgen, Herr Jannsen — Sie auch, wie ich sehe. Was brachte Sie so früh aus dem Bett?*»

«Härra politseimeister — teie jahite vangimaja jaoks, mina jälle lehe jaoks saaki.»

«Ja mis te lehe jaoks leidsite?»

«Eks ikka need talumehed seal jõe ääres. Teie ei tea? Liigutav lugua: nad sõidavad meie armulise keisrihärra jutule.»

«Nendest — *bitte sehr* — mitte üks kriips. Kindralkuberneri käsk.»

«Ah nõndaviisi... Kahju-kahju. Oleks saanud tõesti liigutava loo... Aga kui käsk, siis käsk. Muidugi mõista. Täna hoiatamast. *Auf Wiedersehen, Herr Polizeimeister! Und Weidmanns Heil!*»

«*Aber Herr Jannsen, das darf man doch nicht so offen wünschen! Sie verderben mir noch den Fang...*»

Kui isa majja sisse astus ja mina hoovivärvasse seisma jäin, kuulsin ma, kuidas esimesed vankrid turuplatsilt võrinal minema sõitsid. Kella üheksa ajal laskis talumeeste poolt üüritud laev auru välja, sest keegi talumeeste saadikuist polnud jalga pardale toonud, sõdurid viidi ümbruskonna hoovidest vaikselt minema ja sillakohtunik Engelhardt trampis oma piiritsatega üle turu ja sisistas:

«*Verfluchtes Gesindel...*»

Niisugune mees oli meie isa, härra Palm! Tänu temale käisid talu-

mehed ikkagi keisri juures ära. Palju sellest tolku oli, on iséasi, muidugi. Ja et neid pärast härra Valujevi poolt pitsitati ja mõni Siberisse läks, polnud meie isa süü.

Ja varsti kasvas tema siin Tartus Pärnu lehepapast eesti rahva tõsi-seks juhiks. Kuuekümnendal üheksanda suvel, juba Tiigi tänaval, üks ole, oli meil maja mitu nädalat hommikust õhtuni ja pooled ööd takkaotsa hirmsat askeldust täis. Mamma õiendas külaliste pärast köögis, nii et polnud tal aega oma ristluuvalusid tähele panna ega tanugi vahetada. Ja majas käis kõik see aeg enneolematu sagin, inimesed tulid ja läksid — maa- ja linnamehed, kes ajalehe pärast isa juures käisid, ja peokomitee inimesed, ja kooride tegelased maalt, kes laulude ja nootide asjas nõu käisid küsimas, ja «Vanemuise» eestseisuse omad, ja viimaks pidulised ja tervitajad ja uudishimulikud ja muidu sõbrad, ja väljamaalased — Aspelin ja Svan ja Hunfalvy . . . Ja keset kõike seda päratut askeldust — isa, nõupidamistel, toimetusetoas ja seltsisaalis, kooriproovidel ja pidulaval, rongikäikudel ja kõnepuldis — jovialne ja lai, hiline ja rõõmus, kodus enamjaolt ikka traksid vael. Ainult siis, kui väljamaalased majja tulid, pani ta kiiruga kikilipsu ette ja tiris oma musta *redingote*'i selga.

Ja siis, kui praost Willigerode meile sisse astus.

Aga mis pärast arvatakse, et isa ei oleks pidanud härra Willigerode vastu aupaklik olema?! Mis õigusega arvatakse, et ta oleks pidanud Willigerode vastu häbematust üles näitama?! Ma ütlen teile: teadmatuse õigusega, vasikaaruga arvatakse seda!

Härra Willigerode oli kõrgesti haritud mees. Gümnaasiumi ülemõpetaja poeg, üks ole. Ja praost. Ja vaimulik tsensor. Ja konsistoriaalnounik. Sakslane muidugi — aga eesti koguduse õpetaja. Sügav muusikasõber ja täielik härrasmees. Ja juba tema hõbedastest pakenpardidest oli näha, et temast tulevikus *doctor theologiae h. c.* pidi tehtama. Nii et polnud sugugi mitte tarvis hinge poolest köster olla (nagu Jakobson olevat ütelnud), et härra Willigerode ees üks aupaklik kummardus teha! Jakobson muidugiteada oleks talle ehk ainult noogutanud ja jõhkalt-jõhkalt edasi läinud. Aga ma ütlen: sotsialistidest ja nihilistidest ei võtnud meie isa ka selles asjas mitte eeskjuu. Ei! Ja ma ütlen veel: isa võis endale teatud aupaklikkust Willigerode vastu seda lahendamalt lubada, et Willigerodele selgesti teada oli: ainult tänu isa Jannseni poliitilisele tarkusele oli Willigerode suure Pidukomitee esimeheks ja isa Jannsen abiesimeheks valitud, ning mitte vastupidi. Ja nõnda sai see suur pidu lustiga ära peetud. (Ja keegi peale Jakobsoni ei leidnud asja selle peale turtsuda.) Ja Lydia pani meid kõiki takkaotsa «Vanemuises» teatrit mängima, mida nad nüüd siin kõige oma rahvusliku teatri hakatuseks arvavad, ja meie maja oli aina kindlamini eesti vaimuelu tõsiseks keskkohaks saanud. Ka *wirtschaftlich* ei elanud meie sel ajal sandisti, nii et isa käskis mammal see kodune küünalde valamine maja ja toimetuse tarbeks järele jätta — nagu poleks meil poevalguse tarvis kopikaid jätkunud: «Eesti Postimehel» oli ju ometi üle kolme tuhande tellija! . . . Ja muidugi mitte ainult selle Jakobsoni poolt Peterburist saadetud kirjatükkide pärast ega vaidlusevirmaliste pärast, mis nende ümber lehes süttisid . . . Ja isegi neist vaidlustest hoolimata astus härra Willigerode pärast suurt pidu meile aina sagedamini sisse. Nagu oleks Maarja kirik meie Tiigi tänava majale veel lähemale hakanud kolima. Aga selle au vastu polnud isal ometi mitte kui midagi . . . Tema võttis praostihärra rõõmsas aupakkumises vastu ja laskis Leenul reinveini lauale tuua . . . Ma mäletan: ma astusin kord võõrusesse kingi viksima (ma tahtsin

«Vanemuisesse» «Saaremaa onupoja» proovile minna) ja isa töötoa uks oli paakil ja ma nägin tugitooli ja härra Willigerode natuke vimmas selga ja tema vastas sohvalaua taga isa laia kogu sigarisuitsu pilves... Ja ma kuulsin selgesti, kui isa ütles oma natuke kimedal ja läbi nina baritoni-häälel:

«Meie ei saa Jumalale tänu tõeste mitte nuriseda. Meie kuuleme küll, et rüütelkonna isandad meid kiruvad, ikka sellesama eest, et meie oma lehes mõne noore tulipea suletöösid ära oleme toonud. Ja meie kuuleme muidugi ka, et need tulipead meid teisest otsast nõnnasama saajataavad — et meie nende suletöödel enne äratrükkimist sabasulgi oleme julgenud kärpida... Aga see on siin Issanda maamuna peal jo kõikepidi asjade loomulik käik. (Siinkohal kallas isa kaks suurt röömerit kulinal reinveini täis.) Lehetegija peab siin mitte ainult munade peal käia mõistma — nagu meie seda ammu oleme ütelnud — noh, joogem seda Jumala andi, härra praost.» (Mina ajasin võõruses parajasti oma kitsast sametkraega palitut selga ja nägin, käsi pooles varrukas, selgesti, kuidas isa mõnuga veini rüüpas ja huuled puhtaks lakkus.) «Siin peab lehetegija ka kolme- ja neljakordselt seda teha oskama, mis meie Önnistegija ristiinimese käest on nõudnud: andke Jumalale, mis Jumala kohus, ja keisrile, mis keisri kohus. Jaa, tema peab mõistma peale selle anda oma sulemeestele, mis nende sulemeeste kohus, ja oma lugejatele, mis lugejate kohus, — ja neid lugejate kohuseid on üksi nõnna palju, et neid ülepea üles lugeda ei jõua — kui neid nõnna mitmed tuhanded on tema meekärjekese peale kogunenud, üks ole — ja mõnel harval korral peab tema jo mõistma anda ka natukese iseenele — seda, mis tema enese pärine südamekohus on, üks ole...»

Mina olin juba võõrusest välja minemas ja mul oli natuke piinlik, et ma seal nõndamoodi olin kuulatanud, ja sellepärast ei kuulnudki ma rohkem kui ainult härra Willigerode esimesi sõnu:

«Hjaa-hjaa-hjaa, Herr Janssen: täie olete tõeste seda, mistarvis täie veel maakeeles ühte head sõna äi ole pruukimiseks üles leidnud: *ein Virtuose*. Aga just sellepärast...»

See oli muidugiteada õige sõna, ja just sellepärast saigi isa kõikidest olukordadest oma lodjalaiuse muhedusega üle. Aga sellest hakkasin ma alles aastate pärast päriselt aru saama. Sest sel ajal polnud mul niisuguste asjade jaoks veel silma. Ega olnud ka mahti, sest mina jooksin «Vanemuise» vahet ja harjutasin gümnaasiumi kevadpeo jaoks viiulit, ja peale selle olin ma just hiljuti *Schlittschuhbahn*'i peal sellesamase tislormeistri, selle papa Bandelier' väikese Amélie'ga tuttavaks saanud... Aga ometigi panin mina tähele, et isa tuju oli sedapaiku äkitselt mõnda aega nagu sant — mida tema juures muidu iiales märgata polnud. Ja isegi mammale oli see nähtavasti silma torganud, sest just nendel päevadel ju juhtuski, et mamma küsis isa käest mitmel korral, kas ta pole ehk enesele mulgi kapsastega liiga teinud — kuni isa talle õige järsul viisil peale käratas: «*Na halt mir endlich das Maul, gnädige Frau!*» Ja siis veel: «Meie mamma arvab, et ega matsil muid muresid ei ole kui m a g u!» Ja niisugust asja tuli meie majas õieti harva ette. Ja ma mäletan: ühel talvisel pühapäevahommikul, kohvilauas, isa parem käsi oli valgel linikul ja keskmine sõrm oli tal pöidla poolt natuke tindine nagu ikka, ja Lydia silitas ta kätt ja küsis:

«Isa, ütle, mis sul on...?»

Ja isa vaatas Lydiale otsa ja ta nägu sulas üles nagu alati, kui ta Lydiale otsa vaatas. Ta hakkas kõminalt naerma ja ütles:

«Ha-ha-ha-ha-haa! Midagi ei ole mul. Ma mõtlesin...»

«Mida?»

«... Et kuda sel Väandra mehel küll minna võis, kes oli metsas karu-
pätsule peale juhtunud...»

«Ja siis?»

«Et läheb mees mõttes oma teed ja äkitselt: päts tee peal ees, ise sel-
jaga mehe poole ja hännatõrts taga tõllakil...»

«Ja mis siis edasi sai?» küsisin mina, ja mitte ainult viisakusest, vaid
ka uudishimust, eks ole, sest ma sain juba sel ajal aru, et neis isa lame-
davõitu lugudes oli tihtipeale oma terakene sees ka.

«Mis sai... Vaatas mees, et ega teist niisugust juhust enam ei juhtu —
ja krauhh! karuhännast kinni!»

«Ja siis?»

«Siis oligi nii, et karu mehel peos — aga kinni hoida kole ja lahti
lasta võimata...»

«Ja mis siis edasi sai?»

«Seda ma siin just mõtlesingi, et mis edasi sai...»

Selle peale jõid nad mammaga oma kohvitassid lurinal tühjaks ja isa
läks kirikusse (isa käis ju mammaga pühapäeva hommikuti alati Maarja
kirikus), aga seekord jäi mamma ristluuvalu pärast koju. Ja ma mäle-
tan: selsamal ennelõunal tulin ma mööda Tiigi tänavat ülevalt Maarja
kiriku poolt kodu poole ja kõledat tuisuvinu lõõtsus mulle piki uulitsat
vastu (see pidi siis ikka seitsmekümnenda aasta alguses olema), ja kui
ma meie majale liginesin (meil oli ju alumisel korral kuus akent vastu
tänavat reas, eks ole, ja kaks altlinnapoolset olid isa töötoa aknad), siis
ma nägin: isa seisis oma töötoa akna all ja vaatas välja. Ta pilk oli päri-
tuisku Maarja kiriku poole pööratud, nii et ta vaatas mulle lausa vastu,
ja ma naeratasin talle tervituseks. Aga korraga sain ma aru, et ta mind
üldse ei näinud. Ma vist ehmatasin millegipärast natuke, mulle pais-
tab — ilma et ma oleksin mõistnudki, k u i võorastav see märkamatus
oli — meie isa juures, kellele ju kõik alati silma jäi. Ma viipas talle.
Ta ei näinud mind ikka veel. Aga mina nägin tema nägu nüüd päris ligi-
dalt. Ja ehmatasin tõesti. Ta lai nägu otse teispool sinakat ja natuke
karda tõmbunud klaasi oli imelikult kahvatu ja lame. Ja ta peenikeste
traatraamidega prillid olid tal ebaharilikult viltu ninal. Nii et vasak silm
oli prilliklaasi taga, aga parem vaatas prilliraami alt läbi. Ja ta väikesed
terased hallid silmad olid imelikult mustad ja tühjad. Otsekui oleks teda
praegu näkku löödud. Nojah. Aga lõunalauas ei märganud ma isa juures
enam midagi erilist. Ja varsti unus see kõik mul täiesti ära. Sest ma
ütlen: mina harjutasin viulit ja käisin koolis poistega Kreutzeri kvar-
tetti laulmas, teate, seda:

Jah... Ja kui *Shlittschuhbahn* ära sulas, käisin ma Améliega püha-
päeva ennelõunati «Ressource»-i aias jalutamas... Aga juba enne seda,
veel lumeteega, oli isa Tallinna või Riiga sõitnud (või mõlemasse, ma ei
mäleta) ja nädala või paari pärast tagasi tulnud ja meile aia tarvis

ilusad pronksist aialaternad ja suure toa jaoks pärise kroonlühtri kaasa toonud... Ja siis tuli seitsmekümne esimese aasta suvi kätte, ja isa sõitis Lydiaga Soomemaale, ja seal olid kõik Snellmanid ja Lönnrotid neid otsekui kuninglikke suurusi vastu võtmas, nii et kui Lydia tagasi tuli, olid talle just nagu tiivad selga kasvanud... Ja siis lõhkes meie pea kohal see Jakobsoni peldikuhaisune paskvill... See armetu jõledus, mille lugupeetud härra Palm nüüd «Eesti Kirjanduses» ära on trükkinnud — nii et nüüd on see *Stink- und Schmachwerk* siis tõeline eesti kirjandus... Häbi!

... Üks imelik joon on inimestel... tähendab — mitmed jooned — ma olen aastate jooksul tähele pannud, mis arvatavasti on *im Innersten* üks ja seesama asi: sügavusehirm ja kuidas seda ütelda — sügavusekiusatus — niisama nagu teatud asjade vastikus ja nende ometigine külgetõmme... Midagi jõledamat on meie isa kohta vaevalt öeldud kui see, mis seesamane Kurgja ülemjakobiin talle oma paskvilli esimestes ridades suhu paneb. Midagi jõledamat, jah, vaevalt — kõigi nende aastakümnete jooksul, mis selle kaabaka-kirjatüki järel mööda on läinud ja mille jooksul seda üle ja ümber on nämmutatud... Ja ikkagi kiusavad need read mind, et ma neid jälle üle pean lugema... Hhhh, hhhh — ehk küll ma neid selleks selgesti näha ei tarvitseksi, sest kuuskümmend aastat on nad mul peas olnud... Jah, mul on vasuik. Ma tahaksin minna ja pesta Chlorodondi veega suud. (Härra Palm, kas teie ei tunne samasugust tarvidust?!) Aga ikkagi pean mina kordama (härra Palm, kas ei korda teiega neid sõnu ainult sellesama pärast?!):

*Kui tahad ilmast läbi reisi
Ja puuduseta elada,
Siis pead paljalt petma teisi
Ja raha tasku toppima - - -*

Raha... Isa ei ütelnud rahast ära, kui seda kuidagi teenida võis. Ta armastas korralikku kodu, mis saksa härraskodudest sandim poleks, viisakat riiet, prisket söömaega, mõnusat rüüpi, hea haisuga sigarit... Aga, härra Palm, ütelge mulle, keda on meie isa selleks iiales petnud?! Ta tegi ometi hommikust hilisööni halastamatul kombel tööd. Ja sina, sina, sina — Kurgja ülemjakobiin (ma kuulen, kuidas mu hääl falsetti tõuseb ja tunnen, et ma peaksin ennast taltsutama), sina — ma ju mäletan sind, meie Tiigi tänava majaski käisid sina veel... Ma olin neljateistkümnendaastane poiss ja sel ajal räägiti meie kodus sinust kõige paremaid sõnu, sest teistsuguseid polnud sina veel ära teeninud... Ma mäletan sinu Tarvastu kuube ja roosakat näojumet ja kastanikarva juukseid ja kipparihabet ja helesiniseid prillisid... Ja su jässakat, aga nõtket olekut. Sa olid ju natuke *Sitzriese* (nagu Goethe ka — nii et see ei tähenda õieti midagi), aga siiski oli teatud pettumuseks, kui sa laua taga vägevasti olid rääkinud ja püsti tõusid — ja polnudki hüglane. Ja ma mäletan silmapilku meie aias, sealsamas kibuvitsapõõsa juures pingil,

kuhu pärast sai pandud üks neist pronksist aialaternaist... Sina seisid seal pingi ees, pahem käsi puusas ja paremas «Emmajõe öpiku» eksemplar, mis oli nagu just Laakmanni juurest toodud... Isa ja Julius ja Eugenie istusid Lydia kõrval pingil, Leopold oli pingi taga püsti ja Hurt seisis oma pruudiga Lydia pool pingi otsa juures, ja siis tõstsid sina raamatu oma lühinägelikkude silmade ligidale ja hakkasid oma ühteaegu teraval ja kumedal häälel lugema ja lasksid käe raamatuga peagi jälle alla, sest see, mis sa lugesid, oli sul peas — ja mida edasi sa lugesid, seda vähem oli su hääel terav ja seda enam läks ta kumedaks:

*Su priiust olid matnud
Nad, püha Isamaa,
Su kuube endi vahel
Nad võtsid jagada.
Ja äädikat sul andsid
Nad suhu, seadised
Su haua äärde hoidjad —
Siis rahus hingasid.*

*Ja kaugelt seisid kartes
Su lapsed valuga —
Ei sõnaga nad julgend
Su haul' astuda.
Sest pitser oli pandud
Ta peale vägevast'
Ja õues õitses ööse —
Ei nähtud tähekest.*

*Vaat — elukoidik tõuseb —
Su haua äärele
Üks ingel astub äkki:
«Nüüd tõuse ülesse!»
Ja surmakivi veereb,
Koit särab - - -*

Äkitselt naksatas sinu vilunud kõnemehehäääl katki. Sa olid silmapilgu vait ja ütlesid siis, Lydia poole pöördudes, aga ometi nõnda, nagu kõneleksid sa tuhandete vastu (niiviisi oli sul ju moeks):

«Preili Jannsen, K o i d u l a panen mina siitmaalt Teile nimeks!»

S i n a ju ütlesid need sõnad! S i n a ju ütlesid selle nime esimeseks välja. Nagu sina nii paljud asjad siin maal esimeseks välja ütlesid... Vasta: mispärast tegid sina meile siis pärast seda, mis sa teinud oled!... Vasta!... Sa ei saa... Sa oled seal kuskil Pärnumaa metsas mulla all... Kõik on mulla all... Aga mina olen alles elus. Mina olen alles siin. Ja ma pean sinu sõnad valeks võitlema. Iga hinna eest. Ma pean, ma pean, ma pean... Sina, hirmus purustaja vaim, mis õigusega toppisid sina meie isale need jõletud sõnad suhu — nüüd trükib see häbematane härra Palm need mõnuga ära, näed sa: nüüd on need e e s t i k i r j a n d u s, ja see ei loe mitte kui midagi, et ta küll ütleb, et neil pole mingit kirjanduslikku väärtust — tema kannul trükitakse neid igavesti mõnuga ära:

Mis on mul Isamaa ja priius,
 Mis Eesti rahva armastus?
 Kas saab mul sellest elu täius
 Wõi wanas põlwes rõõmustus?

Kuidas sa võisid need sõnad meie isale suhu panna, kui sa ometi teadsid, kui kalliks just tema Isamaad arvas?! Ja kui tähtis eesti rahva armastus talle oli?! Ja kui tema elu täiusesse ka veel muud, ihulised asjad ära mahtusid — kas ei saanud sa seda talle kui mitte tema enese ega meie teiste, siis ometi Lydia pärast andeks anda? Selle Lydia pärast, kelle sa ise Koidulaks ristisid?!

Pärast seda on ju kogu meie perekonna elu olnud ainult üks suur laimukoorma all ägamine. Kusjuures meie au muidugiteada nõudis, et meie vaevast väljapoole midagi näha ei oleks. Ja ka omavahel kõnelesime meie sellest ainult harukorral. Ma ei tea, mis isa mammaga ses asjas kõnelnud oli — minu kuuldes ei rääkinud nad sellest sõnagi. Iga tahes läks mamma — kuidas ütelda — *Haltung* neil aastatel eriliselt jäigaks, ja mulle tundus, et mitte ainult ristluuvalude pärast, mis teda ju pigem kummargile kui tikksirgeks oleksid surunud. Ja vaesed k a a m e l i d, nagu ta meie majateenijaid kutsus, eks ole, said tema käest hullemini võtta kui enne.

Ja muuseas — ma pole varem sellele mõtelnud, aga Leopoldi lõplik kodust võõrdumine ja laostumine — kuni ta joodikusurmani välja — kas ei võrsunud see meie perekonna peale loobitud porist...? Ja Lydia abielu Eduardiga... nojah... See polnud muidugi nõnda õnnetu ja ränk ja tuim, nagu nad siin nüüd oma võlatundlikus õhinas luuletavad. Aga ei või ka ütelda, et Lydia oleks leidnud oma elu suure õnne... Kuid seda võin mina ütelda küll — mulle, oma «südamevenna-kesele», andis tema ju hiljem mitu korda mõista: Almbergi jaheduse oleks tema südisti ära kannatanud, naerdes oleks tema selle kanasüdamega karupoja tagasitõmbumisest üle saanud, kui tal oleks olnud poriga määrimata kodu, kuhu natukeseks toibuma jääda. Kodu ärateotatuse eest põgenes tema Eduardi rüppe. Sest isa ei vastanud Jakobsonist väljaläinud teotusele lõpuks ikkagi mitte nõnda, nagu Lydia tarvilikuks arvas... Oh, isegi läbi oma mälu lubjalaikude mäletan ma selgesti sõnavahetust isa ja Lydia vahel... mis see pidi siis olema — seitsmekümne teise aasta sügisel... oktoobri alguses vististi... Vana Riem-schneider, kes meile gümnaasiumis *Naturkundet* andis, oli nõudnud, et igaüks järgmiseks tunniks vähemalt tosina erinevat liiki puulehti kooli kaasa tooks. Meie noorsandide enamus muidugi vilistas selle peale ja leidis, et niisugust narrust võib nõuda plikade algkooli kolmandas klassis, aga mitte gümnaasiumi tertias, eks ole... Aga mina otsustasin pärast mõningat iseenesega võitlemist need pagana lehed siiski kokku korjata ja klade vahele panna ja kaasa võtta (nagu ma niisugustel puhkudel alati olen katsunud käskijate tahtmist teha, aga ümbrusega sel-

lepärast mitte pahuksisse sattuda — mis ju ka teatud määral meie isa viis oli, eks ole). Ma läksin aeda, sest kaugemale polnud mul tarvidust tosina erineva puulehe pärast minna. Meie aias oli neid nii palju julgesti leida. Ma läksin tükati pruunikaks tõmbunud õuna- ja ploompipuude vahelt läbi ja noppisin nende pealt lehed ning pistsin klade vahele. Ma panin paar lillakaspunast vahtralehte ja tulikollase kaselehe nende juurde. Ma korjasin hallitüvelise pöökpuu alt paar roostekarva ja rohelinejutulist lehte lisaks. Ma kõndisin tasa mööda kollastes pritsmetes akaatsiahekki edasi ja mõtlesin, et ei tea, kas Riemschneider akaatsialehte puuleheks loeb või ei... Ja siis kuulsin ma heki tagant aiapingi juurest Lydia ärritatud häält:

«Isa, sa pead suu lahti tegema! Sa pead nendele kostma! Miks sa seda ei tee?! Meie ei saa ju nõndamoodi enam siin Tartus elada! Kas siis sina seda ei tunne?! Igal pool, kus me oma nägu näitame, pistetakse pead kokku ja hakatakse sosistama... Isa, niikaua kui sina vait oled, peavad nad sind süüdlaseks!»

«Muna õpetab kana. Tühi jutt, tüdruk. Ei jää koerad vait, kui sa nendele vastu hakkad haukuma.»

«Koerad koerteks. Aga tõsised rahvamehed, haritud eestlased — kas või Hurt — kui ta meile tänaval vastu tuleb — kas sa pole siis tähele pannud, mismoodi tema meid vaatab?»

«Mismoodi ta's vaatab?»

«Ta teretab, räägib, kõik. Aga ta katsub meile mitte silma sisse vaadata.»

«Nononoh...»

«Ja meie omad inimesed — eile, kui ma toimetusetuppa astusin — seal mustal tahvil, kuhu väljasaadetud pakid kriidiga kirja pannakse — kas sa tead, mis seal lugeda oli?»

«Noh?»

«Suures selges kirjas

*Mene, mene tekel —
Dreitausend Silbersekel ...»*

«Tohoh! Siinamaale ma olen ikka kahest tuhandest rublast kuulnud. Kaks tuhat pidi Willigerode mulle Samsoni poolt maksnud olema. Kust nad nüüd juba kolm võtavad?!»

«See on... noh — *symbolisch*...»

«Mis *symbolisch*?»

«Selle arvu läbi nad ütlevad, et sa nende meelest sada korda suurem äraandja oled kui Juudas!»

«Kelle meelest?»

«Nende laimu-uskujate ja seinale-kirjutajate meelest... See noor-meis hakkas seda, kui ma sisse astusin, ruttu-ruttu lapiga maha pühkima, see, kes seal nüüd kirjutajaks on. see valge peaga...»

«Kiviking?»

«Jah.»

«See on jakobiin, teadagi.»

Paus.

«Isa! Ma palun: tee sellele lõpp!»

«Mh. Kulla laps, no kust kohast pean mina kõik selle saue välja võtma, mis ma neile suhu peaksin toppima!»

«Isa, tee midagi! Kas see mõjub või ei sellel polegi tähtsust.

Aga... aga... kuni sa midagi teinud pole, ei tea mina viimaks enam ka, mis sellest arvata...»

«Sina ka...?»

Ma pidasin hinge kinni ja ootasin, mis isa edasi ütleb. Harakas lendas parinal rohekaskollaseks tõmbunud lehisepuusse ja Kleinschmidti õuest kostis pesukurika matsumine. Isa ütles:

«Siis pean ma neile vastama küll.»

Ma ei saanudki õieti aru, kas isa viimane lause oli pisut pilkamisi või teatud ehmatusena öeldud. Ma hiilisin vaikselt majja, pugedin oma katusetuppa, ja mul oli tunne, nagu oleksin ma kivi alla neelanud.

Aga varsti sulas kivi mu sisikonnas, Jumal tänatud, hoopiski ära. Sest ühes «Postimehe» järgmises numbris kirjutas isa oma laimajatele üleoleva ja selge vastuse. Adresseeritud oli see mingi toimetusse saadetud kirja autorile. Siinsamas mu keskmises vasakpoolses lauasahtlis see meie isa vastus mul on. (Selle tooli kriuksumise vastu, kui ma ennast tema peal pööran, pean ma laskma Annettel õmblusmasina õli vindi peale tilgutada.) Siinsamas see mul on. Ma olen seda ajalehenumbrit nii palju kordi lahti ja jälle kokku voltinud, et keskpäigast on kiri vaevalt veel näha — oleks vististi noorelegi silmale vaevalt veel näha. Aga minul on see kõik nagunii juba poolsada aastat peas...

Teie ütlete Võru-, Tartu- ja Järvemaal kuulnud olevat, et «Eesti Postimees» ennast sakslastele ära müünud — no eks kaup ole vanem kui meie patused —, ja panete oma arvates tuhandete viisi hinda juure, mis näitab, et Teie teda odavalt ka ära ei taha anda, ehk meie küll ei tea, kas ostjad leiate, pealegi nii kõrge hinna eest. Edasi ütlete Teie kuulnud olevat, mis tingimisega ta seda kaupa teinud: et ta edespidi rahvast ei pea õpetama. Ja Te ütlete seda kõike kuulnud olevat. Aga kostke meile: kus on siis küll Teie enese silmad ja mõistus ja arusaamine jäänud?! Eks seitung seisa ometi igaihel lahti ees?! Otsige selle seest oma viha hakatiseks viga ja kõnelge ehk kirjutage selle järele, kui mees tahate olla, aga mitte kõige armetu lori järele, mis maailm suust välja ajab! Teie näitate aga ükspäinis neid Eesti mehiks pidavad, kes hästi suurt kisa ja kära teevad, saagu rahvas sest targemaks ehk jäägu jooobnuks, ja kuulutate, et tuleva aasta kõigis maakondades «Eesti Postimehel» mitte ühtainust lugejat ei saa olema... Kuulge, mo armas, ma teeksin tulist pattu kõige oma sugurahva vastu, kui ma seda tühja ähvardamist kõige vähemat tähele paneksin. Et aga Teie juttude järele ka mõned teised mind iseene hinnast elama kartvat, siis olgu nii Teil kui neilsinastel teada: Mina olen, Jumal tänatud, oma töö ja vaeva eest raamatuid ja seitungi välja andes paljugi raha saanud — kellest ma siis muidu oleks elanud?! — aga mitte ühte ainumat punast kopikut, kelle eest ma iseennast ehk tõde ja õigust oleks ära müünud!

Ja! Härra Palm, kas Te tõesti ei ole seda lugenud?! Olete. Muidugi olete. Nii allakäinud ei saa ju «Eesti Kirjandus» ikkagi olla, et tema nõnda pealiskaudselt kokkukirjutatud kraami ära trükiks! Seal olid ju omal ajal nii tõsised toimetajad nagu minu kolleega Jõgever ja mõni teine veel. Seda Tuglast, kes seal nüüd kirjandust teeb, nagu ma kaane pealt loen, seda ma õieti ei tunne. Räägiti küll omal ajal, et tema pidi ka üks sotsialist olema. Kuid ikkagi tahan ma uskuda, et see, mis nad seal kirjutavad, ometi vähemalt kõige tähtsamate allikate tundmise peal peaks põhjenema. Jah. Aga mida enam ma arvama pean, härra

Palm, et see meie isa selge vastus tema laimajatele Teile tundud on, seda enam pean mina küsima: kust võtate Teie häbematususe arvata temast midagi muud?! Mis õigusega ei usu Teie, mis minu isa teile selgel sõnal on ütelnud: *mitte ühte ainumat punast kopikut . . . ?!*

Mispärast tahab see noorherra ühte vana haiget meest piinata?! Ei, mina ei kahelnud küünevõrdki selles, mis isa neile lehes oli vastanud. See oli ometigi tema enese suu ja sule läbi öeldud. See oli selge ja lõplik. Täna, homme ja saja aasta pärast. Ja mul oli nii hea, nii hea. Kui ma ütlesin, et kivi sulas mu sisikonnas, siis oli see tõsi mis tõsi ja koguni tagasihoidlikult öeldud. Jumaluke, kui me järgmine kord koolis lauluharjutust pidasime ja seda Kreutzeri laulu lauldi — see polnud meil ikka veel päris selge — see

ha-ha-ha-haa — siis ma laulsin nähtavasti valjemini kui ial enne:

Vana Arnold koputas viiulipoognaga vastu pulti: «Khm, Jannsen! Tenor ei pea siin ju ometi niimoodi pasundama, et teisi häáli ülepea kuulda pole! *Nochmals, bitte!*» Kaks või kolm korda pidi tema minu laululusti summutama. Jaa.

Nii et see meie isa avalik sõnavõtt ja tema peale räägitud laimu selge tagasitõrjumine oli kogu meie perele justkui ärkamine nõidusunest. Pärast seda käisime meie kõik jälle sirgelt ja vaatasime tuttavatele ja võõrastele julgesti silma, laulsime valjemini ja naersime kõlavamalt kui vahepeal. Ja isegi selle elasin mina tolle vabanemislaine tiivul üsna hõlpsasti üle, kui Amélie saatis mulle — see oli siis seitsmekümne teise aasta kevadel — tolle saatusliku kirja . . . Ta oli mulle oma isa õpipoiisi, selle laiasarnalise Augustiga juba tosina kirju saatnud, ikka väikestes roosakates sirelilõhnaga kuväärides . . . Ja t o o oli täpselt niisamasugune kui teised ja ka Augusti näost ei olnud mitte kui midagi näha, kui ta selle mulle meie võõruses pihku pistis — see August oli ju meil «Vane-muise» laval etteütlejaks ja käis näitemängutekstidega tihtipeale Lydia ja Harry ja minu pool. Ja ma olen kindel, et ka tema mitte kui midagi ei teadnud. Sest tema oli paljalt kirjajakandjaks meie vahel. Ja näidelda

ei mõistnud ta mitte põrmugi. (Kuigi temast pärast suur teatritegelane sai: härra August Wiera, üks ole.) Aga etteaimamised on ometigi olemas, eluaeg olen ma seda teadnud. Nii et mingil seletamatul viisil aimasin ma juba ette halba — kui ma selle kirja oma katusekambris lahti rebisin ja lugesin, mis tema õõtsuvates ja edevates ridades seisis: et sel ajal, kui mina neid loen, on tema, Amélie, juba *ganz woanders* ja palub südamest andeks (nagu oleks tal sitikal seda kohta olnud, millest andeks paluda!) — ja palub südamest andeks, üks ole, kui ta mulle on põhjust andnud arvata, et tema armas Eugen on olnud talle midagi rohkemat kui tema kena sõber, niisugune, nagu neid ju alati maha jäetakse, sest neid on nii palju... Ja-jaa, isegi kaheksakümne lävel on meil veel pisut piinlik ja natuke hapu oma poisipõlve pettumusi meenutada, ja kui ma sedasamast siin meelde tuletan, siis just sellepärast, et see näitama peab, kui värske ja virge ja võidukas minu ja meie kõigi enesetunne sel ajal oli, et ma oma esimesest armuvalust paari nädalaga üle sain...

Minu uus enesekindlus vaibus muidugiteada varsti ja tasanes igapäevaseks vaikseks elamisjulguseks, nii et Arnoldil igatahes ei tarvitsenud enam minu lauluhäält taltsutada. Aga minu usk meie isa ja minu enese moraalsesse jalgealusesse oli endastmõistetavusega kindel. Ja jäigi nõndamoodi püsima. Sellest hoolimata, et see meie teistel kodakondsetel aegapidi võib-olla uuesti pragunema hakkas. Sest kord liikvele läinud laimu ei saanud ju ka isa kõige selgemad sõnad peatada — kui pidada silmas meie kalli sugurahva seas nii levinud moonakakadedust. Aga pragusid, mis meie perekonna uuesti kättevõidetud eneseusku aegapidi tekkisid, hakkasin mina õieti alles palju hiljem, õieti alles pärast saatuslike sündmuste algust märkama. Õieti, jah, silmasin ma neid alles siis, kui saatuslikud hoobid olid juba langenud... Neil aastatel, millest ma kõnelen, ei pannud ma isegi seda mitte miskiks, kui Leopold — see pidi siis vist olema seitsmekümne kolmanda suvel, mõni kuu pärast Lydia pulmi ja ärasõitu — kui Leopold, jah, jälle meie isa juurde raha pumpama ilmus... Ma mäletan: me istusime meie saalitoas, kollastvööti siidkattega sohval ja toolidel, kroonlühtri all, mille isa oli Riist või Tallinnast toonud. Lõunasöök oli söödud. Leopold oli endale lõunalauas kolm pudelit õlut keresse kallanud, nii et tema muidu pumpamiskäikudel veidi lipitsev olek kuraasikaks läks ja teatud vaenulikud toonid tema mahedast lobast läbi kostma hakkasid. Isa kippus Leopoldile natuke moraali lugema, ja Leopoldi jutu peale, et ta plaani pidavat Peterburi minna riigiametis karjääri tegema, soovitas isa tal igatahes Lydia juures Kroonlinnas mitte hakata raha pumpamas käima. Mille peale Leopold oma tuntud jõhkruusega tähendas (Jumal ise teab, kust tema küll oma iseloomu oli võtnud!):

«Ja mis sellest siis ära ei ole, kui ma Lydiale mõnikord võimaluse annan vennale rubla-teine pihku torgata! Kui meil ometi papakene on, kes neid rublasid sakste lehmast nii priskesti välja lüpsab, et...»

Harry kisendas: «Pea oma kärnased lõuad kinni!»

Ja isa pistis Leopoldile kümneline pihku ja tõukas ta sõnalausumata võõrusesse ja majast välja.

Aga mina ei pannud seda meie vennalontrusele isegi mitte õieti pahaks. Sest mida võis temasugusest laostunud eksistentsist paremat oodata. Kui ometi, nagu ma ütlesin, isegi paljud mõistlikud inimesed sedasama soopa edasi sorgutasid... Selsamal ajal läks ju uus jutt liikvele: Hurt olevat leidnud meie isa müüdavuse dokumentaalsed tõendid! Tema oli Tartust gümnaasiumiõpetaja kohast lahti ütelnud ja Otepäele

kiriku peale läinud. (Siia maale on mulle arusaamata, mis kaalutlustel tema seda tegi, sest puhas pekuniäärne kasu ei võinud ju temasuguse mehe juures otsustav olla ja filoloogiks jäi ta omas südames surmani.) Nojah, ja tema pidi olema Otepää kirikumõisast, paiukile läinud vana Kauzmanni paberite seast selle dokumendi leidnud... Mis ta seal tege- likult leidis, sellest on hiljem küllalt räägitud ja kirjutatud: ei midagi rohkemat kui Konsistooriumi ringkirja pastorigele, et nad ei tarvitse «Eesti Postimeest» oma jutlustes enam kuradiseitungiks kuulutada, vaid — nojah, ka seda — vaid võivad tema kohta koguni toetava sõna lausuda. Aga mis Teile ütleb, härra Palm, et selle ringkirja põhjuseks oli midagi muud kui paljalt tõsiasi, et meie isa Jakobsoni ja tema agi- tatsiooni «Eesti Postimehest» eemale surus?! Ise, oma temperamendi ja töökspidamiste sunnil ja ilma igasuguse äraostmiseta? Ma küsin: mis Teile seda ütleb?! Ja vastan ka — kuna Teil arvatavasti niipalju kas- vatust on, et Teie seda, mille häält Te küll kuulate, ometi ei sõnda õige nimega nimetada: seda ei sosista Teile miski muu kui Teie ümbruse (ma tahan loota, et mitte Teie enese) viril, kahtlustav, nihi- listlik moonakavaim! Minule ei ole niisugune mõtteviis, Jumal tänatud, ial omaseks saanud, kuigi ma iiales pole salanud, et mu sugu moonakate ja orjade sugu on. Sest kõik teavad ju siin maal isa Jannseni kuulsat ütlemist, et tema oli *sündinud siis, kui eesti rahva priius oli neli- kümme päeva vana*. Aga näruse, iriseva kahtlustaja vaimu orjuses ei ole mina ometi eluilmas olnud. Ei!

Ja seda vähem teenisin ma niisugust vaimu sel ajal, millest ma kõne- len. Sest siis sain mina parasjagu gümnaasiumiga valmis (teatud hiline- misega küll — ma olin ju kakskümmend üks täis — ja mitte just hiilga- valt, aga ikkagi küllalt tublilt selle jaoks, kes eluks ajaks jäi kõige väik- semaks meheks Jannsenite seas) ja astusin ülikooli. Arstitea- duskonda. Kahtlusteta nimelt sinna, millele ma lõpuni truuks jäin. Minu elus on üldse nõnda olnud, et ma olen, kui vähegi võima- lik, sellest kinni hoidnud, mis ma olen valinud. Ja kui ma ikkagi olen seda vahetanud, siis on truudusemurdmine teiselt poolt sündinud. Ma ei tea, võib-olla on see alati minu enese saamatuse tõttu niimoodi välja tulnud... Olga ju ütles kunagi midagi niisugust — kui meie Kroon- linnas minu sõjaväetoetri palgaga nälga jääme ja kui mina siis nõustu- sin Tartusse tsensoriks tulema... Ja hiljem ka, kui mind siis jälle tsen- soriametist lahti lasti ja mina ainult oma tohtritööd edasi tegin. Ja mõned rääkisid tagaselja minu saamatusest ka siis, kui ma üheksateist- kümnendal aastal oma eraarsti-praktika sinnapaika jätsin ja lasksin enese sellesse härra Laidoneri sõjaväkke lükata... Aga see pole ju praegu enam tähtis. Ja oma meditsiinile jäin ma ju ka oma tsensoritöö kõrval ikkagi truuks. Võib-olla, et minu piiratus selles just seisis. Võib-olla oleks pidanud... Aga nüüd on hilja sellest mõeldagi... Harry oli igatahes hoopis teisest puust. Tema õppis juba gümnaasiumi kõrval mõnevõrra maailma tundma, nagu öeldakse. Nii et me lõpetasime ühekorraga, kuigi ta oli ju kaks aastat minust vanem, üks ole. Ja minuga ühtaegu astus ta ka ülikooli, seitsmekümne neljan- dal, kõigepealt filoloogiasse. Aga poolteise aasta pärast jättis ta oma võrdleva keeleteaduse sinnapaika. See olevat ühekülgne, mehaaniline, skolastiline ja lapsik. Tema võttis loodusteadused käsile. Ning leidis aasta pärast, et ainult filosoofia — ainult filosoofia võib pakkuda üldist sissevaadet *ins Sein der Dinge*, mis võiks mõtlevat inimest rahuldada. Oieti ei rahuldanud teda miski, ka mitte tema saksa- ja eestikeelne luu-

letamine, mis oli kohati ju väga kena. Aga t e m a g a olid kõik tema professorid enam kui kõige täielikumalt rahul. Ja ta polnud oma filosoofia- ga veel õieti kolmandal kursuselgi, kui tema suur essee Montesquieu üle oli tal juba valmis, seesama, mis aasta pärast Saksamaal Perthes'i juures välja anti. Ei, ma ei taha hakata Harryt geniaalseks kuulutama. Hoopiski mitte. Aga et Issand tema peale siiski mõned geniaalsuse kuld- sed tolmukübemed ära oli r a i s a n u d, seda ei saa ometi salata. M i n a olin temaga võrreldes otse kurvastaval kombel lühida sammuga... Ja ma kardan, jah, et just selle tõttu nõnda-ütelda püsiv. Nagu ka Olga mulle mõnel kibeduseminutil mõista andis. Nojah, Olga võis seda endale lubada. Sest kahtlemata oli ta fantaasiaga naine. Ja ka ühe Jannseni jaoks kindlasti mitte mesallianss. Ikkagi preili B o r m, eks ole; saksa perekond, Pärnu Grossbürgerid. (Keegi ei mäletanud enam, et papa oli Tallinnas Gresseli jooksupoiss olnud.) Pärnus majad, krundid, trüki- koda, ajalehed, kirjastus... Ja traditsioonipidi ka eesti asjaga seo- tud, eks ole. Ja kuigi Olga nii mulle kui võib-olla kõigile eestlastele nende «pisikest püsivust» ette heitis, oli ta minu tunnete püsivusega enese vastu üpris rahul. Ja see lepitab minu täiesti tema kalduvusega mõnikord, ütleme — viriseda... mida ma n u r r u l ö ö m i s e k s nime- tasin... Jah, ta oli ikkagi minu elu ainus tõeline armastus...

Ülikooliaastatel armastasin ma muidugi teada ka head jahedat õlut ja mõnusat sööma- ja jutulauda — kuskil Treffnerite või Kergi või Kurri- koffi või kelle tahes korteris, kus Eesti Üliõpilaste Selts siis oma istu- misi pidas... Ha-ha-haa! Ma näen juba ette — kui ma nüüd varsti kõr- vad pea alla panen, kirjutab härra Tõnisson (kes mind ise neis ringides iial pole kohanud, sest tema ilmus sinna viiasteist või kakskümmend aastat hiljem), kirjutab ta, jah, minu järelehüüdes: «... Viimane Jannsen on lahkunud... On lahkunud mees, kes polnud küll niisugune filosoofiline pea nagu tema vend Harry, aga kes oma kõrgeaatelise v a i m u t e r a v u s e poolest ometi oli üks päris huvitav kuju Eesti Üliõpilaste Seltsi vanemate meeste seas... kelle ringist tema venestuse- laine aegu vihatud tsensori ülesandeid täites küll eemale jäi, aga kellega üheskoos tema oma truu kaasatundmisega Eesti Rahva- era konna aatevõitlusele viimaks ometi tõusis seletatud isik- suse kõrgusele...» Või umbes niisuguste stiilipärlitega... Nojah! Igal oinal omad munad, nagu öeldakse... Muidugi, kui aus olla: härra Tõnissonile enesele pole ma tema kohta iial midagi niisugust ütelnud. Õieti pole ma ju kunagi kellelegi midagi ütelnud... Üldse... kui ma oma elu peale tagasi vaatan... ma olen elanud nagu... nagu kahel eraldi tasapinnal — *wie auf zwei verschiedenen Ebenen* — ühel, kõrge- mal (kuhu ideaalid selgesti ära paistsid) — kui üsnagi terane tähele- pani ja üsnagi nõudlik kohtunik, ja teisel, madalamal tasapinnal — kui tegelik kodanik ja seltskonnaliige, kui praktiline inimene ja kompro- misside-meis... seal all — mitte just taevast teab kui jutukalt, aga parasjagu sõnavõtlikult siiski, kuid seal üleval — tegelikult täiesti tummalt. Täiesti tummalt. Ja minu kumbki pool on kõik minu varsti kaheksakümmend aastat vaadanud teise poole peale kõõrdi, iroonilise ja lugupidamata pilguga. Ideaalidenägija on olnud tsensori meelest kahetsusväärne narr. Ja tsensor aatemehe meelest armetu küünik... Ja mis kõige olulisem: kumbki on vaadanud teist t e a d l i k u l t pool- kinniste silmadega, teadlikult täie selguse eest kõrvale hoides, teadli- kult läbi lõpuni puhastamata prillide... Et piir ühe mehe kahe mina vahel hõõguks jääks ja tal ikkagi võimalik oleks ennast tervikuks

arvata... et ta ilma enesepetmise valuta saaks olla kord üks, kord teine, kord üleval, kord all — võimalust mööda üleval ja vajadust mööda all... nagu ma olen olnud. Ja nagu me kõik ju oleme. Muidugi kõik! Ainult selle vahega, et mõned, et võib-olla mõned sellevõrra ausamad on, et nad oma ideaalide pööningutoa ja eluvajaduste peldikukasti oma sisimas enesepettuseta lahus peavad ja selle tõttu võivad määrinata riides oma sisima treppidest üles ja alla käia. Võib-olla, et ka see kastanikarva kipparihabemega Jakobson... Aga ei! Aga aitab! Härra Palm, kuhu me jääme?! Mis see oli, mis ma tahtsin Teile ütelda?! Ah jaa, et nimelt isa Jannsen — kui tema oma elus ka kompromissid tegi, oma ideaalid nendega ometi iial ära ei määrinud! Kuidas? Ja-jaa! Selle juurde jään mina muidugimõista kindlaks. Kui ma üldse millegi juurde kindlaks jään. Seda kompromissi, võtke teadmiseks, ei ole meie isa iiales teinud. Seda mitte. Ükskõik, mis ses asjas hiljem kõik veel räägiti ja tehti. Kuni Veske armetu vastuhääleni, mis tema meie isale teise laulupeo presidendi valimistel andis. Seesama Veske — häbi mõtelda! eks ole —, kes oma stuudiumiõlled ja oma doktorikraadi oli enesele ometi ka meie isa taskust makstud stipendiumi peal hankinud... Aga ma ütlen: ükskõik, täiesti ükskõik, mis keegi veel selles asjas on rääkinud või teinud — kuni selle naeruväärt atentaadini, mis meie isa vastu seitsmekümne kaheksandal ette võeti...

Jah, naeruväärt see ju oligi. Aga ometi on seda ainult takkajärele nii hõlpus ütelda. Ja isegi takkajärele pole asi võib-olla päriselt selge... Igatahes, kui ma sellest järgmisel päeval Lydiale telegraferisin ja seda «naljakaks asjaks» nimetasin, siis küll ainuüksi sellepärast, et nad Kroonlinnas paanikasse ei satuks. Tegelikult ei leidnud keegi meist selles midagi naljakat.

Muidugi, Teil on eesti selleaegses ajalehtede- ja poliitikaelus valitsenud olukorra kohta oma arvamusid. Aga ma tahan Teile rääkida, missugune see olukord tegelikult oli. «Sakala» oli juba ligi aasta otsa ilmunud, eks ole. Jakobiinid olid oma ajalehe välisest edust purjus — aga samal ajal oma moraalsete ressurside nappusest paanikas! Jaa. Sest Jakobsoni suhvel oli lehe jaoks ammu korjatud kaalukamast kaastööst tühi kui kell — ja tühja täiteks tuli «Postimehe» olevad ja väljamõeldud patud suure kella külge riputada. Just enne seda oli «Rižskii Vestnik» omalt poolt «Postimehele» kallale tulnud, et «Postimees» ei soovitavat eesti rahvale venestumise läbi oma ainuõiget õnne leida. Ja siis oli vana Kreutzwald — aga... temaga seoses pean ma kõigepealt ütlema...

Pärast seda kui proua Kreutzwald oma mehele Lydia asjas tolle kuulsaks saanud skandaali korraldas (kui palju tal selleks põhjust oli, ei saa keegi iial teada), pärast seda (ma olin sel ajal viieteistkümnenda-aastane, eks ole) pole ma kõige lugupidamise juures, mis ma selle vanamehe vastu tunnen, tema nime iial suhu saanud võtta, ilma et ma poleks tundnud suus ädikamaitset, kibedat ädikamaitset. (Arvaku härrad Ödipus ja

Freud ja kompanii selle kohta, mis nad iganes tahavad. Võib-olla olin ma ise lihtsalt Lydiasse *verliebt* . . .) Aga tulgem «Sakala» juurde tagasi. Selsamal ajal, kui «Rižskii Vestnik» isale ühelt poolt kallale tuli, oli vana vabisevate põlvedega Kreutzwald Jakobsoni «Sakalas» isale teiselt poolt kallale tulnud ja oma segase ja, nagu isa ütles, «siidpeenikese» kirjatüki koguni sellega lõpetanud, et ta paljuks ei pidanud isale oma *sügavamad põlgtust* avaldada . . . Kujutage ette! Mille peale isal oli jätkunud suuremeelsust ja kannatust ja takti talle ikkagi oma vankumatust austust kinnitada. Igatahes sellega, et Võru manatark, kuigi ta ise sel ajal juba Tartus väimehe juures aplaagris oli, tuli Jakobsoni nihilistide-lehes «Postimehe» peale sülitama, saavutas Jakobson oma kõige suurema ja kõige ärateenimatuma võidu. Ei-ei, ma ei taha sugugi ütelda, et ta võidujoovastuses selle haleda atentaadi meie isa vastu ette võttis. Seda küll tõesti mitte. Aga tema liikumise ümber üleskeenuv vahus oli küllalt ka — noh — enam-vähem haritud huligaane! Ma ei hakka neid nimetsi üles lugema, sest, härra Palm, Te trükiksitate nende nimed ju silmapilk ära (ikkagi võib-olla osalised rahvuslikus kultuuriprotsessis, eks ole!), aga jäädvustamine oleks neile siiski ülemäärane au. Ühe sõnaga, oli olemas küllalt jakobinistlikke kaabakaid. Niisuguseid, kelle kaabaklus sel parteilise võidujoobumuse ja vaimlise tühjataskutunde silmapilgul niimoodi välja löi.

Nojah, palju rohkem kui see, mis meie isa sellest ise hiljem «Postimehes» kirjutas, ei saanud me asja kohta iial teada. Aga sedagi ei mäleta nüüd enam peaaegu mitte keegi. Kuigi selle ümber omal ajal vähe lokku ei löödud: ikkagi esimest korda natuke vene terroristide lõhna terves eesti rahva ajaloos . . . Mis siis öieti juhtus?

Neljapäeval, seitsmenda detsembri öhtul istus isa nagu iga päev, kui ta sel ajal kuskil koosolekul ei viibinud, kella üheksani oma töölaua taga. See seisis otse Tiigi tänavale avaneva akna all, sealsamas toas, mille teisest, Maarja kiriku poolsest aknast ma olin näinud teda kord mitme aasta eest nii imelikult eemalviibival näol läbi tuisu kiriku poole vaatavat. Ka sel seitsmenda detsembri öhtul tuiskas. Ma ei usu, et politsei küll ka selge ilma korral oleks millelegi jälile saanud. Tuisu tõttu leiti nüüd igatahes seda vähem mingisuguseid jälgi. Kella üheksa ajal hüüdis mamma meid sööma. Ta tegi seda alati täpselt ja meie kogunemise alati venimis. Mamma minutipealsed laudakutsumised olid meie kõigi meelest natuke mingi söömaaegade-hirnuvalitsuse moodi, ja aeglus, millega meie oma töö ja tegemiste juurest tulime, oli jälle mamma meelest lugupidamatuseavaldus . . . kolm korda päevas. Aga selle piskese, kuidas ütelda, *Spannungiga* oldi mõlemalt poolt hariunud . . . Ma kuulsin, kuidas mamma kõõgist koridori astus, sealt oli ta hele ja käsutamisrõõmus hääl läbi saalitoa isa juurde ja mööda treppi üles poistele kõige paremini kuulda. Ta hüüdis oma harilikul viisil: «*Kinder! Zum Abendbrot!*» Mina jätsin oma ärklitoas Wahli kirurgialoengute üleskirjutused sinnapaika (ma olin nende kutsumiste puhul alati esimene lauda-õudja). Ma astusin oma toast koridori, aga olin mõttes ikka veel niivõrd oma *Gehirntrauma*'dega ametis, et tahtsin mööda minnes Harry toa uksele koputada. (Tulgu nüüd juba, mamma närvitseb!) Alles viimasel silmapilgul meenus mulle, et Harry oli juba nädala eest Saksamaale sõitnud ja et me ainult kolmekesi majas olimegi, kaks kaamelit ja kojamees peale selle, sest Eugenie oli juba neljandat aastat mehel . . . Nojah, aga lühemalt, lühemalt . . . Või — milleks . . . ? Kuhu ma ruttan? Täna-esse päeva? Kuulge, minu eas ei ole see kuigi meelitiv . . . Üldse, kui

ma mõnikord vaatan iseene ja oma mineviku vahekorda, on mul tunne, et ma seisan voodi ees — ja voodis, juuksekihar teki serva alt paistmas, on mul üks s u r n u d naisterahvas, üks nagu unustatud lähedane tuttav... veidi-veidi Olga-näoline... Kui ma voodisse lähen ja teki üle silmade tõmban, ärkab ta elusse ja on mulle seltsiks ja me mäletame tuhandeid asju. Kui ma teki tagasi lükkan ja välja tulen, on ta sedamaid surnud ja ma seisan üksi keset tuba Olga tühja trümoopeegli ees, ja mul on külm... Aga olgu... Ühesõnaga, me sõime õhtust, isa ja mamma ja mina, ja isa jutustas oma mulgi kapsaste juurde mammale mõned lamedavõitu naljad meie hiljutiselt Saksamaa-sõidult. Me olime ju isaga kahekesi mõne kuu eest Lydial ja Eduardil mööda Saksamaad ja Austriat külas olnud ja nendega seltsis tagasi sõitnud. Siis arutas isa minuga pisut viimase suure ajalehevaidluse asja. See oli ikka see vaidlemine Kreutzwaldiga, et kes on tuletikkude laste kätte jaotajad ja kes mitte. Nüüd, kus Harry ära oli, olin mina isa valjustimõtlemiste kuulajaks ja takkanoogutajaks. Ja siis luges ta mulle, laua ääres oma mulgi kapsaid mäludes ja pead raputades ja nohisedes, viimasest «Sakalast» Jakobsoni uut häbematust ette:

... Nii heaste meile kui ka suurema osa Eesti rahvale on jo kaua aega selgeks saanud, et «Eesti Postimees» paljalt silmakirjaks rahvause põhja peal seisab ja kõik tema püüdmine ümbertkaudu Eesti rahva saksastamisele wiib. Et aga «Sakala» põhjus kõigepealt see on, Eesti rahvause eest wõidelda ja seista, sellepärast on iseenesest mõista, et tema ja «Eesti Postimees» mitte täitsa ilma waidlemiseta läbi ei wõi saada. Seiemaale on need waidlemised küll enamiste «Sakala» poolt ükski olnud ja on mõnes kohas nagu wihma wesi ani seljas mõjunud. Aga meie loodame, et kui wihm ja rahe edasi selga langewad, et siis ka paksu ane kasuka all healt hakatakse tegema ja maailmale awalikuks saab, mis selle kasuka all warjul seisab: luik, ani, part ehk — kana.

«No mis sa pörgulisega teed...? Pasundab aga laiali ja rahvas usub ka... Mh-mh-mh-mh... Ja ei tea, mispärast see k a n a tema meelest see kõikse narrim peaks olema...?! Ah nüüd siis peab vana Jannisen varsti tema rahehoo käes kaagutama hakkama! Vemmalt talle kuluks!»

Pärast sööki läks isa uuesti oma töölaua taha. Mina lugesin üleval kella üheni oma *Gehirntrauma*'sid. Professor Wahl, vana kena pärnakas, oli mulle sel ajal juba mõista andnud, et mina võiksin oma okulisti-perspektiivile truuks jäädes oma doktoritöö tema juures kirurgias kõige kiiremini ära teha, eks ole... Kella ühe ajal, enne voodisse minekut tegin ma oma akna lahti, ringutasin ja sirutasin end natuke akna all, niipalju kui kitsas ärkel lubas, nõjatasin enese rinnuli aknast välja ja ahmisin lumepihust õhku mõnuga sügavale kopsu. Mitte kuigi kaua küll, sest tuisk lõõskas otse aknasse ja mu kraevahe ja raamatud lauainurgal läksid sedamaid lund täis. Aga ma nägin, et isa toas põles veel tuli — aknaluukide pragudest langesid rohekad valgusetriibud põigiti üle maja ette tuisanud hange.

Kella poole kolme ajal hüppasin ma voodis istuli. Ma olin selgesti kuulnud revolvri- või püssipaukusid ja klaaside purunemise klirinat. Ja selle silmapilgu jooksul, mis unes kuuldud paukudest mu täieliku virgumiseni möödus, olin ma jõudnud selgest selgemini näha: isa kirjutuslaual põles tema rohelise kupliga petrooleumilamp. Isa oli ülakehaga parempoolsele lauaotsale vajunud, näoli laua peal. Ta püüdis parem-

poolsest ülemisest sahtlist kinni hoida, nagu oleks ta seda kellegi eest kaitsta katsunud, aga ta käed ei kuulunud sõna, ta laiad kämblad libisesid mööda laua külgi alla nagu elutud valged asjad. Ja ta lai selg tikitud hallist siidist hommikukuues ja ta ümarik tüüakas kukal liikusid esmalt aegamisi ja siis aina rutemini üle laua — sedamööda, kuidas ta jalad nõrkesid ja ta keha põrandale vajus. Ma jõudsin mõelda: niimoodi määrib ta ju oma näo tindisel käsikirjal ära! — ja tulin enne täiele vaimuselgusele, kui ta põrandale jõudis langeda.

Ma tormasin aknale. Ma tõukasin akna lahti. Mulle paistab, et ma nägin kahte meest majaseinte ligi hoidudes Maarja kiriku poole jooksmas. Ma kuulsin mamma ehmatusekisa. Ma tormasin öösärgi vael trepist alla: isa, hallist siidist tikitud hommikukuub seljas, tuli vanade magamistoa uksele mulle vastu. Mamma tuli ta kannul uksele. Ma hüüdsin: «Mis see oli?» Isa läks sõna lausumata minust mööda, töötoa ukse poole. Mamma hüüdis: «*Johann! Geh nicht! Sie schiessen dich tot!*»

«Jumal elab veel,» ütles isa kähedalt ja astus töötuppa sisse.

Me tõmbasime tuld ja panime isa laualambi põlema. Seda sai veel teha. Sest lambi klaas oli terveks jäänud, kuigi roheline kuppel oli puru ja tükid laual ja põrandal laiali. Kaks kuuli oli läbi aknaluugi ja alumise ruudu laua kohalt sisse lastud. Ruut oli katki. Kuulid olid teises seinas vastu ahju raudtruupi põrganud. Ma leidsin nad sohva eest põrandalt üles, täiesti lõmmis.

Isa kannatas viimasel ajal unenappuse all ja istus teinekord hilja õhtul, lamp kustutatud, oma töölaua taga. Pooltukkumisi iseendaga arutades ja vaieldes — et unetut voodisrähklemist lühendada. Heinrich oli talle ka mingit unepulbrit kirjutanud, aga ta tõrkus seda tarvitamast. Ma küsisin:

«Millal sa täna lambi ära puhusid?»

«Pool kaks.»

«Ja millal sa laua tagant ära tulid?»

«Kümme minutit enne, kui paugud käisid.»

Mina ütlesin: «Jumal elab tõesti veel.»

Ja tema ütles: «Ärme selles kahtleme. Selles kahelgu Jakobson. Vaatame nüüd, kuidas see tänavalt välja näeb.»

Me tõmbasime püksid jalga ja palitud selga. Riidesse pannes tundus mulle, et isa Jakobsoni-nimetamine oli sel silmapilgul ometi liig. Aga et ta hing üle voolas, sellest tuli ikkagi aru saada. Me võtsime kaks tormilaternat. Kojamees oli üles ärganud ja tuli meiega kaasa. Me läksime tänavale ja valgustasime akent. Me leidsime kuuliaugud aknaluugi seest üles. Ja siis me nägime — k a n a. Hiiglasuurt tõrvapintsliiga tehtud kana majaseinal: nokk kaagutades lahti, pesal istumas, ja pesas suur must tõrvaga plätserdatud muna sees. Nojah — vurletemp või rohkem (Jakobson kinnitas ju järgmises «Sakalas», et poliitikaga polevat sel häbiteol midagi tegemist) — igatahes selgemat aadressi kui too, mis see k a n a kogu teo inspiratsiooniallikate kohta andis, polnud ülepea võimalik nõuda...

Ma olin isa puutumatajäämise puhul küll ise Jumala nime suhu võtnud, sest mu kummaline visioon haavatud isast oli mind põhjani ehmatanud. Aga lõppude lõpuks langes kogu lugu selle kanakarikatuuri läbi niisuguste hulka, mille puhul Jumalat nagu sünnis polnud meelde tuletda. Välja arvatud küll sellepärast, et huligaansus tõesti mõrtsukatöö

ligidalt mööda oli juhtunud. Isa aga võttis lugu vastu oma harjumust tõsiselt, vähemasti esimese hooga, ja kirjutas, ma pean ütleva — kõmivamalt, kui mulle päriselt meele järgi oli: «Tänu elavale ja heldele Jumalale — mõrtsuka kuulid ei ole meitesse puutunud . . .» See oli nende külakoolmeistrite kaastundeavaldustega ja taeva poole õhkamistega üsna ühes vaimus, kes oma kirjades isale õnnelikult lõppenud elukalalekippumisest vahutasid . . . Mäletan — ma küsisin endalt, kui ma isa närviliselt kahvatat nagu ja vihaselt rullis alahuult tähele panin: tema puhul, kes elupäevad on kõigest asjast oma jämeda, kuid eksitamatu naljaga üle saanud — kas pole see tõsidus tema puhul vanadusnõrkuse märk . . .? Aga mõne aja pärast tundsin ma, kui seitsmenda detsembri asi kõne alla juhtus, isa silmanurgas tema vana vigurvändavilgu ära, ja sain aru: isa lõi sellest omapidi poliitilist profiiti niisama nagu teistpidi Jakobson. Isa kirjutas «Postimehes», et kelle Jumal surnud on, selle teod ei saa teistsugused ollagi, ja kõik muidugi taipasid, et mõeldud oli jakobiine. Ja Jakobson kirjutas «Sakalas» suisa, et Tartu agulid kasvatavad niisuguseks seintemäärimiseks parajaid vurlesid selle tõttu, et seal pole eesti eeslinnakooli ja et «Postimees» agulirahvast saksastab . . .

Mina polnud küll, ütleva, hekeliaan, aga ma olin ikkagi peaaegu valmis tohter, ja muidugi ei saanud ma jagada isa vana naiivset külameheusklikkust, mille ta Vändra metsas põue oli saanud ja mis tema sametist peatoimetaja-vesti all edasi elas. Ja teiselt poolt — ma ei saanud päriselt jagada ka tema kalduvust oma usuga teatud määral *Geschäft*'i teha. Aga kui ma asja oma südames üle vaagisin, leidsin ma ometi, et isal oli õigus ja Jakobsonil mitte. Sest isa braveeris oma elava ja helde Jumalaga nii seekord kui üleüldse ikkagi puhtast südamest ja moraalsest väärtuste nimel. Aga kui Jakobson kirjutas, et «Postimees» kasvatab nimme vurlesid, siis oli talle enesele kahtlemata selge, et ta kirjutas haisvat demagoogilist valet!

Ja haisev vale lõi meie ümber pärast seda piinlikku atentaati uuesti lainetama. Ja antagu see liig-luuleline võrdlus mulle andeks, aga siin on tema oma kohal: ja laineharjadel vahutas jakobiinluse roheline kihvt. Jah, nii kaugelt oli tema imbunud, et kohutavad asjad võimalikuks said. Veel aastapäevad tagasi oli Eesti Üliõpilaste Selts Hurda ja Jakobsoni suure tüli puhul, tõsi, pärast kangeid vaidlemisi, aga ikkagi selgel sõnal Hurda poole asunud. Aga nüüd äkitselt . . . Ma mäletan seda koosolekut seitsmekümne üheksanda kevadel Koigi korteris Tähtvere mäel . . . Me olime palju suitsetanud ja aknad olid lahti. Lumelaigulised pungades aiad olid juba hämarad ja kevadised kraavid sulisesid Emajõe poole . . . Bergmann juhatas koosolekut ja vaatas mulle korraga uppuja silmadega otsa ja kuulutas: nüüd hakatakse arutama Johann Woldemar Jannseni sakslastele äramüüdud oleku küsimust. Mul läks silmade ees mustaks. Ma tõusin püsti ja lahkusin sõna lausumata. Ma ei saanud ju ometi niisugusest arutamisest osa võtta! Ja niisuguses konnasoos, nagu minu kallid kommilitoonid endast kujutasid, ei tahtnud ma ülepea viibida! Pimesi kõndisin ma mööda Tähtvere teed mõisani. Ma sumpasin Põltsamaa teele ja läksin lumiste kuusikualuste ja lumelaiguliste põldude vahel hulga maad linnast välja. Viimaks pöörasin ma heinamaateed paremale ja leidsin jõe äärde jõudes, et ma olin Quistentalist tüki maad mööda läinud. Ja ühtesoodu, ühtesoodu küsisin ma eneselt: mis pidalitõbi see ometi on, mis meie perekonnale on külge pandud?! Mööda hirmsasti mudaseid jõeäärseid jalgradu — aga nimme paremaid otsimata — ja üle porikraavide ronides jõudsin ma õhtupimedas linna. Bergmann ja

Grenzstein olid juba meil, ja koguni Veske oli neil kaasas. Ma ei tahtnud nendega majas kõnelda. Ma viisin nad aeda. Me seisatasime pime-
 das lehitu akaatsiaheki ääres, sellesama pingi ees, mille peal Jakobson
 Lydia oli Koidulaks ristinud. Aga ma ei tahtnud, et nad sellel pingil istet
 võtavad, ja juhatasin nad järgmise juurde. Ma viipasin nad platsi
 võtma ja jäin seistes ootama, mis neil mulle öelda on. Bergmannil, kes
 püüdis kristlikku lepitust, ja Veskel, kes nõudis selgust, ja Grenzstei-
 nil, kes isegi ei teadnud, mis tal vaja oli. Nad ei istunud, vaid alustasid
 püstijalu: saagu ma ometi aru — küsimus riivavat m i n d palju vähem
 kui tervet eesti avalikku elu! See oli Grenzstein, kes selle totrana paistva
 jutuga välja tuli. Aga ta arendas oma mõtet saatanlikult veenva lihtsu-
 sega: m i n d puudutavat isa Jannseni müüdavuse asi ometi ainult perek-
 onna au pealispinda mööda, aga eesti avalikus elus üldse olevat küsi-
 musel hoopis sügavam ja saatuslikum tähendus. Oh põlgusväärset rat-
 sionalismust, mis kõigest hoolimata alati minu sees on istunud! Ma sain
 aru, et tal, neetud sofistil, oli õigus. Veel ei suutnud ma seda neile küll
 avalikult tunnistada. Ma saatsin nad viisakalt minema, viisakalt seda
 enam, et nagu nad ütlesid, polnud koosolek võtnud vastu mitte mingi-
 sugust otsust — niisama nagu eesti rahvas (nagu nad ka ütlesid), kes
 isa Jannseni ausaks või ebaausaks meheks tunnistamise asjas ka veel
 midagi polnud otsustanud. Jah, ma saatsin nad viisakalt minema ja
 tundsin, kui nad läinud olid, et mu särk oli läbimärg ja et mul oli kohu-
 tavalt külm. Sest öö peale oli taevas selgeks läinud ja loikudel oli kohati
 kirmetis peal, kuigi kraavid edasi sulisesid. Ma seisin pimedas aias, mu
 sõrmenukid valutasiid külmast ja ma ei teadnud, mis teha. Ja siis tuli
 mulle meelde, et oli ussiärkamise päev.

Ma ronisin oma katusekambrisse. Ma püüdsin Raehlmanni oftalmo-
 loogia kursust lugeda. Ma ei mõistnud midagi. Aga hommikuks sain ma
 aru: tõesti, kui ma selle näruse ja õnnetu eesti rahva liige edasi olen ja
 pean olema ja tahan olla — miks peaksin mina siis nende tudengite ringi
 nende kahtluse pärast rahvast halvemaks arvama ja nendega oma vahe-
 korrad lõpetama...?

Ei. Kui Harry välismaalt tagasi tuli, panime meie seljad vastamisi ja
 vaatasime üksteiselt kommilitoonidele silma. M e i e ei häbenenud olla oma
 isa poiad. Meil polnud selleks kõige pisematki põhjust. M e i e olime
 tema peale uhked. Harry asus isa kõrvale «Postimehe» nooremaks toi-
 metajaks. Samal ajal valmistas ta end oma kandidaadieksamite vastu
 ja poleeris oma «Liederbuchi» käsikirja. Tema positsioon oli kõige laie-
 mate ringkondade silmis vaieldamatum kui iial enne — ja võib-olla iial
 pärast seda. Sest niipea kui ta ajalehes oma baltluse-propagandaga täie-
 likult välja tuli, läks vaidluskisa tema ümber lahti. Ja-jaa, härra Palm,
 ma tean, et praegusel ajal kirtsutate Teie selle palja mõtte juures nina,
 et niisugust asia nagu baltlus mõistlikult poolt üldse võidi propageerida.
 Aga lubage välja ütelda: see on Teie teadmatuse süü. Mitte muud. Teie
 pole lihtsalt küllalt kaua elanud, et Te oleksite võinud omal nahal tähele
 panna, k u i d a s sõnade tähendused teisenevad. Rääkimata sellest, et
 samal ajal muutuvad... noh... *es verändern sich auch die Einstellungen*
 — kui ma ei eksi, s u h t u m i s e d, käsib härra Veski siin ütelda —
 muutuvad ka suhtumised sõnade vanadesse tähendustesse. B a l t l u s...
 see on teie jaoks mingi — mingi vana naftaliinipilves pärdik, kes laulis
 õndsas Bertrami idiootidekeelseid laule ja elas kunagi *bäi öich von Riga*
bis Peetersburch... Eks ole? Ei! Harry baltlus, võtke teadmiseks, oli
 o m a l a j a l läbini positiivne asi. Temal tähendas see ju kõigepealt

kõigi kohalikkude rahvaste üheõiguslikkust. Ja kolme üheõigusliku rahva — eestlaste, lätlaste ja siitmaa sakslaste vastastikku lähenemist uue ühise baltisamaatunde alusel. Umbes nii nagu, ütleme, indiaanlased ja Uus-Inglismaa inglased ja muud on seal teisel pool kõik ameeriklased, eks ole. Õieti mõtles Harry kõige enam soomlaste ja Soome rootslaste eeskujule peale. Ja kujutles, et tema ideelisel juhtimisel läheks see asi siin maal üpris hõlpsasti läbi. Ja kes seda ideed enesele tõsiselt hädaohtlikuks pidas, seda näitab Teile kas või tõsiasi, et peamist kisa ei tõstnud selle vastu sugugi mitte meie indiaanlased, see on Jakobson oma eestlusega, vaid hoopis meie vanad uus-inglased, see on kõige kangemad saksa konservatiivid. Nojah... see Harry miraaž oli midugi ette surmale määratud asi. Nagu kõik utopiad, mille teenimiseks inimesed peavad midagi käegakatsutavat ära andma, et midagi vaevalt aimatavat kätte saada. Niisugust asja võib nõuda üksikutelt suurtelt idealistlikkudelt vaimudelt. Nagu Harry seda kahtlemata oli. Aga kui seda suurele hulgale jutlustama minnakse, põleb jutlustaja põhja. See on mitte ainult minu arvamine, vaid ka Harry *casus*'e õppetund. Aga see sai mulle alles hiljem selgeks. Esialgu ei pööranud ma sellele tähelepanu. Ma uurisin hoopis Wahli tarvis — noh, neid põlveõndla-arterite vigastusi. Ja sain muuseas just sel ajal Olgaga tuttavaks, õieti — sain temaga uuesti tuttavaks. Sest ma tundsin teda ju ammu. Juba Pärnust, tema plika-tirtsu-päevilt. Tema armas tedretäheline nina punasetriibulise päeva-varju alt oli mulle Rannapromenaadi patseerimistel ammugi silma jäänud. Ja tema olemasolu Bormide perekonnas teadsin ma jõmpsikaeast saadik. Aga kui ma siis, kaheksakümnenda aprillis ülikooli aulas preili Blarambergi kontserdil olin, jalutas Olga vaheajal mulle oma mammaga vastu... Ja ma nägin äkitselt, missugune peen noor daam temast ime-meel oli saanud. Ja ma suudlesin mamma kätt ja jalutasin nendega vaheaja lõpuni ja ei suutnud pilku pöörata vaatamast, kuidas Olga vaikselt naeratas ja kuidas ta vaevumärgatavalt huuli muigutas, mis võis tähendada tasast lõbusust või pisikest pilget, aga mis nägi välja nagu ebateadlik valmidus musutada... Ja kontserdi teine pool oli minu meelest täiesti tarbetu — kuigi Blaramberg laulis just seda Rubinsteini «Asrat», teate, seda:

Moderato

Во-мер-ком гу-лять хо-ди-ла дочь Сул-та-на мо-ло-да-я... Каж-ды-день о-на ко-фе-та-ну...

Ja kui me garderoobi läksime, selgus, et vahepeal oli vihma kallama hakanud ja voorimehi oli ülikooli ees ainult paar tükki ja need haarati agarate kavaleride poolt otseteed ära. Ma kahmasin oma mantli üle garderoobi käsipuu nagist kätte ja tormasin Bormi daamidele voorimeest hankima ja jooksin paduvihma all edasi-tagasi Raekojani ja Heina-turuni, enne kui ühe kätte sain. Ma sõidutasin daamid taha Tähe tänavasse sugulaste juurde, kus nad peatusid, ja kutsusin nad järgmiseks

lõunaks meile. Ja nad tulidki muidugi, ja öhtul saatsin ma nad jälle tagasi... Ja juulis, sellest hoolimata, et mul sügisel eksamid ees olid, sõitsin ma Pärnu... Jaa. Aga veel enne seda jõudis Lydia Kroonlinnast Tartusse. Ja temalt kuulsin ma (mulle, oma «südamevennale», rääkis ta sellest nelja silma all otseteed, sest ta elas seda väga raskesti läbi), et see hirmus jutt meie isa kohta oli nüüd viimaks ka meie soome sõprade hulka ulatunud ja pidi seal suurt segadust ja meelehäarmi tekitama. Koguni nii üksikasjaline variant pidi seal olema iikvele läinud, et isal pidavat olema sakslastega kirjalik leping, ja mitte ainult lehe üldise poliitilise suuna kohta, seda nagunii, aga iga lehes ilmuv sõna pidi olema allutatud sakslaste kontrollile. Enne kui poognad tsensori kätte lähevad, pidi Willigerode kõik üle lugema... Ja Lydia ütles: «Harry peaks katsuma delikaatsel viisil isa käest selgust saada.»

«Milles?»

«Kas niisugune dokument on olemas —»

«Lydia... Kuidas sa võid...!?»

«Hea küll, hea küll. Niisugust muidugi ei ole. Aga mingisugune, võib-olla... Ma ei tea ju midagi. Aga me teame, kuidas kuuljutud sünnivad.»

Nii et kõige räpasema variandi järgi: kahekordne tsensuur isa enese nõusolekul, teadagi tõhusa raha eest... Ma pean tunnistama: tol ajal šokeeris mõte, et meie isa niisuguses asjas süüdistada võidi, mind veel kõige rohkem... Hiljem oli mul aastate jooksul võimalik selgusele jõuda, ma mõtlen oma tsensoriaastaid, eks ole, et, teate: võim ei oleks võim, kui ta ei tahaks vaimu kontrollida — olgu see võim siis Keiserlik Trükiasjade Peavalitsus või Liivimaa rüütelkond või härra Tõnissoni Eesti Vabariik... Nojah, siin öeldakse tsensuur puuduvat... Hm. Teate, ma olen sellele *branche*'ile liiga ligidal seisnud, kahjuks, et minule tasuks seda rääkida. Noh, palun väga, härra Tõnissoni enese «Postimees» kirjutas möödunud nädalal, et politsei on leidnud Tartus kommunistide lendlehti. *Also*: mis ta neist siis otsis, kui nad poleks keelatud?! Aga keelatud kelle poolt? Tsensuuri poolt. Muidugi mõista. See on ju ükskõik, kas neil on selleks eriametkond või teevad nad seda vaesuse pärast ise. Nii et: kus iial räägitakse, et tsensuuri pole olemas, seal valetatakse armetul moel. Aga kui ma ütlesin, et ma olen neile asjadele kahjuks ligidal olnud, siis, teate, see kahjuks polnud ju mitte liiga tõsiselt mõeldud... Mingi *Beigeschmack* minule ja mu kallistele kolleegidele muidugi jääb, Rummel ja Mickwitz ja Jõgever, ja kes nad mul seal kõik olid. Minule püüdis ei keegi muu kui Vilde seda veel mõne aasta eest otsekui pitsatiga otsa ette lüüa: mina olevat ka üks niisugune tsensor olnud, kes olevat toimetajatele soovitanud vähem poliitikat ja rohkem piimaasjandusest kirjutada. Et siis tulevat neid õnnetuid mahakriipsutamisi hoopis vähem ette. Või umbes nõndamoodi. Ja et ühe tema artikli servale, mille mina maha olevat kriipsutanud, olevat mina paksu punase pliiatsiga kirjutanud: «Vene riigis on vabadust küllalt ja Teil ei maksa selle vähesuse pärast nii haledasti õhata!» Või umbes nõndamoodi... Ma ei mäleta, muidugi mõista... Aga miks mitte? Kes tõsiselt oma ametitööd teeb, see võib ju küll nõndaviisi öelnud olla... Ja näete: ongi reputatsioon valmis... Aga see on siiski ainult nende teatud kenade narride meelest olemas, noh, niisuguste meelest, nagu me ise noorest peast ette kujutasime, et me just oleme... Jah. Aga sel ajal, kui ma pärast seda juttu Lydiaga postitõlda

istusin ja Pärnu poole hakkasin veerema, olin ma parajasti veel nii noor . . . Nii noor, et kui ma postitõlla kulunud vedrudel vappudes silmad kinni pigistasin, kujutasin ma Olgat enesele kohe oma naiseks ette. Igatepidi. Ja see ettekujutus kasvatas rasketele posthobuse-tongastele tiivad selga, ja postipoiste igavast igavam sarvehuikamine — tuüüt, tuüüt, tuüüt — see oli mu meelest nii meloodiline, et . . . Aga samal ajal vankus mu südame ängikoorem minuga ometi kaasa sõita, nagu oleksin ma hõlma all tarinud logisevasse ja vuhisevasse ja kriuksuvasse postitõlda rauakamaka — kümnepuudase roostetanud ja kisulise rauakamaka . . . Ja mida ligemale ma Pärnule sain, seda heledamaks muutusid postisarved ja seda rängemaks muutus mu solvatud ja vaevatud enesetunde taak . . . Minu loomusele oleks nii hästi vastanud kui laimatud perekonna kannatav liige ümber pöörata . . . nohiku kombel tagasi tõmbuda, kaduda oma põlveõndla-arterite uurimisse ja unustada Olga kaunid põlved, mida ma veel näinud ei olnudki . . . Aga nähtavasti . . . Jah, keegi ei tunne ennast täielikult. Igatahes olen ma tähele pannud, et mida väljakujunenum üks vastuoluline hingeseisund on, seda raskem on ette ütelda, kas tegu, mis temast välja kasvab ja tema ära lahendama peab, tuleb nõnda s u g u n e või just nimelt hoopis teistsugune. Ma olin Olga ja tema mamma ja papa juures kiirem ja edukam, kui ma ial oleksin enesest uskunud. Võib-olla tiivustas mind hirm, et Jannsenite pihta liikvele läinud uus laimulaine võib iga minut Soomest Pärnuni ulatuda, ja siis tõrjutakse mind meie halva reputatsiooni pärast viimaks tagasi. (Bormide perekonna puhul muidugi täiesti asjatu hirm, eks ole.) Igatahes, kui meie kihlus minu lõpueksamite järel sel aastal siiski välja kuulutamata jäi, siis olid selle põhjuseks saatuslikud sündmused, millest mõned pole üldse mitte kellelegi teada. Mitte kellelegi peale minu. Ja mõned, mis küll teada on, aga mille seostest Jannsenite nõndanimeetatud *äramüüdusega* keegi iiales pole rääkinud.

Et Olga Borm oli Eugen Jannseni pruut, see oli minu lõpueksamite ajal Tartus üldiselt teada. Nii et ma tunnistan: polnud iseenesest midagi loomulikumat kui see, mis Joosep Hurt mulle tol esimese novembri öhtul «Vanemuise» einelauas ütles . . . Aga ma mõistan, et ma pean Teile Joosep Hurda kohta sõnakese lausuma. Te teate võib-olla, et Jakob Hurdal oli kaks nimekat poega, Rudolf oli pastor, kes seitsmeteistkümnendal aastal Tallinnas tänava peale ära suri. (*Herzschlag*, eks ole.) Ja Max on meil nüüd siin üks tähtis kaubanduse-tegelane, Jakobist enesest ei maksa mul rääkida. Tema oli S u u r H u r t. Aga Joosep Hurdast ei tea praegu keegi enam mitte kui midagi. Kuigi just tema oli kõigist Hurtadest võib-olla kõige suurem individualiteet. Ma ei teagi täpselt, kuidas ta Jakobi sugulane oli. Vist kuidagi kaugelt. Igatahes maapoiss, Vana-Koiolast. Ja õiguse poolest oli ta minust isegi vist vähe noorem, aga ta mõjus alati vanemana. Kuigi ka jõmpsikalikult. Algul õppis ta usuteadust, pärast filosoofiat, aga mõlemat katkendlikult . . . Inimesena . . . ? Ühekorraga silmapaistmatu ja meelde jääv. Köhn. Punakasblond. Tiisiker. Varase surma poolt märgitud. Läbipaistev ja läbinägev. Säravate siniste lapsesilmadega, mis võtsid kõigil sõjariistad käest. Aga kuidagi halastamatult järjekindel. Sel ajal, millest ma räägin, oli ta kolmeks aastaks ülikoolist välja heidetud. Duelli pärast. Nõnda. Ja kaheksakümnenda aasta esimese novembri öhtul . . . Ma olin kõvasti teraapiat tuupinud, väsinud ja närvöös . . . Ma läksin jalutama, et silmadele puhkust anda, ja astusin «Vanemuise» einelauda sisse. Võtsin poti õlut ja istusin Joosepi juurde lauda.

Ta vaatas mind täiesti sõbralikult. Oma sirava lapsepilguga... mille ees igauks end justkui milleski süüdi tundis.

«Noh, sina, tohtrihärra, teed siis varsti pulmad ära?»

Ma olin natuke puudutatud, sest meie kihlus, nagu ma ütlesin, oli välja kuulutamata — ma tahtsin sellega eksamite lõpuni oodata. Ja pisut meelitatud olin ma ka. Nagu iga noor kukk niisugusel korral on. Ja millegipärast ka veidi ärritatud. Nagu ollakse jutukaaslase ees, kes kõneleb sulle sinu asjadest ja kelle jutule sa mine tea miks mõtled natuke kahtlase tooni sisse — või millel võib-olla et tõesti on sees noh... mingi tõvekogemusest sündinud üleolek... või koguni kadetus... mis oma kurbusest teravusega üle saab... Ma ei tea. Ma rüüpasin õlut ja ütlesin:

«Kui Jumal annab.»

«Suured pulmad,» ütles tema. Õlut rüübates. Täiesti neutraalselt.

«Noh... kui suured nüüd just...» ühmasin mina ja varjasin oma kerivad suunurgad Schoppen'isse.

«Miks mitte,» ütles tema, «sinu taadil ju see va naud ei napi.»

Kui ma takkajärele meelde tuletan: ta ütles ka need sõnad täiesti rahulikult, sõbralikult, rõõmsalt. Jumala eest, ma pole üldsegi kindel, et ta sinna juurde naeratas. Või et ta naeratusel oli irooniline helk. Ja alles takkajärele sain ma aru, kui kohutava pinge all ma olin elanud (ja veel elasin), et Joosepi sõnadest äkitselt tõusis mu sisse v i h a — nüüd öeldakse vist koguni r a e v, eks ole — raev, nagu... nagu kisendav punane tomp... Ja see tomp lõi mind otse silmnäku — jumala eest — niisugune tunne mul oli — ja ma pidin, p i d i n hoobi edasi andma. Mu käsi tõusis iseenesest (midagi niisugust pole mulle iial juhtunud, iial enne ega pärast) ja ma virutasin Joosepile vastu kõrvu... See tähendab — Jumala abiga haarasid ta sitked ja natuke higised sõrmed mul randmest, nii et ma ainult riivasin ta põsenukki.

«Tõsijutt — sa löid mind p u h t a s t südamest?! See on ju — narr...» Ta vaatas mind oma heleda pilguga. Ta laskis mu käe lahti ja ma nägin, kuidas ta silmad läksid kitsaks ja tumedaks.

«Ma peaksin su välja kutsuma,» ütles ta natuke kähedalt. Ta põsenukid olid pisut õhetama lõõnud. «Kolm aastat ma selle eest juba sain. Järgmised kolm ei loe mulle midagi» (kas ta tõesti oma tiisikusega praalib, jõudsin ma mõtelda) — «aga — milleks?» Ta silmitses mind sõbraliku põlgusega. ja ma lugesin nahaga kõik tema põlguse põhjused üles: minu jõukus (temaga võrreldes), minu püüdlikkus, minu peigmehesuisus, minu tervis (ma olin ju sel ajal laitmatu terviseiga poiss), minu lootusrikas tulevik — ja midagi veel, midagi veel... Ta ütles:

«Eugen, ma kinnitan sulle: ma ei puudutanud ülepea seda — seda teie koeranaela. Aga nüüd — tule kaasa!»

Ta tõusis püsti, ta õllepudel jäi pooleni joomata. Ta kõndis einelauast välja, higised käed taskus. Uksel vaatas ta tagasi, kas ma tulen talle järele. Ma järgnesin talle. Me toppisime tummalt palituid selga ja tulime ülevalt Jaama tänavalt alla. Ma küsisin:

«Kuhu?»

Ta ütles kuidagi nii, et mul hakkas natuke kõhe: «Küll sa näed. Sa pead nägema...»

Ta läks mööda pimedaid tänavaid kiiresti ees, nii et trotuaarikiivid kajasid ja kahutanud pori krobises. Meie minek oli minu meelest veider.

Aga ma ei saanud ka keelduda talle järgnemast. Me läksime üle silla. Me läksime üle turu, Raekoja tagant läbi ja Kitsast tänavast üles. Me jõudsime Tiigi tänavale välja.

«Joosep — sa tuled meile...? Mis see tähendab? Ma olen... ma olen igaks satisfaktsiooniks valmis... Aga seleta...»

«Kohe.»

Me läksime meie majast mööda. Maarja kiriku kõrval, suure kiriku-maja ukse ees jäi Joosep seisma. Minu imestuseks võttis ta võtme taskust ja avas ukse:

«Tule!»

Ma astusin pimedasse koridori. «... Joosep, mis s i n a siin majas...?»

«Ma korraldan Willigerode arhiivi.»

Joosep läks pimedas koridoris ees: «Siin on kiriku kantselei, ja siin...» ta pööras paremale, «on tema isiklik kabinet.» Ta keeras järgmise ukse lukust lahti. «Siin ajab ta oma konsistoriaalnouniku- ja tsensoriasju. Ja muid asju ka. Ja unustab mõnikord mõned paberid sinna, kuhu ei peaks.»

Ma seisin suures pimedas toas. Joosep pani küünla põlema. Ma nägin kirjutuslauda, raamatukappide klaase ja suurte tugitoolide nahksete selgade kumendust. Joosep avas mingi kapi, mingi laeka. Ta võttis küünla oma kätte. Ta teravad õlad varjasid valguse ja lainetasid laes. Ta lehitses mingites paberites. Siis viskas ta midagi kirjutuslaua nurgale minu ette ja pani küünla sinnasamasse:

«Vaata!»

Ma vaatasin. Väikesed kokkuõmmeldud sedelid. Mõnikümmend tükki. Ma kummardusin küünlale ja sedelitele ligemale. Ma vaatasin veel. Ma võtsin nad oma kätte. Ma lehitsesin neid. Ma pigistasin silmad kinni ja vaatasin neid uuesti...

«Issand Jumal...!»

Arvatavasti ütlesin ma seda karjatades.

«Tasa!»

Hierdurch bestätige ich untertänigst...

Hierdurch bestätige ich...

Hierdurch

in Sache «Eesti Postimees»...

in Sache «Eesti...»

dreihundert Rubel empfangen zu haben...

sechshundert Rubel empfangen...

neunhundert Rubel

Tausend...

Johann Woldemar Jannsen, Redacteur

Johann Woldemar Jannsen

Jannsen

Ma olen lugenud, et Ilmasõja ajal oli üks Austria sõdur, üks tur-nimise ja sporditegemise peale üsna kehvavõitu poiss kuulipildujatule all üle traattõkke hüpanud, mis hiljem ära möödeti ja ligemale kaks meetrit kõrge oli. Ja ma arvan, et maavarisemiste ajal võivad inimesed niisamuti oma loomuse piiridest üle hüpata. Kõrgemale ja madalamale poole. Siis, kui pind nende jalgade all varisema hakkab ja kui nad tun-nevad, et maa neelab nemad ära.

Ma ei tea, kas see, mis ma tegin, oli mu loomusest kõrgem või mada- lam. Sest minu motiiv ei ole mulle tänini selge. Ma panin meie isa raha- saama-kviitungid tasku. Ma ütlesin Joosepile, ma mäletan, et üsna vaik- selt:

«Ma võtan nad kaasa.»

«Ei!» Joosep sirutas käe — ma ei tea, võib-olla tahtis ta mu palitu- ja kuuehõlmad lahti rebida. Ma ütlesin:

«Ainult siis, kui sa mu tapad.»

Ta astus sammu tagasi, silmitses mind ja pigistas huuled kokku. Me seisime silmapilgu tummalt vastamisi. Siis ütles ta äkitselt:

«Hea küll. Siis on see otsustatud.»

Tol silmapilgul ei võinud ma muidugi aru saada, m i s ta sellega mõt- les. Tol silmapilgul ei saanud ma millestki aru. Välja arvatud sellest, et minu maailm oli purunenud. Minu maailm oli nii puru, et ka mu vastu- tustunne oma tegude eest oli sügaval rusude all. Või õieti alles keset maailmavarisemise lendavaid rususid ja kivirahet ja mühinat. Mulle paistis küll, et see mühin alles möllas mu ümber ja mu sees, kui ma Maarja kiriku majast tühjale pimedale Tiigi tänavale jooksin. Ma jooksin koju. Jooksin nii, et mu hing oli kinni, kui ma uksest sisse tormasin, kuigi seda oli ainult natuke maad. Ma tormasin otse isa töö- tupa. Maailm oli kokku varisenud. Mul oli kõik ükskõik.

Ma mäletan isa laia selga hallis hommikukuuues ja halli juustepärga ümber ta jämeda palja pealae, kui ta oma kirjutustooliga ümber pöö- ras — sellesamaga, mille mina nüüd viimaks tema sugulaste laste käest kätte olen saanud. Ta silmitses mind läbi oma hõbetaadist raa- midega prillide. Ta hüppas püsti:

«Mis sul on?!»

«Isa...! M i s sa oled meiega teinud...?!»

Ta oli kõige oma lihtsa jämeduse juures lõpmata kiire ja täpse taibuga mees. Kui ma seda silmapilku hiljem meelde olen tuletanud, olen ma küll täiele kindlusele tulnud, et kõik oli talle juba klaar.

«... Mis ma pean teiega teinud olema?»

«Sa oled meid kümme aastat armetul kombel p e t n u d! Ma nägin... Willigerode arhiivis... I s a! Kas sa ei mõista siis... Issand Jumal! Sa oled meid aastate viisi maailma h ä b i k s teinud... J a r a h v a s — eesti rahvas... I s a...!»

Ma hakkasin peaaegu karjuma ja mu hääle tuli nutune kriisk, mis oli mulle enesele vastik.

Ta lükkas alumise huule rulli ja silmitses mind. Siis läks ta oma kapi juurde, võttis sealt, oma kohvikannu kõrvalt, veeklaasi ja suhkrutoosi, pani viis kuhjaga lusikatäit suhkrut klaasi, kallast kannust vett peale ja segas hõbelusikaga:

«Säh, joo! See rahustab.»

Ta käsi värises klaasi hoides. Mitte väga, aga ometi. See ärritas mind kuidagi eriliselt. Ma ütlesin:

«Meil pole enam eluaeg oma silmi kuskile panna! Sina — sina... Isa — m i s p ä r a s t...»

«Poleks mõistnud arvata, et sa nisuke ehakas oled. Minu veri — ja nisuke narr... Teid kümme aastat petnud... Ma olen mitukümmend aastat — teid kõiki — toitnud ja katnud ja harinud! Ja jõudumööda püüdnud inimesteks teha!»

«Kui sina mind selle raha eest katnud oled — võta see kate mu seljast ära!»

Ma rebisin palitu maha ja virutasin isa ette põrandale.

Ta ootas natuke aega. Võib-olla kogus ta ennast. Siis ütles ta oma laia talumehe muigega, aga ometi üsna tasa:

«Noh — kuub ja püksid ka — ja mis siis? Titt näitab tittle?»

Ta pani klaasi, mida ma vastu ei võtnud, lauale. Ta surus mu oma külalisetoolile laua otsas. Ta seisis mu ees, jämedad sääred harkis, triibulised kodused püksid kohlus punastel kõrge karvase kaelusega safian-tuhvlitel.

«Sa ütled: Willigerode arhiivis? Mis sa seal nägid?»

«Sinu Juuda-raha kviitungeid. Allkirjadega.»

«Khm.» Paus. «Kes sulle näitas?»

(Issand Jumal! Ta ei vaielnud ju ülepea vastu! Mina ütlesin selge sõnaga: J u u d a - r a h a ! Ja ta ei vaielnud ülepea vastu. Ta neelas selle iseenesesse ja küsis: «Kes sulle näitas?»!)

«Ükskõik, kes.»

Kappkella vaskpendel vilkus edasi-tagasi. Tik-tak, tik-tak, tik-tak, tik-tak.

«Oieti ütelda — tõesti ükskõik.»

Ta astus üsna mu ette. Ma tundsin ta hommikukuuve sigarilõhna, ta pani käed mulle õlgadele. Suured linnavalged talumehekäed, mis olid maailma üleval hoidnud. Sest ajast, kui nad aerusid pihus hoidsid, püha-päeva pealelõunal, rohelises paadis, vana Siimu silla juures kõrkjalda kohal . . .

Ta hakkas rääkima. Ma kuulsin kõik, mis ta rääkis, aga minul oli otsekui kivimüür ümber. Silmapilguks, võib-olla, tundsin ma müüris vabinat, siis oli müür jälle paigal ja jäik, kas ma tahtsin või ei. Kõik ta sõnade mõte jäi teisele poole. See, mis sisse tuli, oli paljas tühi kõla.

«Jah. Ma olen lasknud neid enesele maksta. Ma katsun sulle seletada. Et sa oma noores sõgeduses asja sügavamalt näha mõistaksid. Sa oled küll tohter valmis, aga paistab, et lapse aru on sul peas. Paistab, et sa arvad: kui ma seda raha nende käest võtnud poleks, oleksid mu käed lehe asjas v a b a d olnud. Narr!»

Ta võttis pihud mu õlgadelt ära.

«Kui tõesti nõnda oleks — siis muidugi . . . Ma ei tea, kas ma ennast küll just Juudaks arvasin . . . aga rahavõtmisel oleks tõesti sant maik man — kui ma raha eest oma muidu vabad käed oleksin kütkesse pannud.»

Ta astus mõned sammud tagasi. Ta pani kämblad puusa (nagu Jakobson — tuli mulle meelde) ja kergitas häält nagu laulupeo kõne ajal, kui kolm tuhat inimest teda kuulas. Ta jämedale kaelale tekkisid punased plekid.

«Aga mu käed ei olnud ju niikuinii vabad! Lehetegijal pole nad elu-ilmast vabad! Vähemalt siin, meie õnnistatud tsaarikotka tiiva all mitte! Ja vaevalt, et ülepea kuskilpool . . .»

Ta kõndis eemale, jäi akna alla seisma, pöördus minu poole — ma sain ta silmade elevusesädemest aru: ta oli järjekordse Äsopi-võrdluse välja mõelnud, et asi mulle selgeks saaks. Ja ta tundis oma väljamõtlemise viljast mõnu! N i i s u g u s e l silmapilgul võis tema oma mõttekujust mõnu tunda — kui see tal tema oma meelest lopsakas välja tuli . . .

«Saad aru: kui ma oma p u u t u m a t a lapse raha eest nende kätte annaksin, peaks mind küll kividega surnuks visatama. Aga nad on ju tema juba ette, juba ammu, juba niikuinii oma hooraks teinud! Oijaa —

nad lubavad tal talutares ja külakõrtsis maameeste seltsis istuda ja tühja lobiseda, et matsidel sakste kirumiseks mahti poleks! Nad lubavad tal sileda linnaneitsi pähe matsidele sündsust õpetada! Jaa! Aga selle eest koinib härra von Rummel teda kaks korda nädalas eest ja takka, nii nagu ta iganes tahab. Ja mina ei saa sinna midagi parata. Ja kui härra politseimeister tuleb ja temal omad tahtmised on, ei tohi minu laps talle ometigi vastu panna, ja härra pürjermeistriga on just seesama lugu ja härra sandarmeeria-ülemaga, eks ole, ja härradest kuberneridest ja kindralkuberneridest ma mitte ei räägigi . . .»

Äkitselt panin ma tähele, et see, mis üle minu kivimüüri mulle kõrva kostis, oli ühe vana mehe peaaegu et karjumine:

«Aga kui see ükskord juba seaduse järgi ja kõigi silma all niimoodi on — ütle sina, ja ütelgu igaüks, kes arvab, et tal selles asjas — õigus on midagi — ütelda . . .»

Ta võttis laualt suhkruveeklaasi, aga ei hakanud sellest rüüpama. —

« . . . ütelge, mispärast peaksin mina siis tänitama ja nutma hakkama, kui veel mõned vanad jäärad minu lapsega sehvti lüüa tahavad — ja kui nad koguni valmis on mulle selle eest priskesti maksma — mida ma kõigist neist teistest härradest küünevõrdki pole märganud . . . Kas ei pea mina siis hoopis ütleva . . . Jah, mina igatahes olen enesele ütelnud . . .»

Ta võttis suhkruveeklaasi uuesti kätte. Ta käsi värises väga tugevasti, kui ta selle tühjaks jõi —

«Mina igatahes olen enesele ütelnud: kui sinu laps nende tahtmist ei tee, leiavad nad tuhat põhjust teda luku ja riivi taha toppida . . . ja sootumaks ära lämmatada nõnda, et keegi temast lusti ei saa. Tehkem siis nende tahtmist, sest muud ei ole meil teha. Ja kui meile selle eest pealegi makstakse! Miks peaksime meie seda raha alatuks põlgama? Kas ei või meie seda puhtaks teha selle läbi, mille peale meie seda kulutame?!»

Ta kahvatu nägu oli higine. Ta kaapis klaasi põhjast hõbelusikaga sulamata jäänud suhkrut, pistis suhu ja rääkis seda imedes —

«Ja seda raha nende käest vastu võtta, kui sa teada tahad, oli minul seda võimalikum — nende peanõudmine oli muidugiteada, et mina Jakobsoni eemale jätaaksin — ja nad tulid selle jutuga minu juurde mõni päev — oleksid nad enne tulnud, ma ei tea — aga mõni päev pärast seda, kui Jakobson oli pilli lõhki ajanud. Tema, nolk, tuleb vanale Jannsenile seletama, et vana Jannsen ei saa poliitikaasjadest ülepea mitte aru! Hanekarjas käis tema, tattnina, siis, kui vana Jannsen juba eesti rahvale seitungi tegi! Ja mina ütlesin talle: esiteks — ole sa kui sorav sulemees tahes — vana Jannsen ei ole mitte sinu koolipoiss! Ja teiseks ja põhjusemõtteliselt: «Eesti Postimehel» on sinu, tirandi ja habakuke, seltsist ülepea küll! Siit maalt ja mitte enam. Ja peaaegu et järgmine päev tuli Willigerode ja pakkus mulle neid rüütelkonna tuhandeid, asja eest, mis ma ilma nendeta olin ära teinud . . . Eugen — saad sa aru? Ei saa?»

Ta oli kirjutuslaua juurde tagasi tulnud. Ta toetas suured käed laua-servale. Ta lai higine otsaesine kumendas rohekalt lambikuplist. Ta hääles oli ootamatult kime noot:

«Te olete veidrad. Te ei saa aru. Te käite gümnaasiumis. Te käite ülikoolis. Te elate buršielu. Me ostame maja, me võtame külalisi vastu, me toetame vaeseid tudengeid. Me käime mammaga Haapsalus tervisevanides, me sõidame Riia ja Peterburi vahet, me reisime Soomemaale. Me käime sinuga Berliini Ooperis, me sõidame sinuga Viini linna «Heuri-

geri» rüüpama... Mis pagana pärast oled sina seda enesele meeldida lasknud — noorhärä? Mispärast sina ammugi ole küsinud, kust see kõik tuleb? Kuidas sinu enese rehkendusekunst nõnna vilets on, ah? Nüüd korraga pistad sina minu peale karjuma — et sinu isa leht on lahkem lehtsaba olnud, kui sina oled tahtnud teatavaks võtta...»

Ta seisis laua ääres, käed lauale toetatud. Ja äkitselt ütles ta üsna vaikselt:

«Aitab. Ma olen teinud, mis ma olen mõistnud.»

Võib-olla, et minu meeleheide nõudis uut toitu ja ma ei saanud seda mujalt kui tema solvamisest. Võib-olla oli müür ometi pragunenud ja ma tahtsin tekkiva möra raudklambriga kinni tõmmata. Ma ei tea. Ma tõusin püsti ja ütlesin:

«Mina uskusin, et meie isa pidi eesti rahva juht olema. Aga tuleb välja, et tema on...» (ei, ma poleks seda tõesti muidu talle ütelnud, nii palju oli mul ometi kasvatust alles jäänud, aga tema enese äsjane võrdlus pani mulle sõnad suhu. Muuseas — nii palju sellest, mis me ütleme, on ainult teiste kaja) «... tuleb välja, et tema on...» (ma ei leidnud eestikeelset sõna ja ütlesin kähinal) «... ein Zuhälter seiner eigenen Tochter!»

Ma tõmbasin tema kviitungid taskust ja viskasin need ta ette lauale:

«Säh — Jannsenite häbi!»

Ma pöörasin ümber. Ma tahtsin ära minna. Ma ei teadnud, kuhu. Ükskõik. ÄRA. Ja hommepäev tahtsin ma kuulutada Jannsenite häbi kõigil tänavanurkadel. Mitte, et sellest puhtaks saada. Ma tundsin: puhtaks ei saada sellest iial. Aga et midagi häbi vastu ette võtta.

Siis kuulsin ma lühikest imelikku ohet. Ja imelikku kriginat. Krigin kestis alles, kui ma ümber pöördusin.

Jah, ma kordan: etteaimamised on olemas. Ja veel enam: on koguni olemas tervete olukordade ettenägemised kõige täpsemas ja visuaalsemas mõttes. Sealsamas, isa töötoas, nägin mina nüüd seda, mis kahe aasta eest üleval minu katusekambris mu silma eest mööda oli lahvatanud: isa kirjutuslaual põles tema rohelise kupliga petrooleumilamp. Isa oli ülakehaga parempoolsele lauaotsale vajunud, näoli laua peal. Ta püüdis parempoolsest ülemisest sahtlist kinni hoida, nagu oleks ta seda kellegi eest kaitsta katsunud. Aga ta käed ei kuulanud sõna. Ta laiad kämblad libisesid mööda laua külgi alla nagu elutud valged asjad. Ta lai selg tikitud hallist siidist hommikukuues ja ta tüüakas kukal liikusid esmalt aegamisi ja siis aina rutemini üle laua — sedamööda, kuidas ta jalad nõrkesid ja ta keha põrandale vajus. Mingi teadvusekaotus ei säästnud mind nägemast, kuidas ta küljetsi põrandale langes ja liikumatult lamama jäi. Sellega katkes ka imelik krigin, mis ta mahavajumist oli saatnud. Ma sain aru: seda oli tekitanud tindipott, mille ta keha oli mööda laua klaasplaadi serva kaasa tõmmanud. Tindipott jäi sekundiks kirjutuslaua servale tasakaalu ja kukkus siis isa kõrvale põrandale. Sini-mustjas tindijuga läigatas üle isa otsaesise ja parema põse. Aga tindipoti kolksatus löikas mu katarsise läbi. Ma ei olnud enam kohtunik. Olin uuesti poeg. Olin arst. Kõigepealt arst. Ma ei usu, et Te oskaksite ette kujutada, missugust meeleheitlikku kergendust ma sellest äkitselt tundsin. Isegi sel koledal silmapilgul.

Ma rebisin isa särgikaeluse lahti. Ta oli teadvusetu. Ta pulss löi umbes sada kolmkümmend. Ta oli raske mees, ja mina pole iial jõumees olnud. Aga teda ei tohtinud järsult liigutada. Ma jooksin õuema-jasse ja tõin kojamehe endale appi. Me tõstisime isa sealsamas sohva

peale. Ma seadsin ta kukla vastu külma nahk-käetuge. Ma panin talle külmad mähised pähe, ma püüdsin ta nagu tindist puhtaks pühkida ja saatsin toatüdruku doktor Reyheri järele. Ma ütlesin: «Jookse! Ja tulge joostes tagasi. Ärge voorimeest otsige, see võtab aega!»

Kui toatüdruk läinud oli, silmasin ma laual kviitungipakki. See oli seal, puutumata, nagu ma ta isa ette olin visanud. Kviitungid olid avanenud viskel kahte lehte. Nüüd oli sedelitenäputäis laual valgel paberipoognal, kokkuõmmeldud nurk püsti nagu terav valge kuhelik, nagu oleks altpoolt millegagi paberisse torgatud ja paber oleks torkest üles kerkinud; nagu pussitorge — tuli mulle meelde — alt üles, läbi laua, ühest teisest, kohutavast, aga tähtsusetust maailmast, nagu mõõgapiste läbi kulissi, Hamlet — Polonius — kaks kuningat — kuninganna — kes on kes? Ma haarasin kviitungid. Ma rebisin nad kahe- ja kolmekaupa niidist lahti. Ma hakkasin neid sealsamas ära põletama, sõrmi kõrvetaades, roheline kupliga kirjutuslaualambi kohal. Alles siis, kui pooled juba põlenud olid, märkasin ma, et ahi küdes, ja viskasin ülejäänud ahju. Siis lükkasin ma akna lahti, et paberipõlemise hais välja läheks.

«Väga hea, et te akna lahti tegite. Talle on jahedat vaja,» ütles doktor Reyher kümne minuti pärast.

Diagnoos oli, nagu Te teate, *apoplexia cerebri*. Ta parem käsi jäi halvatuks. Muidu ei olnud tal hiljem füüsiliselt suurt vigagi. Pärast seda, kui Heinrich ja Hirsch teda hoolega ravitsesid ja mina olin teinud, mis ma vähegi mõistsin. Aga ta oli kümme aastat — suur heasüdamlik õnnetu hallipäine laps. Vaimselt oli ta surnud. Nagu teada. Ja mina... olen olnud viiskümmend aastat isatapja. Ei-ei, ärge vaelege mulle vastu. See on ju — mitte ainult naiivne, vaid isegi rumal. Kas Te usute, et Te il võiks õigus olla ja mina eksin, kui Te ie tegelete selle mõttega viis sekundit ja mina viiskümmend aastat?! Ma tean: juriidiliselt räägin ma lollust. Juba sellepärast, et meie isa elas ju veel kümme aastat, eks ole. Kuigi ta polnud enam tema. Ta ei mäletanud enam midagi, ta ei teadnud enam midagi — oma tööst, oma süüst, oma tõest. Juriidiliselt pole see tähtis. Aga see ei tröösti mind. Ükski kriminaalõiguse ei kvalifitseeri seda tapmiseks, mis ma neljakümne üheksa aasta eest esimese novembri õhtul seal isa töötoa tegin. Ma tean. Aga see ei tröösti mind. Tegelikult — noh, me teame: kui keegi annab teisele löögi pähe, normaaljuhul täiesti ohutu löögi, aga see tapab lüüasaanu ära, sest lüüasaanul oli löögi kohal koljuluu trepanatsioon, mida lööja ei teadnud, siis pole lööja tapmises süüdi. Muidugi mõista. Aga mina ju teadsin tema haiget kohta! Mina lõin ju meelega just sinna! Nii tugevasti, nagu minu egoism vähegi jaksas! Ja-ja-jaa, ma saan kõigest aru... Tema süü, tema kuritegu... ideaalid... rahva petetud vajadus suurte meeste järele... ja tõde — kui suuruse ainus dimensioon... Ma saan kõigest aru — aga saage minust ka!

Kui ma Teile nüüd kirjutan:

Härra Palm! Teie räägite koguni dokumentidest, mis isa Jannseni süüid pidavat kinnitama. Aga niisuguseid dokumente ei ole ju tõesti mitte olemas...

See on jumala tõsi, härra Palm (kui vana Te olete? Alla kolmekümne, eks ole? Aga mina olen seitsekümmend seitse): eks ole, mina põletasin nad ju oma käega ära. Ja saage minust aru... mul on veel ainult üks tee — seesama, mille ma oma isa asjas olen valinud, mul on ainult see

tee: midagi teha, et ma sellest lõhest iseeneses üle saaksin, millest ma Teile rääkisin... et ma eneses midagi niisugust püsti ajaksin, mis ulatuks läbi mu elu kahe eraldi pinna, mis oleks võib-olla midagi kolmandat... mis oleks kuidagi *jenseits von Gut und Böse*... Lõpuni minna.

Ja et meie mõttelist juttu lõpetada: Teie näete ju ise — kangelasi minu loos ei ole. Peale ühe, kes seda ehk loomu poolest oli, aga kes siin ainult riivamisi ette tuli. Joosep Hurt ütles mulle, mäletate, kui ta kviitungite loovutamiseга nõusse oli jäänud: «Hea küll. See on siis otsustatud.» Ja mina ei küsinud, mis ta sellega mõtles. Nädala pärast sain ma teada. Tal oli Võrumaal vend, kes pidi kroonusse minema. Kuueks või seitsmeks aastaks, nagu sel ajal teeniti. Aga vennal oli pruut ja tervis ja nõnda edasi. Joosep oli mõnda aega kaalunud, kas mitte minna venna asemel. Tsaariaegne kroonuteenistuse seadus võimaldas seda. Tema tiisikust poleks komisjon paraja altkäemaksu eest tähele pannud. Minu paberiterööv tema hoole alla antud arhiivist tegi tema otsuse küpseks. Aga muuseas: tal ei läinud ometi korda oma venda sellega päästa, vend sai tal aasta pärast kodus õnnetult surma... ja Joosep kroonust vabaks. Ja ma kardan... ma kardan, et minul ei lähe ka mitte korda päästa oma isa au... Aga ma ise vabanen millestki. Kui ma jälle kirjutan, kui ma ikka jälle kirjutan:

Härra Palm, mina, J. W. Jannseni veel elus olev poeg, kes ma oma isa ausa rahvatöö peale uhke olen, avaldan siinkohal kõigile seesuguse laimu ja pahna kirjutajaile oma kõige sügavamast põlgust — o-ma kō-i-ge sü-ga-va-mat põl-gust.

Punkt. Allkiri.

Jumal tänatud...

Johannes Semperi pärandist

Aasta eest Manala maile läinud Johannes Semperi loomingulise pärandi jäädvustamise komisjoni ülesandel olen luuletaja omaste loal tema laekais leidunud värssidest trükivalmis seadnud valimiku, mis mahutab ligikaudu sada luuletust ja luulekavandit. Allpool on toodud mõni näide tulevases raamatust, mis mitmeti avardab lahkunu mõistmist ja rikastab senitundmatute joontega sõnameistri portreed. Lugejaile olgu teada, et tegemist on eskiisidega, viimisteldud vormita jäänud loominguliste kavatsustega. Nurksulgudes aastaarv luuletuse all märgib sisu, käekirja ja kasutatud paberi tunnustele toetuvat, oletatavat kirjutamisaega.

PAUL RUMMO

* * *

Igatsus ronib uksest ja aknast,
närib ja närib iga minut ta...
Väljas on öö ja meri nii vakka,
kuu tõuseb kuskilt metsade takka.
Tüütu ja piinav on sinuta!
Võib-olla sinulgi kellestki puudus —
sindki vast rebib seal rahutus.
Kuu ehk punetab sinugi ruudus —
ainult üks puudutus, ainult üks suudlus —
igatsus põletab, ihkan nii jahutust.
Soe on öö ja täheke vilgub,
vaikus on ümber nii tohutu.
Sääsk ainult vingub ja küünlapaar tilgub.
Tulge taas, rõõmu täis silmapilgud!
Ootan teid, ootan ja see on mu lohutus.

Laulasmaa
19. VIII 48

Raske vaikus

Kas olen roimar? Milles süüdi?
Mu kannul päeval vaikiv vari.
Ei, mitte päikesest. Küll vahest Päikesest,
sest suurest, imelisest hiilgusest...

Ka sõbral vaikiv pilk ja keel on kinni.
Ei telefoni ega kirja.
Mu ümber nõiutud tumm sõõr.
Kas katk või mis? Pidalitõbi?
Kui linask järvemutta vajun, ülal jää,
ja ootan, ootan. Mida, mida? Ilmamuutust, sula, saatust?
Ja nagu vang, kes seotud käsist-jalust,
suu kinni topitud ja kõrvad.

Mind silmitsevad raamatud ja minevik.
Ja siis on vait kõik, tänav, maja,
linn magab, aga minul puudub uni.
Ma vaikust kuulatan ja selles ootan
üht koputust, üht põrutust —
sest ahel, mille külge mind on seotud,
ju liigub, seda tõmmatakse. Millal mina?
Üks auto . . . Ei, ta sõidab mööda.
Ja teine tuleb vaikusest ja sinna kaob.
Tund valvamist ja vaikust, kuni huugab tramm
ja varavalges esimene samm
mu ootust katkestab ja vaikust lõhub.
Ah, nüüd see mööda. Juba koit
ja kerge hingata. Oh ol[g]e tervitatud, kärad-mürad,
ma panen neile oma väsind pea.

[1950]

Liiva vaikus

Ei ole raskemat ma süles kandnud
kui trepist alla viies oma kerget last.
Veel soe ta tekk. Kuid külm ta ise.
Kas tundis mind veel, kui ma kaugelt tulin,
kui oli aastaid oodand? Väsiind laug läks lahti
ja naeratusevine ümber suu,
siis viimne hingetõmme . . .
Ei raskemat ma koormat eales kandnud . . .
Kaks kuuske aias, nende vahele
ma kandsin mulda ihu oma ihust
ja kummardasin vaikusesse oma pea.
See vaikus oli ainult minus. Pikasillal
mürsk järgnes mürsule. Veel suitsuvine
Võrtsjärve kattis. Mürsu järel mürsk.
Muld põrus, muld ei saanud rahu.
Ja siis, kui endalgi suu suleti —
sind enda lähedale igatsesin, ma ise
teel olin sinu jälgedes.
Ma mulla vaikusest sind tõstsin üles
ja kandsin siia igavesse liiva vaikusesse.

[1951]

Muresid korjub
ja süda on raske.
Hajuge pilved,
naerda mind laske!
Tüdin olen
tusasest palgest,
tuhmist pilgust ja
kammitsas jalgest.

Oleks mu värsilgi
liblikajõudu!
Maa küljes kinni ta,
mardikatõugu.
Uitavad pilved
ja undavad tuuled.
Kuid ma ei taha sealt
otsida luulet.

Olen kui
mahatallatud muru.
Kuid abi kuskilt
ma ka ei nuru.

[1952]

Tuulelipp (Närusus)

Jah, kuis sind vastu võtta?
See oli üleeile,
kui nägin teda tiirlemas
mu ümber nagu vurri.
Tuul puhus teise külge —
ja eile
ta juba oli tõmbund turri,
sapp segunes ta sülge
ja laimu tema vaimu
(kui vaimu on tuulelipul) —
Ja täna — äkki, ootamata
ma keda näen?
Ta nina alla kasvatanud vurrud,
mind nähes lööb ta nurru...
Las loeb mu silmist külma põlgu
ja kehitades õlgu
ma kaon, kuid kaua
veel on kahju inimeste närususest.

18/II 57
Malejevka

Ma võiksin hulkuda
 mööda maanteed ja kandlit mängida tähtede all,
 liiva puistata sõrmede vahelt mererannal,
 kuna eemal meri säteandab nagu helmekee mustal pluusil,
 silmadega vahtida läbi latvadesõela sinist taevast,
 ja nendest tükkidest kokku lappida uue sinise maailma...

Võiksin kihutada läbi maastikkude, neid kahele poole teed jättes
 nagu taskurätikuid või sigaretiotsi,
 tõusta pilvede alla ja peale, sülitada nii tohutusse süljekaussi
 ja vilistada hõredasse õhku.

Võiksin sõita autobussis läbi külmanud maa, ümber soojade
 reisijate lämmi õhk, segada nende igavust ja tülpimust
 hullude juttudega tontidest, kodukäijatest, lendavaist taldrikuist
 ja nahkhiirtest vihmavarjudest.

Võiksin künda pasteldes harkadruga ja randaalida säärikuis,
 külida sõnade elavaid teri omaenese verrega väetatud mulda,
 peksta vilja kõrgetes masinais ja kühveldada seda laevade
 salvedesse —

aga ma olen kinni,
 kinni ajalehtede külge needituna,
 kinni hommiku ja õhtusöögiga, kella numbrilaua küljes,
 kinni Lumumba saatuse küljes,
 kinni Fidel Castro habeme küljes,
 kinni oma kuiva mõistuse vaia küljes
 nagu hobune, kammitsais pealegi...

Kuidas siis hulgun, kui ma pean igaveses sõõris käima.
 Kuidas ma kihutan, kui võin ainult hetkeks tiritammi tõusta.
 Kuidas ma sõidan, kui mu autobuss on eest ära sõitnud ja ma
 jalgsi talle järele ei jõua.

Kuidas ma künnan, kui keegi mulle enam pastlaid ei tee,
 ja kuidas ma kühveldan teri laevade sisikonda, kui terad on
 metallist ja kõlisevad kui Midase kuld...

9. IX 60

Ühel hetkel

Ei oska leida
 millestki lohutust.
 Nagu jaanalind liiva
 oma pea peida!
 Aga mõte kisub kiiva.
 Vihm, leota mind
 ja pilv, end peale mulle heida —
 tahan unustust,
 tahan kaduda põrmuks.
 Otsas on jõud,
 tühjad on elunõud,
 küllalt!

Ei värsiski otsi
ma tuge.
Ainult pilved mu sees
kingivad tilgad
valgele lehele.
Tahan kaduda
Nirvaanasse . . .

31. VIII 64

Luule

Ma kuulen juba tema hingamist,
ei see ole ainult tuul.
Kuid läheb jälle mööda ta, ei astu sisse,
ei puuduta mu laupa ega juhi sulge.
Kapriisne plika, tantsib juurde, lendab jälle,
kui käe sirutan. On nagu udu, vina.
Tal pole nägu, aga hingust tunnen
ja tuksumist. Ma tean, see nagu minu süda,
mis taob kõrvades, siis jälle kaob.
Ma katsun püüda teda, haarata.
Kui õhuvirvendus tast maha jääb.
Ta sunnib sulge võtma, kirjutama sõnu,
need esimesed on peaaegu mõttetud.
Kuid siis ta halastab ja puudutab mu laupa.
Nüüd tunnen juba hoogu, aga sulg jääb seisma.
Ta lennand minema, kui arvasin,
et on mul juba vangis.

11. XII 66
Pirita

* * *

Päikesepaistet on valgetes öödes veel,
lõokese sirinas,
hõõguvas meres pärast kollakat loojangut —
aga valgus, mis äkki puhkend
tõuseva vabastet rahva pihust,
kes oma elu ehitab
kiuste pehistuvat loojangumaid —
on heledam ja heldem.

Armastust on õhtuti käsikäes sammudes,
igatsust hüvastijätus
ja valu lahusolu tundides,
aga seda südant,
kes armastab rahvast

ja kes valmis kaks korda
end ohverdama, kui vaja, —
seda südant ei kaalu üles
emapisaradki.

[1969]

Kärsitused

Kui surmani sind tüüdand tänavate kära,
ei taha enam virisemist, turuplära,
paraaditrumme, maja väristavaid tramme,
ei ärritavaid kirju ega telegramme,
jääb igatsuseks sinna põgeneda ära,
kus vaikus valitseks ja pühapäeva sära,
kus enam kuulda poleks mürtsuvaid tamtamme
ja iseendagi üksluiseks muutund samme.
Kuid kauaks seda? Kuuled kaugelt rongihuiget,
kiirlennukite ülevihisevat põra,
näed ülal kõrgel taevastrebestavat mõra
ja tunned — ära lendavad seal luigid,
sind kaasa kutsuvad — ja ongi kadund rahu.
Su kärsitused — ei need vaikusesse mahu.

[1969]

Alari unenägu

ile küsis väike Alar mu käest, kas ma olen juba näinud unenägu sellest, kuidas konservikarp veereb mööda tühja Raekoja väljakut. Ma vastasin, et ei ole veel jõudnud, ja sellega jutt lõppeski. Aega on viimasel ajal vähe olnud, tegelesime uue lavastusega, vahel jõudsime koju alles kell kolm, vajud kohe surmaunne ja mis unenägusid sa ikka enam näed. Kes teab, kui palju unenägusid viimasel ajal vaatamata on jäänud, muidugi, ei saa ennast lõputult ajapuudusega vabandada. Läksin poodi, ostsin viinereid ja võid, tulin koju, naine oli välja läinud, heitsin diivanile ja sirvisin ajakirju. Korteriilootust ei ole, elame lapsega koos kolmekesi ikka samas ühiselamutoas, köök kahekümne inimese peale. Lubatakse ja lubatakse, aga eks igaüks taha korterit, igaühele oma nahk kallis, käsi peseb kätt, mind on kerge petta. Kapi taha peaks riiuli üles lööma, igavene häda, tapeedi all on kohe kivisein, naelad sisse ei lähe, hakka selle riiuli pärast puuprusse seinasse seadma. Lugesin läbi paar jutustust ja mõne luuletuse. Jutustused kirjeldasid elu ja olid üpris arusaamatud, luuletused aga mulle ei meeldinud, sest nad sisaldasid liiga palju kujundeid. Ma võiksin ehk isegi luuletusi kirjutada, kuid mind hirmutab just see vajadus kujundeid konstrueerida. Üldse on kirjutamine raskeks läinud ja seda ühel põhjusel: elus on igas hetkes kõik koos, miljon suhet ja tunnet, sada reetmist ja leidmist, meeled, valgus, interjäär ja kellaaeg veel otsa — kuidas saab seda kõike mööda lehekülgi sõnahaaval välja venitada? Samas mõtlesin ajaviiteks välja järgmise süžee: olen Lääne-Eesti klibusel, tühjal rannikul, asulatest kaugel, oktoober, ehkki päike paistab, samas on mingi jõuka tege-lase suvila, satun juhuslikult sinna, mees ise on ära sõitnud, pooljuhuslikult tekib minu ja naise vahel armusuhe ja ma jään suvilasse mitmeks päevaks. Siis võib kirjeldada mere varjundeid ja koltuvat loodust. Õige pea võib naise mees, toosama tähtis tegelane, oma autoga naisele järele tulla. Ebamäärane, kartusega läbipõimunud meeoleu loob meie vahele pinge, me ei taha enam koos olla, aga ei taha ka teineteisest lahkuda. Lõpp võiks olla selline: hakkan kõigest hoolimata üksi minema, eksin pimedas metsas ära, jõuan mingile teele välja, üks auto võtab mu peale, selgub, et autos on toosama naine oma mehega — mees on talle vahe-

peal järele jõudnud tulla. Võõraid teeseldes ja tegelikult ka seesmiseit võõrastena jõuame linna ja läheme sõnatult lahku, annan mehele rubla. Võtsin klade ja kirjutasin esimese lause: Kui ma mere äärde jõudsin, oli kell kolm ja päike paistis selgest taevast, aga tuul oli juba külm ja mere värvi järgi võis aimata, et oktoober on käes. Kohe rebisin lehe kladest välja ja kirjutasin uuele, puhtale lehele: Kell näitas kolm pärast lõunat, päike paistis selgest taevast, aga tuul oli juba sügiseselt külm. Ka see lause ei rahuldanud mind. Tõusin üles, ajasin habet ja läksin linna. Halb päev, vastik päev. Kõndisin ümber kvartalite. Mõtlesin, et just sel ajal, kui ma suvilas olen, uhub torm madalale tundmatu laeva vraki. Jõudsin Raekoja väljakule. Mulle tuli jälle meelde Alari unenägu. Kujutasin seda endale selgesti ette. Öhtul küsisin Alari käest, millega uni lõppes. Ei mäleta, vastas poiss. Tarvis tingimata ise vaadata. Võib-olla on kõik juba seda näinud, ainult mina veel mitte. Ent võimalik, et see on uus unenägu ja minu järjekord on alles ees.

Esimesed muljed Lätist

Armas, sa sõitsid pärastlõunase rongiga Lätisse, ma laman üksinda voodis, jälgin kella ja mind piinab lakkamatu mõte: millised on su esimesed muljed Lätist? Muidugi, kõik võib täiesti hästi minna, sind ootavad sõbrad, suruvad su kätt ja saadavad hotelli, võib-olla on isegi takso ette tellitud ja juba poole tunni pärast oled sa mugavas hotellitoas ja sind ei piina miski peale igatsuse minu järele, kuid see tunne ei too mitte niipalju valu kui rõõmu. Aga kõik võib ka hoopis teisiti minna: sõbrad on su saabumise unustanud, kellelgi oli parajasti sünnipäev, ehk joodi seal ennast liiga purju ega suudeta nüüd parimagi tahtmise juures jaama vastu minna; või unustati lihtsalt midagi, ehk aeti rongid segi, ehk oli midagi märkmikusse valesti üles märgitud — kõike võib juhtuda. Sa väljud rongist kõledale perroonile, kõik on võõrad, sa ootad suure kella all, ootad tunni, ootad kaks, kõik su parimad sõbrad on sind petnud, on öö, sa külmetad, hakkad siis üksinda minema, sul on taskus mõned aadressid, aga need asuvad äärelinnas, kaugel, bussid ja trammid enam ei käi, taksosid pole saada, tänavad on hämarad ja udused, siin-seal on koguni tänavavalgustus rikkis, üsna tihti märkad kahtlasi isikuid, öö valitsejaid, ühel tänaval kuuled äkki kähedaid appihüüdeid, lähed algul midagi mõtlemata edasi, kuid siis jõuab pikkamööda sinu teadvusesse mõistmine, et need hüüded tähendavad seda, et keegi karjub appi, ilmselt naine, kellele on midagi suule surutud, sa jääd otsustusvõimetult seisma, ei tea, mida teha; karjed

kostavad ühest pimedast hoovist, kuhu sa loomulikult ei julge minna, ja öieti teed; üks uks avaneb, laterna ähmases valguses seisab seal lotendavas ööriietuses vanapaar, sinu küsimusele, kes karjub, vastavad nad jämedalt, et eks sa ise tea paremini — nagu süüdistades sind kaasosalisena; siis ilmuvad õnneks mõned noormehed, korralikud, kained, mapid käes, küsivad, milles on asi, sa näitad sõnatult hoovi, nad suunduvad sinna, sest appikarjed kostavad edasi. Lähed neile arglikult järele, selgub, et hoovis on metsik, rohtukasvanud aed, te hüüate, aga kõik on äkki vait, enam pole vägivallast ühtki tunnust, midagi poleks nagu olnudki, käite veel kord kogu aia läbi, kahistate pimedas lehes- tikus ja te olete peagi veendunud, et kõik oli vaid meelepete. Siis tulete tagasi, seisatate hetkeks, noormehed näivad usaldusväärsetena ja sa küsid, kuhu nad lähevad, ehk on teil ühine tee. Aga ei, nad vabandavad, nad ruttavad just jaama, neil on ees tähtis sõit, öine rong viib nad Moldaaviasse, nad ei saa enam hetkegi viivitada. Nad annavad sulle mõned näpunäited, kuidas edasi minna, jätavad sõbralikult hüvasti ja lahkuvad. Sa lähed jälle üksi edasi, su sammud kajavad tühjadel tänavatel valjusti vastu ja alles koidu ajal jõuad sa sõbratari maja ette. Sõbratar ei jõua küllalt kahetseda, ta annab sulle teed, pakub süüa, sa heidad sooja voodisse, suled silmad, aga —

esimesi muljeid Lätist ei saa enam kustutada, nad jäävad igaveseks alateadvusesse, ja sul pole enam kunagi isu siia tagasi tulla. Armas, ma usun, et see on vaid mu üleerutatud aju väljamõeldis, ehk läks kõik kõige paremini, ma teen ehk Lätile ülekohut, ta ei erine ju millegi- poolest meie elualast, aga ma tean, kui tähtsad on esimesed muljed ja kui kerge on esimeste muljetega hävitada ka kõige paremaid kavatsusi, kõige paremaid soove. Anna andeks mulle see ülepingutatud mure, see tuleb sellest, et olen viimasel ajal su vastu hoolimatu olnud ja tahan nüüd ilma isegi teadmata kõike heaks teha. Loodan, et sul läks Lätis kõige paremini.

25. IX 1970

Külaskäik Phaethoni hauale

Kui Phaethon tulejoana läbi kustuva taeva laotuse lendas ja all orus olematuks purunes, nutsid ta õed haulal mitu päeva, kuni muutusid puudeks. Nüüd on siin kõik vaikne. Selles võib igaüks ise veenduda, see ei nõua erilist ettevõtmist. Mine bussijaama, osta pilet, see maksab mõnikümmend kopikat, istu akna alla, vaata sügisest maastikku, mis ühe- tooniliselt mööda jookseb, ära maga peatust maha, astu välja ja hakka astuma mööda porist külavaheteed. Sul tuleb minna ainult paar kilo-

meetrit, siis hakkabki juba paistma metsatukk, mis on su sõidu eesmärgiks. Lähimast talust võib alati teed küsida, igaüks teab, maa-ala on võetud looduskaitse alla, isegi vastav silt on olemas. Koer pole kuri, ta silmad on vanadusest nõrgad, haugub küll, aga tüdib peagi ega hammusta kunagi. Mine kaevu juurest mööda jalgrada alla orgu, mööda saunast, mis imelikul kombel talust nii eemal asub, ära unusta karjamaa väravat enda järel sulgemast, sest lehmad võivad kurja peale minna. Nüüd oledki kohal. Nüüd oleneb kõik sinust endast, kui sügavalt Phaethoni haua nägemine sulle mõjub. Kui sa rohkemat ootasid, oled ennast ja teisi üle hinnanud. Katsu jääda reaalsuse raamidesse. Mis rohkem võibki sind oodata, kui sammal ja lepavõsa, väike kuivama kipuv jõgi ja üks lagunenu majade üles jõe. Ära ole liiga ennatlik oma otsustustega, bussini on veel aega, sul pole kuhugi kiiret. Phaethonile ei pruugi mõelda, see oleks liig. Pealegi ei tunne sa temaga midagi ühist. Võimalik, et lugu temast on väljamõeldis. Võimalik, et haud asub kuskil mujal. Võimalik, et need kuused polegi tema õed. Kõik võib olla. Aga sa oled tulnud just siia, oled valinud just selle variandi. Pilved seisavad, tuult ei ole. Kui paarsada meetrit edasi minna, võib jõuda lodumetsani, kus kasvab palju haavariisikaid. Korja neid julgesti. Oled maal, siin on inimesed lihtsad ja loomulikud, keegi ei oota sult mingisugust erilist käitumist. Pole tarvis pidulikke žeste, langetatud pead ega kramplikke ilmeid. Ka erilisi või sisukaid mõtteid pole tarvis endasse sugereerida. Aitab sellest, et sa siin oled käinud. Õhtune buss läheb kolmveerand seitse. On võimalik minna otse üle jõe, purre on olemas, aga mööda maanteed tuleb ikkagi poolteist kilomeetrit linna poole astuda, siis ongi bussipeatus. Kui on argipäeva õhtu, seisad sa seal üksi. Juba hämardub, nukrad mõtted kipuvad pähe, on tunda sügise lõhna. Koristatud kartulipõllud mustendavad pimeduses. Buss hilineb tihtipeale, aga mitte palju, mitte üle veerand tunni. Siis ta tuleb, ilusad soojad tuled ees säravas. Tunned, et maailmas on teisigi inimesi peale sinu, ehkki sa neid eriti näha ei taha. Aga sama halb on ööseks oktoobrikuus tühjale maanteele jääda — kuskil kolkas, mida kaardilegi pole märgitud. Maksad jälle oma raha ja istud akna alla. Väljas on pime, välja ei näe, näed ainult bussi sisemuse ja enda peegeldust klaasil. Võtad raamatu, aga kiri on liiga peenike, valgus liiga nõrk, ja paned raamatu jälle ära. Olin Phaethoni haulal, mõtled korraks endamisi, aga sügis on käes ja jälle saad aasta vanemaks. Siis kujutled võpatades, kui pime on praegu Phaethoni haulal ja kuidas kuused õige tasa kohisevad. Lõpuks paistab eemalt linna kuma. Korraks haarab sind kerge erutus, aga see vaibub peagi. Ükskõikselt sõidad linna sisse. Pidevalt tajud, et oled ainult seal, kus sa parajasti oled.

Linnamäel

Ülo Õun

Põrgupõhja (Värviline kips) 1970

Kaks valgust

Kaks valgust laanele laskuvad
— hommik ja lumesadu.
Üks erutab, nagu ikka sünd,
ja teine kuulutab kadu.
Kaks valgust laanele laskuvad.

Ja kutsub ja kohab kärestik
jõekääru hangunud rohus.
Kutsub ja ise on süsimust
valguse tohuvabohus.
Ja kutsub ja kohab kärestik.

Ma mõtlen nähtuste poolustest.
On maailm kui kaalukausil.
Kui õhku haihtuvad seletused,
siis suurem rõhk on pausil.
Ma mõtlen nähtuste poolustest.

Ja voolavast ajast mõtlen ma.
Kui saatust saaks väärata nimme,
siis iga päev teda vaid vääraksin
ja uskuma hakkaksin imme.
Sest voolavast ajast mõtlen ma.

Rännukihk, kihuta pealegi!
Ega pärale ikka ei lõua.
Kui ükskord süda jääb rahule,
siis rahutust taga nõuad.
Rännukihk, kihuta pealegi!

Armastus, ära jäta mind,
vaid vangista oma rüppe!
Niikuinii su rüpest teen
vabadusse hüppe.
Armastus, ära jäta mind!

Las salasoovid magavad
siniste mägede kurus!
On siis parem, kui nad käes on,
armetud ja purud?
Las salasoovid magavad!

Kaks valgust laanele laskuvad
— hommik ja lumesadu.
Üks erutab, nagu ikka sünd,
ja teine kuulutab kadu.

Ojaks saamine

Vaene paisjärv, mis sellest said,
et oled ennast täis ja lai?
Said sina kahtlase kalda ja vee.
Tukud ja tühjagi enam ei tee.
Teab mis ajast juba ilmast-ilma
pole sa peegeldanud maailma.
Ehk kui siis ainult mudasena,
kibisev-õõtsuv-lugasena
prügi-, prahi- ja putukakaeliselt,
paatunud pilve- ja taevaeliselt.
Õhtuti õhkud sompa ja auru.
Oled sina, oled sina vaakuv saurus.
Laisk ja lame ja liikumatu,
tuulehooski kiikumatu,
vetikaisse ja vesikatku
mattunud ja mattumatu.

Paisjärv, võta
viimane ramm!
Purusta pihuks see
tammine tamm!
    Veel kord laulvaks
    ojaks end muuda!
    Voola veel,
    niikaua kui suudad!
Künkail ja kinkudel
ära jää kinni!
Orgusid otsi ja
ringle ringi!
    Sukeldu, kui oled
    ummikus teega,
    allikana et
    välja keeda!
Paepealseil põndakuil
mitmeks jagune!
Soo on ees
(seal koost ära lagune!),
    kõrvekülad ja
    Alutagune,
    mühisev õhtu ja
    hommik vagune,

tõusvad põllud ja
kukkuvad käed,
kuldseid käed ja
mõttes näod,
loomade koonud ja
sõnavad suud,
jaheduslembesed
remmelpuud.

Ületa lageraba

Mis sa tühja tammud
ainult toas ja õues!
Ületa lageraba,
mis sul laiub põues,
maailmalahmakas
põõsatust ja puutust,
kus ei ole kuulda
hõiget ega uutust.
Taeva ääri piir
künkatus ja kingutus,
kas või kääna kael
või jäta seegi pingutus.
Pea kohal ripub
rünkpilve ringutus,
laotuse küljes
vinetus ja vingutus.
Hõre jäneshain vaid
kirdetuules vihiseb.
Tallaalus igal sammul
kiigutab ja kihiseb.
Ületa lageraba!
Ületa tingimata!
Pole mõtet aega
rohkem maha matta,
hoida süles kassi,
silitada hatta.
Ega sa ei suuda
peita ega katta
maailma silme eest
põõsatust ja puutust,
kus ei ole kuulda
hõiget ega uutust,
oma ränga keha
lihatust ja luutust,
päevade ja ööde
silmitust ja suutust.
Teiste tühjad-tähjad

laenatud on lepalt.
Oma tühjad-tähjad
tellitud on sepalt.
Tugevusi ründavad
ja ei kardavad õudu.
Nõrkustega võitlemiseks
pole aga jõudu,
olguigi et omateada
Aa-stud ja Oo-stud.
Tegelikult ühtesoodu
saastud ja soostud.
Mis sa tühja tammud
ainult toas ja õues.
Ületa lageraba,
mis sul laiub põues.
Astu vihmaajus,
sammu kanges kõues.
Söösta nagu pistrik,
kellel lendab lõo ees.
lõo ees
kel lendab.

Kätelkäija

Sa naerad selle valmi kulgu? Kuid vaheta vaid nimi, ja näed, et jutt on sinust.

Horatius

adas rasket sooja suvevihma. Vihmapiiskade trummisoolo katustel, sirmidel, möödujate turjadel. Pikkade, lühikeste, x- ja o-jalgade jooksutümin, nagu oleks tegelikkus midagi, mille eest jooksuga pääseda võib.

Kätelkäija leidis varju tiheda süstja papli all. Ta oleks võinud ka saju kätte jääda, sest märjem temast oli küll vaid vihm ise.

Puude all oli veel teisigi seisjaid. Polnud ime, et teda kui uustulnukat piieldi... Kätelkäija ülemises tipmises otsas olid suured allapoole kaardunud ninadega kingalaeavad. Nende sillutisest puutumata tallad kiiskasid nahalakist. Põlveõnnaldeni vajunud püksid jätsid paljaks õonukesed valged sääred, mida mööda vihmajoad alla siuglesid. Ta kõhna kulunuvõitu näkku olid torgatud mõned punased tüükad. Peas oli tal üle kõrvade surutud kõvakübar — ilmselt ohutusabinõu.

Ta välimus oli seega küllalt põhjalikult lahti pakitud, ning läbema-tult pöördus igaüks iseendasse.

Mugavuse mõttes toetus Kätelkäija puusaga vastu putüve, nii et vabanes parem käsi suitsu panemiseks. Ent üle ta näo kosklev vesi kustutas suitsu samas. Ta ei näinud seda märkavat ja suitsetas mõttes edasi. Suits tõusis ta nägu mööda üles ning varjas selle, mis toimus ümber-ringi. Nüüd oli sellest kasu, et ta mis-toimus-ümberringi oli meelde jätnud: eemal puude all seisti üksinda ja paariti vihmavarjude all. Vanamees. Vanaeit lapsega. Poiss ja tüdruk. Vihmavari oli neile hea asi, see varjas pilkude eest, mis võorast saatust uuristasid nagu puukoid. Too seal — imeks panna! Massiivse pidemega vari pea kohal andis tolele elegantsikõhnale kujule äkki täiskaalu.

Taevas. Hall malmraske taevas, kuidas küll vihma peenikesed jalad jõudsid seda kanda? Papli alt korjas tuul roheline oksiidikorraga kaetud münte.

Lähima vihmavarju all hammustati õuna. Krõmpsutades, mõnuta, maitset ja lõhna tundmata. Õuna hammustamine — tuleb välja — on suur oskus. Nagu suudleminegi. Peetakse ennast peeneks maitse eristajaks ja armastajaks. Ega osata õuna suudelda, ega suudlust ham-mustada.

Papli tihedas palmikus murdusid vihma peened piid...

Tema naabrid lõpetasid õuna hekseldamise ja rändasid ära piki puisteed üle märja väljaku suure halli majakalju suunas. Suur hall maja — «Hälbinud saatuste kiirparandus» — töötas täiskoormusega. Selle ees vonkles vihmavarjude kireva kuplistiku all juba pikk saba, kel polnud aimu, kus oli ta pea.

Üleskeeratud käistega väljaviskaja viskas välja, ent ikka leiti teid sissepääsemiseks. Üks tüdruk, kelle puusajoon eeldas suurt sünnitamisentalenti, vandus meistrit, kes teda oli vorminud — laiad puusad ei lasknud tal õhuaknast sisse ronida. Kaks sirge seljaga isikut, kes seda kõike eemalt jälgisid, vangutasid taktis pead (vähemalt nad uskusid, et see polnud mingi muu kehaosa, mida nad taktis vangutasid). Mõlemad kandsid silmadel viigilehti ega võinudki näha, mis toimus. Kuid igaks juhuks nad vangutasid pead ja aina kordasid: noorus, noorus...!

Läheduses huilatas järsku ja valjusti autopasu. Just nagu et: kellest pole veel üle sõidetud, omavad šansse. Autost väljujas tundis Kätelkäija ära iseenda. Sadas rasket sooja suvevihma. Vihmapiiskade trummisoolo katustel, vihmavarjudel, möödujate turjadel. Ta leidis varju tiheda süstja papli all... See oli tema vältimatu lõpp-peatus, ükskõik kust või kuhu ta ei sõitnud või sõitmata jättis, jõudis ta «Rohelise vihma ja sinise papli» peatusse. Nagu oleks tegelikkus midagi, mille eest võib ära sõita.

Pikkadel, lühikestel, x- ja o-jalgadel astujad... Ta nägi neid isesugusest vaatenurgast, Kätelkäija silmade tasandilt. Imelik, nad hüppasid üle väikestest loimedest, et maabuda suurematesse. Läbi vihmabina kuulis ta nende jutuajamise katkeid:

«Vanaema, eks... avariiautod ise teevadki avariisid?»

«Osak. juh. Furunkul on küllalt küps, et anda ta ühiskondiikule lahkamisele.»

«Peale tite sai Salli etiooplaselt imekena salli...»

«... Ma olen kaotanud, ma olen kõik nii põhjalikult kaotanud, nagu poleks mul seda kunagi olnudki!»

Ta ei kuulnud, mis oli see suur ja tähtis, mille mees oli kaotanud — sammud ja hääled hääbusid vihmasse. Ta juurdles, mis see võinuks olla. Mis see võinuks olla tema enese väärtuste skaala järgi. Ta nägi sellega palju vaeva ega osanud mõelda midagi kindlat. Liiga palju oli võimalusi valida. Iga uus päev tõi maailma partiide kaupa väärtusi. Hästi reklaamitud täisväärtusi. Tõelisi väärtusi garantiisedeliga: fiaskokindel. Ning ainult tema, Kätelkäija, vaatenurgast võis näha nende küljes sõrmejälgi viitena, et keegi oli need juba kõrvale heitnud.

Ta otsis, valis, vaagis. Sest pidi ju midagi olema. Igaühel pidi midagi olema, mida ta veel niipea minna lasta ei tahtnud. Ning siis ta näis selle leidvat: mitte midagi... «Mitte midagi» oli see, mille kaotus teda veel võinuks paha poolest üllatada. Vähemalt sel määral kui seda meest,

juhuslikku möödujat. Selle avastuse eest oli ta iseendale tänu võlgu. Ehkki polnud vahest õiglane nii palju enese peale võtta.

Sinine pappel rohelise vihma all. Tuikuv tuule all, viltune vihm...

«Hea vähemalt, et ei saa kaotada korraga kõike,» mõtles ta. «Hea vähemalt, et ikka leidub mõni puu, mille all võib oodata vihma möödumist.»

— — —

Need, kellel fantaasiaga harva ühendust oli, pidasid teda tsirkuse reklaamitolaks. Need, kelle kujutlusvõime üle kallaste ajas, kuulutasid ta uue maailmanägemise musterkujuks. Viimaste hulgast agaramad püüdsid teda isegi kanoniseerida: siin-seal rahva hulgas võis näha nende pendeldavaid jalgu. Kuid nende juures ei saanud see kaua kesta. Oma kogenematuses riivasid nad ikka mõnd endaväärikuse soengut ja viisid mõne kroonilise selgeltnägija ninalt optika tükki raamidega. Tagajärjeks oli see, et nad suruti taas jäsemetele, mis loodus käimiseks kohandanud.

Kätelkäija juures oli see *ab initio* teisiti. Tema jäljendas iseennast. Selles oli ta üliosav. Ta jalad ei pendeldanud kunagi nii suures amplituudis, et oleksid kedagi riivanud. Sellega oli ta imepraktiline: nii võttis ta igahelilt võimaluse temale teeneid osutada. Ja vabastas end vastuteteenete kohustusest. Aega, mis ta sellega säästis, eelistas ta raisata oma lemmiklõbudele; tühistele väikestele lõbudele, millega ta tahtetult kaasa läks. Imelik, neist pisilõbudest ammutas ta suurelamusi. Tähelepanu tüütavale sündmusele omistas ta faatumi tähenduse ja äraviskamiseks tühise eseme paigutas oma seoste kollektsiooni.

Teda võis pidada hullumeelseks. Aga ta ise — kui temas poleks midagi hullumeelset, oleks kahelnud oma täies arus.

Veel armastas ta paduvihmade aegu seista puude all. Või mõne müüri või värava võlvkaare all. Kuulata vihmapiiskade rabinat puulehtedes või nende purunemist vastu väljakute kiviseid peopesi. Mõnd raamatut osta antikvariaadist; mõnd ammu tuntud teost. Või mujalt raamatupoest tundmatut, hea õnne peale. Luges otsis ta kohtumist iseendaga: ehk mõni ta kaksikkuju juhib ta välja küsimuste ummikkoridorist, kus iga ukse kohal seisis tulikirjas: «VÄLJAPÄÄS»... Uksed, mis avamisel osutusid uste imitatsiooniks.

Oma kaksikkuju polnud ta seni leidnud. Küll aga avastas ta, et nad otsivad teineteist vastakuti. Endeks, et nad võib-olla ehk kohtuvad, olid siit-sealt loetust meeldejäanud ekskursid tema, Kätelkäija pea peale pööratud maailma.

Veel ei talunud ta igasugust reklaami — reklaamitulpadest möödudes näitas ta neile salaja rusikat. Hästi reklaamitud kohvi joomine ajas teda iiveldama...

Suvel võitis ta plaazil korraldatud kätelkäimise võistlused. **Auhinnaks** oli kuldne trompet. Hiljem tunnistati ta profiks ja auhind **asendati** lohusauhinnaga — allahinnatud leierkastiga.

... Metsast ei ajanud teda keegi ära. Ühel ööl tõmbas ta vaikse rabinaga, mitte ilma valuta, juured mullast ja rändas ära. Künkale põldude vahel, kuhu ei paistnud enam toominga totter toretsemine; ei kostnud saarte sõjakas sahin ega haabade arglik habin.

Äraminekuga sügisese metsa kolletama löönud kollektiivist ei tahtnud ta kedagi solvata. Võib-olla tahtis ta kuulata omaenese ladva kohinat eraldi metsa häältegammast, et milleski selgusele jõuda. Ent üldiselt võeti seda kui mõistaandmist, mis ei võinud jääda karistamata. Sest teada oli: teistest eraldi kasvav puu on välkudele mugavaks märklauaks.

... Ta ei põlenud eriti kaua. Püramiidjas oksastik tuhastus ja tüvi kattus mõranenud söemosaiigiga. Ta oli küllalt tuhastunud ja küllalt söestunud, et sellega rahule jäädes öelda: nii see neil lõpeb. Nii see peabki lõppema. Ta ei kõlba enam millekski. Tema laul on lauldud.

Siiski...

Palju aastaid hiljem möödus sealt talupojaga sarnanev mees, pika varrega kirves õlal. Ta koputas puu tüvest ladvani läbi ning ütles endamisi: «Välgust põlenud puu. Suurepärase välgust märgistatud kuusk! Kõigi eelduste kohaselt tuleb sellest hea kõlaga viiul.»

Neid ja nendesarnaseid eksursse tõlgendas Kätelkäija omamoodi: mitte tema üksi ei püüdnud hõlmata hõlmamatut. Teisigi võis näha tunglemas samas suunas. Otsides vastust küsimustele, mida üldiselt ja teadaolevalt peeti vastuseta küsimusteks:

Miks küsitakse seda, kui selletagi pole kõik selge?

Tuleb väljaspool kõike ehk otsida kõiksuse telge?

Miks rivitult käimine rohkem kui rivis nõuab drilli?

Kes kunagi küünib kastma oma unistuste potililli?

Miks, et nõelasilma läbida, niitpeeneks peab kõhnuma?

Peab leib siis tingimata higi järele lõhnama?

Milleks pillgi siis veel, kui laul on katki?

Mille kaotusest nutavad lehmadki?

Need ja nendesarnased küsimused olid petlikult butafoorsed. Kergesti esitatavad ja «ei teaga» kergesti vastatavad. Ühesõnaga: neid oli mugav hoida vastuseta küsimuste kotis. Kätelkäija oli kaugel sellest, et nendele vastamata jäämisega mõõta midagi ümberringi. Ta oli kaugel mõttest, et nende küsimustega peaksid tegelema tsentraliseeritud programmivastajad. Tema oma individuaalaju küll.

— — —

Kätelkäija tundis literaati, kes kandis imelühikest, otsekui ärahammustatud lipsu; oma lipsu küündimatust kompenseeris too pikkade, pidulike kui oratoorium kirjutistega.

Ükskord tervitasid nad teineteist tänavanurgal ning otsustasid öhtukesel väikese viina ja halva muusika saatel libiseda lasta. Nende jutujamine selle öhtu jooksul oli sõbralik vestlus, millest kostis läbi intervjuu vanatädilik uudishimu.

«... Ka Teie kannatate selle all,» ütles kirjanik taunivalt, «filosoofiliste košmaaride all.»

«Košmaar on halb unenägu,» konstateeris Kätelkäija seisukohatult.

«Halb sellepärast, et näete seda ilmsi,» ütles kirjanik toonil, millega serveeritakse tõesid.

«See ei tee kahju kellelegi. Kui, siis sellepärast, et minule on see ehk kasuks,» sõnas Kätelkäija.

«Paljud inimesed ei näe košmaare; nad võtavad elu nii, nagu see on, kinnastamata kätega,» ütles kirjanik.

«Paljud inimesed on nagu vorstid — millega neid täis topitakse, seda nad endas ka kannavad,» tsiteeris Kätelkäija.

«Pühite tolmu Prutkovi koitanud aforismidelt,» heitis ette kirjanik.

«Ta on paljus suur asjatundja; tal on ütlemisi, mis on kergemeelselt ära kortsutatud,» ütles Kätelkäija.

«Laske siis veel mõni tulla,» oli kirjanik valmis kuulama.

«Kui tahad olla ilus — astu husaariks. Tahad õnnelik olla — ole seda!»

Paljudel oleks hõlpsam olnud, kui nad teaksid Kozma Prutkovi.

«Eks ole!» naersid selle peale mõlemad.

«Näete ise, kui lihtne see on... Nagu lapse joonistusel,» ütles kirjanik. «Tahad ilus olla — astu tuletõrjesse või trollibussijuhiks. Tahad õnnelik olla — palun väga —, võta kätte ja ole. Tahad tingimata vastuarmastust — armasta end ise... Miks te asja keeruliseks ajate? Miks Te oma võimatute küsimustega elu mikroosadeks tahate kruttida?»

«Et seda taas kokku panna,» vastas Kätelkäija. «Omaenese skeemi järgi, kus Kogemus on kahtlused annulleerinud.» (Ent ta hääles polnud seejuures täit veendumust, nagu kahtleks ta, kas pulveriseeritud elust saabki midagi kasutamiskõlblikku kokku panna.) «Jõuda asjade hindamises niikaugemale,» jätkas Kätelkäija, «et ilma hinnasedelile vaatamata öelda: see maksab nii palju, mitte rohkem, mitte vähem.»

«Ei mõista, mida selle teadmine kergemaks teeb; niikuinii, kui tahad mõnd lõbu saada, pead maksma nagu kõik,» väitis kirjanik.

«Ning maksadki. Väikeste summade kaupa annad ära selle, mida omades sul oli kas või ekslikki teadmine: mida teha nii pika ajavahe- miku jooksul nagu elu. Ning ükskord — sellega saad sa ikka hak- kama — annad mõne eriti hurmava lelu vastu ära oma viimase jumala; sinust saab (a)ateist — sõna «aated», sa leiad, on anakronism...»

«Teiega on see juba juhtunud, eks ole? Kust te muidu teate, et kõik ei võikski paremini lõppeda?» küsis kirjanik.

«Te ei eksi sellega kuigivõrd, kui nii arvate,» vastas Kätelkäija, imetledes teise lihtsustamisoskust seoste avastamisel. «Kuid pole halba ilma heata; ükski kaotus pole küllalt suur, kui seeläbi lähened ettekujutusele, kes sa oled, millesse sa uskuda võid ja kes sust võib saada, kui sa selles selgusele ei jõua.»

«Ja kui nii ei jõuagi?»

«Siis mõtled enda jaoks midagi välja, et mitte hätta jääda. Või poed mõnesse valmisülikonda, ettevaatlikult, et õmblused ei käriseks,» vastas Kätelkäija.

«Sel juhul on kergem, üks ole. On kergem millestki tiivustuda?» küsis kirjanik.

«Pole kahtlust. Tiivustuda pole midagi rasket; iga küür on kandmiseks küllalt kerge, kui kujutleda, et tal on tiibade kaju.»

«Nii et siis «tiivustuma» on üks tiivutu sõna,» vaatas kirjanik veini klaasi kollasesse kuristikku. Selle põhjast leidis ta, mida järgnevalt öelda:

«Mulle paistab, Te pole päris terve... Peate end diagnoosida laskma...»

«Tõsi,» tunnistas Kätelkäija, «ma pole päris terve. Tasakaaluhäired, teate. Libisesin banaanikoorel; see oli... Ma ei tea täpselt, kunas see oli. Sestpeale on tasakaalutsentrum mind pea peale pööranud. Näete... Nii et — põhjust on. Diagnoosige siis; tegelge siis sellega. Aga lähtuge sellest, et iga haigus — kõhulahtisusest filosoofiliste košmaarideni — on põhjuslik nähtus. Juba millegi tagajärg. Tõlgendage banaanikoori kui libedaid asju, millele võib kukkuda, tänu millele võib saada tasakaaluhäired!» Kätelkäija oli liiga ärritatud, üle häälestatud. Uuesti rääkima hakates oli ta hää lötunud, sõnadel polnud selgroogu: «Diagnoosige siis... Kui haigus on süvenenud, pole sellest enam kasu... Kui õuna küljes ei näe enam punast laiku, ei taba ta hõngu, ei tunne ta maiku. Kui suudeldes huuled on just nagu niiske švamm. Kui kartuleid praadima kõlbab su meelest vaid veel oriflamm — siis pole sellest enam kasu... Kui sa siis lähed mõnd väljapääsuteed — hästi soovitatud, hästi viidastatud, hästi sillutatud absoluutset sirget pidi, ning jõuad taas sinna, kust alustasid — «Rohelise vihma ja sinise papli peatusse», siis pole sellest enam kasu. Kaob su absoluutselt sirgete teede usk.

Ning sinu tee on siis Kätelkäija pendeldustee.»

Kirjanik sukeldus hetkeks sügavale tugitooli, varjudes suitsupahvaku taha, et end küsimuseks kokku võtta. Kui suits oli hajunud, nägi ta, et Kätelkäija oli ära läinud. Arve maksmiseks oli ta lauale jätnud kolm tikku.

Kirjanik vaatas oma nägu tumedast kui tiigisügavik lauaklaasist, kus mõned suhkruterad vesiroosidena valendasid. See vestlus oli talle ime-

likult mõjunud. Ta oli nagu midagi ära andnud... Tunduva osa oma kadestamisväärsest rahust. See, mis jäi — külm õõnes tunne nagu korstnal, kust välja pühitud mõnus soojendav tahm.

— — —
Kõrge klaasist pöörduks uhkas Kätelkäijale järele kleepuvat õhu-leitsakut. Tänaval oli õhtu — gooti katuste teravad kirved löödud taeva tumedasse puusse.

Ta surus kõvakübara kõvasti pähe ja hakkas minema liikuva kõnnitee suunas. Mahutas end sinna nagu detail konveierilindile ja lülitus tasa oma maailma — lääpatallatud kingade ja mahajooksunud sukasilmade maailma.

Eskalaatortee umises ja õõtsus kergelt; Kätelkäija püsis piinlikult loodis, hoidudes kedagi riivamast, kuna ta jalad kõrgusid paljude peade tasandil, ja siis oleks seda asjaolu võidud vääriti mõista. Ikkagi... Kui ta eskalaatorteelt maha astus, hüppas kellelgi prunt ära: «Kurr-radi jäntlaager!» Ning keegi hammaspoolik oli kriidiga kritseldanud ta mõlemale nahalakist kiiskavale kingatallale HOMO NOVUS

Sügisese lehti

I

Oks laseb lahti lehe käest.
Leht liugleb, langeb rohtu.
Tükk taevast sinab, külm kui jääst.
Oks laseb lahti lehe käest.
Nad kunagi ei kohtu.

Nad kunagi ei kohtu...

II

Pilveräbalad. Tuultelõõsad.
Luupaljad on puud ja põõsad.
Lainehambaid täis lahesuu.
Uhuu!

Näkku peksavad külmad piisad.
Kurekolmnurgal välisviisad.
Vahemeri ja palmipuu...
Kru-kruu!

Loojang veretab nord-west tuuli.
Tunned sügise külmi huuli
vastu südant, üle suu.
Uhuu...

III

Raju peksis majaseinad märjaks.
Murtud puu sai surnud suve pärjaks.
Maanteel virvendab kui väikseid järvi.
Kiviaiad. Marjad verevärvi.
Kuhu küll see tuuleulg võiks hüüda?
Tuhat mõtet tahaks kinni püüda.
Kinni püüda, õsuda kui vilja.
See on pilvehämar, veel ei ole hilja...

IV

Vares, hall vanaeit, sügise lind,
uurib, mis õues, piilub, mis tares.
Vihmakuub seljas, möödab ta mind.
Nii ma end tunnen kui lastud vares.
Päiksega näeb teda pagana harva.
Seal ta koogab kõrsi täis poris,
kraaksatab õlut joond meeste loris,
Vares on sügisel tähtsust täis lind —
sügis on ise ju varesekarva.

V

Lõpp on suvisel värvifilmil.
Sügis astub, sonimüts silmil.
Pabeross suus. Käed mantlitaskus.
Sammes raskus.
Luige hääl üle kurbpruuni aasa.
Jälle torkavad poisiea pinnud:
kuhu lähete, lumelinnud?
Võtke kaasa!

VI

Külm, märg ning tuuline oktoobri kesköötund.
Veel hiljaks äänult kihutavad autod.
On laternad kui nõöbid ritta laotud
öövahi kuue ees, kes mõtleb: tuleb lund.
Siis märkab ta, et keegi võõras mees,
kel nägu varjab kaap ning mantlikrae,
kui varas hiilib üle märja pae
ja peatub müüriorvas raske ukse ees,
mis naeltega on tiidsalt läbi taotud.
Lukk krigiseb, mees kaob... Tuul pilve rebib lõhe.
Öövaht vist tukastab, sest tunneb, et on kõhe...

Lumisest laadikust

Õhksinine uni lumelaugudel.
Kriuksuv vaikus.
Valguse kõlin kaseokstes.

*

Härmatand ketikoer ulub kuud.
Värin karvades.
Seinas praksatab suvemälestus.

*

Ikka tee üle loojangulume.
Surnud jõgi.
Kauge mets varjab nimetut sooja.

*

Päev kallas jäljed pilgeni sinivarje.
Klaassile külm.
Hääletu, tardunud sulamine.

*

Varblane keksib põlvpükse puhevile.
Heitegaas haiseb.
Kojamees külvab pakasepõllul soola.

*

Heitlikud suitsud kahvatus taevas.
Tuulelipp kriuksub.
Unistused külmetavad kraede varjus.

*

Tuul pühkis lumme unustatud jälje.
Kes mäletab?
Tähtede nukker muusika lumeräitsakais.

*

Üksik tuli maja lumisel laubal.
Oksakätega tuul.
Härmas kivisein läbi iseenda.

Närvid

ui ma pärast pooleaastast külaskäiku Ühendriikidesse olin uuesti kodus, Tartumaal, jälle tagasi oma rahulikus raamatukoguhoidjaametis, tuli mul mõnelgi korral kõnelda elust Ameerikas. Ühe sellise vestluse ajal küsis mult keegi kirklik autohuviline:

«Aga kui palju maksis kõige odavam auto?»

«80 dollarit.» vastasin. «See oli üks mõlkis kerega «Pontiac», mille istmepolstri oli Kalifornia päike auklikuks kõrvetanud.»

«80 dollarit!» hüüatas autohuviline. «Ja sa ütlesid veel, et sa ei tahaks elada Ameerikas!»

«Mitte elu materiaalse külje pärast. Sellepärast, et minu arvates kaaluvad ameerika elu puudujäägid rohkem kui rõõm asjadest, mida sa võid endale hankida küllalt hõlpsalt.» Ja ma püüdsin tookord lühidalt selgitada, mida ma nende puudujääkide all mõtlen. Kuid mitte kõike ei saa öelda lühidalt nagu auto hinda.

Alljärgnev olekski katse kirjeldada üht ameerika elu puudujääkidest — närvipinget — ligilähedaselt nii, nagu seda tajub töötav ameeriklane Läänerannikult, Los Angelesist, siin Gerald Miltoni nimega tähistatud minu hea tuttav ja eakaaslane, kes II maailmasõjas võitles Vaikse ookeani saartel, nüüd aga hoiab peos värvipüstolit.

Tõeliselt algas minu tutvus ameeriklase «närvidega» maanteel. Kerekas džentelmen, kes istus mu kõrval kaugesõidubussis, laskis lipsusõlmle järele ja vajus langetatud seljatoele. Mõne minuti pärast märkasin ma, et ta lõug oli jäänud ripakile, käsi toolileenilt maha langenud ja õõtsus istme kõrval nagu tühi varrukas. Kogu mehe olek oli muutunud ebanormaalselt lõdvaks, meenutades istuma pandud laipa, ning pärast mõningat kõhklust, kui olin veendunud, et mu naaber mitte lihtsalt ei tuku, laususin tasa:

«Vabandust, sõör, ega teil halb ei ole?»

Otsekohe oli ta kriips-krops oma normaalses olekus, vaatas mulle veidi imestunult otsa ja vastas:

«Muidugi mitte. Ma lihtsalt lasksin end lõdvaks. Suurepärane puhkus. Kas te ei kasuta seda?»

Aastatuhandeid vana võte — lihaste võimalikult täielik lõdvestus koos samaaegse mõtletegevuse viimisega miinimumini, relaks, on endale leidnud kaasaegses Ameerikas ülisoodsa levikuala. Relaks, rahustavad tabletid, psüühilise ülekoormuse tasakaalustamine kehaliste harjutuste, sörkjooksu ja muuga, mitmesugused viimistletud meetodikaga võtted mõtete kõrvalejuhtimiseks ebasoodsatelt situatsioonidelt või siis lihtsalt *highbowl* — klaasitäis viskit soodaveega — on mittetäielik loetelu nendest tervislikest ja ebatervislikest vahenditest, millega siin jahutatakse alla organismi pidevalt juurdetalletuvat närvipinget.

Alguses, esimestel Ameerikas viibimise nädalatel kartsin ma ameeriklaste sagedastes kaebustes «närvide» üle näha üksnes väikest teesklust või eputamist oma ülitundliku närvisüsteemiga, ja eks sedagi seal leidu — nagu meilgi —, ent mitte niisugusest «närvilisusest» ei tasu kirjutada, vaid tõelisest, mille üheks näitajaks on 6 korda suurem vaimuhaigete arv kui meil... Närvisüsteemi ülekoormuse järjest akuutsemaks muutuva probleemiga tegelevad psühholoogid, psühhiaatrid, sotsioloogid, kuid see nähtus avaneb mingil määral ka võhiku silmale. Vaadeldes elu Ameerika suurlinnades on lihtsalt võimatu mitte tähele panna elu neid külgi, mis põhjustavad närvisüsteemi ülekoormust ja — kui nii võib väljenduda — saastumist. Esikohal on siin kaks kõige üldisemat ja paljudes lõikudes teineteisega läbipõimunud põhjust — elutempo ja ebakindlustunne. Need tegurid moodustavad anoodi ja katoodi, mis on võimelised looma küllaldase pinge hullumaja uste avanemiseks.

Kuuldu-loetu alusel oli mul mingi eelkujutus ameerikalikust elutempost: kõnnitakse pooljoostes, autodel kihutatakse piiramata kiirusega, toitu süüakse pooleldi närimata, kõneldakse kuulipildujarütmis, töötatakse nii, nagu Chaplin filmis «Moodsad ajad». Muidugi ei lootnud ma näha niisugust tormamist grotesksel kujul, kuid pidasin võimalikuks, et ma puutun kokku millegi selletaolisega. Ma ei näinud seda. Ma nägin lihtsalt küllalt kiiret, küllalt hästi laabuvat igapäevast tegevust, mille asjalikkus ja organiseeritus äratavad imetlust, ent mille intensiivsus ammutab temasse lülitunud inimeste organismi võimalused peaaegu põhjani.

Kord skvääri pingil suitsu tehes sain ma jutule gaasikompanii kontrolloriga, kes lausus muu hulgas: «Mul on tunne, nagu hoiaks mul alati keegi silma peal, tõukaks tagant nagu emis mahajäänud pörsast. See ongi, ma arvan, meie elutempo mehhanism.»

Üldisesse elu kulgu lülitunud inimesele on elutempo hulk kiireid muudatusi, mis toimuvad tema tegutsemisfääris ning nõuavad reageeringut. Siia kuuluvad: tänavaliiklus, tööoperatsioonid, asjaajamine, ümberkvalifitseerumise vajadus jne. Kui nende muudatuste kiirus või pidevus nõuab reageeringut ning seda tagavat närvipinget, mis on organismi võimete piiril või kipub seda ületama, siis tekib vastuolu vajaduste ning võimaluste vahel — kindel abinõu psüühika õonestamiseks. Ent jätkakem seda arutlust eespool mainitud Gerald Miltoni tavalise tööpäeva, tema elu üksikute probleemide ning mõnede muude nähtuste kirjeldamisega.

* * *

On tööpäeva algus. Kell 7.00 ootab Geraldit hommikusöök. Klaas apelsinimahla, nisuhelbed piimas, praetud muna singiga, kohv ning pruunistatud nisuleivaviilud, mida plöksatades tõukab pilust välja röstija. Läbi nailonvõrguga kaetud akende õhkub tuppä varahommikust jahedust, veereservuaaride hiigelsilindrite tagant hakkab sinisesse Kalifornia taevasse kerkima päike. Gerald on välja puhanud, karastanud end duši all, reibas. Ta on valmis vastu astuma profipoksijale, asendama toreadoori. Raadiost kostev muusika vastab täielikult ta enesetundele ja meeleolule — rõõmsad, ergutavad laulud ja meloodiad, mitte mingil juhul tõsine muusika, mitte ka kriiskav džäss. Iga kord, kui muusika asendub kõnega, katkestab Gerald hetkeks automaatselt söömise ja kuulatab; kui

jutt on päevauudistest või reklaamist, langeb ta tähelepanu kohe tavalisele tasemele, ent kui teated puudutavad liiklusolukorda teedel, kuu- lab ta neid ülimalt tähelepanuga. Teated olukorrast teedel on siin tööle ruttajate valdavale enamikule vähemalt niisama tähtsad kui meil ilma- teated kaluritele muutlike ilmade ajal. Hommikutundidel sööstab hiigel- linna teedevõrku üle 4 miljoni auto — umbes 50 korda rohkem kui neid liikleb Leningradis — ning liiklussüsteem, ehkki kohandatud sellisele tohutule autode massile, saab koormuse, kus kõige tühisemagi avarii või mõne muu liiklustakistuse, näiteks signaalsüsteemi rikke kõrvaldami- seks kulutatud aeg võib kutsuda esile liiklusummiku, *traffic-jam*'i. Siis tulevad kõne alla mitmesugused ümbersõidud, muudatud marsruuti- des, ning nende optimaalseid variante erinevatest paikadest erinevatesse suundadesse tööle sõitjatele on suuteline andma üksnes raal. Viimastel aastatel kasutatakse selleks raale, ent isegi raali kõige asjatundliku- mad, kõiki detaile arvessevõtavad nõuanded ei kõrvalda tööle hilinemise ohtu ja see on Geraldil jaoks kõige tähtsam. Asi pole mitte selles, et «peremees ei luba hiljaks jääda». Peremees — ehituskompanii — niisuguste pisiasjadega ei tegele. Neid lahendab brigaad, milles Gerald töö- tab. Kollektiiv, mis koosneb üksikult võttes arusaajaist, vastutulelikest ja tublidest meestest, ei saa lubada seda, et keegi neist hilineks. Võib- olla ainult mõnel üksikul korral, äärmisel juhtumil. Nad peavad arves- tama üldist töörütmi ja tempot; sellest mahajäämine mitte üksnes ei vähenda töötasu, vaid võib viia kogu brigaadi asendamiseni teise, võime- kamaga. Selle vältimiseks ohverdatakse kõhklematult Jimid ja Johnid, kes ei oska arvestada *traffic-jam*'iga ja ei jõua õigeaks ajaks tööle. Bri- gaadile pole oluline mitte hilinemise põhjuse objektiivsus või subjek- tiivsus, vaid asja tehnilis-ökonoomiline külg: vajadus iga hinna eest täita planeeritud päevanorm. See tingimus otsustabki küsimuse tööle edasijäämisest. Selles suhtes pole Geraldil mingeid illusioone, ning tea- ted olukorrast teedel on esimene poognatõmme tema närvidel. Õnneks on täna kõik okei, normis.

Õuest kostab latsatus, nagu oleks kalapaadist kaile visatud paras lati- kas. Gerald hõikab pojale:

«Dick, mine too ajaleht ära!»

Dick toob isale poolekilose, ristkülikuks kokkuvolditud hommikulehe, mida virtuoosliku osavusega pillub iga maja ukseläve ette mööda kõnniteed jalgrattal kihutav ajalehepoiss, ning Gerald laseb korraks silmad üle pealkirjade. Ta võiks istuda veel paarkümmend minutit, lugeda läbi mõne sõnumi, kas või sellesama: «Mägedes on kaduma jää- nud kaks õpilast. Neid otsitakse», aga ta süda kripeldab: äkki tekib siiski kusagil *traffic-jam*? Igaks juhuks on parem neid minuteid hoida reser- vis, ning Gerald sammub garaaži, kust saavad alguse 95% tema lühikes- test ning kaugetest teekondadest. Garaaži uks üles lükata, autoraadio sisse lülitada, ohutusvöö ümber kõhu. Geraldil elukindlustuslepingus on soodustusklauseel, mis on kehtiv ainult siis, kui ta avarii hetkel on olnud kinnitatud istme, õigemini auto põhja külge ohutusvööga, kuid ohutus- vöö pole liigne ka ilma tolle klauslita. Nüüd — alates garaažist väljumi- sega — kannavad Geraldil «Fordi» madalsurvekummidega rattad teda kõrgendatud tähelepanu, kõrgendatud närvipinget nõudvasse keskkonda, mida võiks nimetada superliikluseks.

Juba väljasõit garaažist tänavale nõuab täit tähelepanu, sest teetõu- sud ja -langused piiravad vaatevälja ning Clover-street'il, tavaliselt vaikselt tänaval, kus elab Gerald, vuhisevad nüüd mõlemas suunas ma-

gistralteedele väljasõitvad võimsad «Pacardid», «Fordid», «Chevrolet'd», «Pontiacid». Esimese magistraalini on Geraldil sõita napilt kilomeeter. Magistraal on juba autosid täis, kolm rida kummaski suunas. Järgmine suur magistraal, La Brea, peab Geraldit edasi viima ligi kümme kilomeetrit. Siin on oluline liikuda koos «roheline lainega» s. t. jõuda igale järgmisele ristteele roheline signaaltule süttimise ajaks. Normaalse liikluskoormuse korral on see lihtne: valgusfoorid on reguleeritud nii, et sõidu roheline laine harjal tagab ühtlane kiirus 65—70 km/t. Ent magistraali ülekoormuse tagajärjeks on kahe risttee vahel asuvas lõigus tahapoole jäänud autode valgusfoorini jõudmine punase signaaltule ajal, ning ainuüksi mõte sattuda «punasesse lainesse» ning kaotada sellega õigeks ajaks töölejõudmiseks vajalikke minuteid võib mõne pügala võrra tõsta närvipinget. Ja seal ta, pagan võtaks, ongi! Geraldil «Fordil» on jäänud ristteeni mõnikümmend meetrit, kui süttib kollane signaaltuli. Gerald tegutseb välkkiirelt: selle asemel et pidurdada, lisab ta gaasi, sööstub viimasena üle risttee, teeb seal veidi ebakorrekse ridade vahetuse, et jõuda ettepoole, ning asjad on jällegi okei. Raadiost teatatakse: «Tähelepanu! Liiklustakistus Santa-Monica freeway'l, Comptoni avenüü ning Hooperi avenüü pealesõidurajoonis. Soovitus: autod, mis liiguvad Santa Monica freeway'l suunaga Harbour freeway'le...» Aga see on kaugel, ei puutu Geraldisse. Tema marsruudil ei ole siiani juhtunud midagi ning juba lähenebki pealesõit tänavate kohal kõrguvale, betoonsammastele toetuvale freeway'le, kuhu viib poolspiraalina kerkiv estakaad. Ka see on täis autosid, mis liiguvad aeglaselt nagu tavaliselt töölemineku-tundidel, mil freeway'dki ähvardab ülekoormus. Seda-mööda kuidas Geraldil «Ford» tõuseb ülespoole, avaneb vaade kahe freeway ristumiskohale, kus poolspiraalide ning lamedate sillakaarte kujulised estakaadid kerkivad mitmekorruseliste majade kõrguseni, ühendades freeway'sid omavahel ja tavalise liiklusvõrguga. Mööda eri pindasid tormavad erinevates suundades kirendavad ja sätendavad autoderead, luues koondpildi kaasaja tehnilistest võimalustest ja elutempot. Seda mõjuvat vaadet pole aga Geraldil mahti jälgida. Tema «Ford» on jõudnud freeway'ni, ees ei ole enam ühtegi autot. Tähelepanu! Suunas, kuhu Geraldil tuleb sõita, kihutab neljas reas liikuv autode mass kiirusega 100—130 km/t ning pealesõidutee suubub esimesse, parempoolsesse sõiduritta, kus Geraldil vilksatab mööda lõputu rida masinaid. Nüüd tuleb saavutada parempoolse sõidurea kiirus ning kiiluda vabasse distantsi kahe teineteisele järgneva masina vahel. See nõuab ülimalt tähelepanu ja täpsust. Gerald laseb mööda neli-viis masinat, heidab hetkeks pilgu tagasivaatepeeglisse, kust paistab järelsõitja rahulolematu nägu, millelt võib lugeda: «Mis sa passid! Mina sinu asemel oleksin juba vahele lipsanud!», ning vajutab siis otsustavalt gaasipedaalile — läheneva musta «Toyota» ning roheline «Buicki» vahel on paras distants. Järsk kiirendus, Geraldil «Ford» sööstub sõiduritta ning kandub nüüd just nagu iseenesest edasi koos teda ümbritsevate autodega. Kuid ka freeway'l, kui on seljataga kõige raskem moment, pealesõit täiskoor-musega freeway'le, ei või hetkekski mõttesse jääda ja lasta silmist ees liikuvaid masinaid, üldist olukorda, sest kui juhtub midagi — näiteks ridade vahetamisel kokkupõrganud masinate ümberpaiskumine —, tähendab see sagedasti kümnete autode üksteisesse rammimist, puru- neva metalli raginat, bensiinileeki, vereloike betoonil. On olnud avarii- sid, kus on purunenud rohkem kui 150 autot. Loomulikult ei mõtle Ger- ald sõidu ajal niisugustest superlatiividest, vastupidi — ta laseb vilet

kaasa raadiost kostvale kauboilaulule ning auto roolimine läheb tal kergelt, nagu muuseas. See on igapäevane, harjunud tegevus, kuid välise kerguse taha on peidetud alaline pingeline, valmisolek momentseks reageeringuks. Mitte igauks, ka tavalistes liiklusoludes vilunud autojuht ei ole võimeline sõitma *freeway*'l. On küllalt palju ameeriklasi, eriti naisi ja vanemaid inimesi, kes ei lähe kunagi sinna, vaatamata soodsale statistikale, mis kinnitab, et õnnetusjuhtumeid esineb tavalises liiklusvõrgus siiski märksa rohkem kui *freeway*'del.

Kahekümne minuti jooksul katab Gerald mitu korda pikema vahe-
maa kui see oleks võimalik tavalisel magistraalteel ning nüüd, mil hakkab lähenema mahasõidukoht, laskumine *freeway*'lt tänavatele, tuleb tähelepanelikult jälgida viitu ja juhiseid, mis ripuvad *freeway* kohal ja teatavad juba mitme miili kauguselt, missugust sõidurida hoida, et maha sõita soovitud kohas. Paiguti suureneb *freeway* laius ning sõiduridade arv, ning isegi siis, kui sõita kogu aeg parempoolses reas, valmis mahasõiduks, võib juhtuda, et paremale poole tekivad veel kaks sõidurida ning mahasõiduks tuleb ikkagi vahetada ridu. Oma mahasõidukohast möödaski tähendab vähemalt kümmekonna minuti kaotust, mõnikord ei piisa eksituse parandamiseks ka poolest tunnist või tunnist. See aga tähendab tööle hilinemise ohtu. Kuid Gerald on tähelepanelik. Juba ongi viit «Yellow Creek». Mahasõit on lihtne, kuid siingi on ees aeglaselt allapoole venivad autod, mis nüüd püüavad vahele kiiluda magistraalteel liiklusesse. Nii kaugele kui silm ulatub, sätendavad eredas päikeses lindina mööduvate autode katused.

Viimaks on Gerald magistraalteel — veel mõned kvartalid koos rohelise lainega, siis keerab ta kõrvaltänavasse, tööobjektile, viimistlusjärgus oleva mitmekorruselise hoone juurde. Täna on ta saabunud kohale tavalisest varem ning jõuab ära kuulata Jacki, brigaadikaaslase kirjelduse möödunud pühapäeval püütud kalmaarist, vahetada mõned sõnad kohalikust tähtsamast sündmusest — naftareservuaarides toimunud tulekahjust, mille suits juba kolmandat päeva hõljub Greenwoodi kohal —, ära tõmmata sigareti. Siis — rõivaste vahetus furgoonis ja liftiga viiendale korrusele. Kahel esimesel korrusel ajab oma asju juba mingi firma, kolmandal korrusel kinnitatakse ustele silte, viies korrus peab valmis olema kolme päeva pärast. Gerald proovib värvipüstolit, kergelt ja mugavat tööriista, millega tunni jooksul võib katta sadu ruutmeetreid pinda, paneb ette prillid ja respiraatori ning töö läheb lahti. Istudes ratastega tellingul, millel on igas suunas liikuv tugi püstoli hoidmiseks, töötab ta püstolit vabalt käes hoides või toelt. Ta meenutab pardalaskurit, kelle kuulipildujast väljavihisev värviudu katab kiirelt ja ühtlaselt seinu ja lage. Värvimata jäävad pinnad on kaetud pappkraanidega — seda teeb katja — ning pärast töö lõppu jääb vaid maha tõmmata plastilise liimiga kinnitatud papp ja kontrollida, kas pole vääratusi. Kui neid on, siis tuleb nad kõrvaldada otsekohe, sest lateks-tüüpi värv kuivab ülikiirelt ja võidakse jalgu jääda põrandaviimistlejatele, kes järgnevad maalritele värvi kuivamiseks vajalikul, mõnekümne-minutilisel distantsil. Maalrite eel liigub installatsioonibrigaad ning juhtub, et kontakte ja juhtmeid fikseeriva kipsisegu lihviija ketas teeb veel viimaseid ringe, kui maalrite brigaadi katja tõukab juba ruumi käre pappekraanidega. See on hämmastava täpsusega laabuv töö, ning kui lähtuda tootlikkusest, siis on raske ette kujutada samalaadilist ning samade vahenditega tööd, mis oleks organiseeritud paremini. Kui lähtuda aga inimorganismi koormusest, siis on see väga pingutav töö — nii

nendele, kes töötavad, kui ka nendele, kes vahetult juhivad ja kooskõlastavad tööoperatsioone. Ka füüsiliselt pole kerge käsitseda sellise tempoga päev läbi värvipüstolit, kuid Geraldilt nõuab peamist pingutust just vajadus pideva tähelepanuga jälgida seda, et värviudu kataks pinna juba alguses ühtlaselt, otsekohe, ilma tagantjärele tehtud silumisteta. Iga vääratust kulutab aega, ent aeg ja jõudlus on arvestatud maalri järgi, kes ei väärata. Vilumatu maaler ei saa siin hakkama, kõnelemata käpardist või tahtlikult venitajast — see pole töö printsiibil «päev võõpan, kaks kuivatan», sest töötasu ei olene mitte üksnes tööde mahust, vaid ka nende sooritamise kiirusest, ning et ka tellijalt ehituskompaniile makstav tasu oleneb objekti või tema osade üleandmise ajast, siis valvab siin justkui vanakuri ise, et mitte ükski lüli ei venitaks hetkegi.

Pool tundi on lõunaks. Mõned söövad kodunt termosel kaasatoodud, enamik laskub alla, kus seisab ehituskompanii autofurgooni monteeritud lõunastusautomaat: konservsupid, viinerid, kotletid, fruktid, mahlad, coca-cola, õlu ja muu. Siis uuesti respiraator ja prillid ette, värvipüstol pihku. Foreman astub ruumi, heidab pilgu laele, seintele: «Kuidas on, Jerry? Okei? Kuumus liiga ei tee? ... Veel kaks tuba, vanapoiss.»

Viimase nendest kahest toast lõpetab Gerald kolm minutit enne töö lõppu, puhastab värvipüstoli, käib furgoonis duši all, rõivastub ümber. Ta on väsinud, kuid veel enam on ta tülinud. Ta tahaks istuda või jalutada kusagil hästi vaiksuses kohas, pargis, metsas, hingata puhast õhku, aga tal on ees mitukümmend kilomeetrit suitsuvinast ning sagivatest autodest täidetud tänavaid ja *freeway*'sid. Uuesti ohutusvöö üle kõhu, raadio sisse lülitada. Kohe teatataksegi, et üle on koormatud mõlemates suundades Long Beachi *freeway* Santa-Ana ja San Diego *freeway* vaheline lõik, rida teisi magistraale eespool, loetletakse võimalikke dubleerivaid marsruute, ent Geraldil jaoks on need soovitusel kaotanud mõtte — ei ole kuhugi pöörata. Tema «Fordi» ümbritsevad autod liiguvad mööda magistraali San Diego *freeway* poole matuserongi kiirusega, kaitseraud kaitseraud, ning Geraldil on ainult üks valik — liikuda nendega kaasa. Kõrvaltänavad on samuti autosid ristteest ristteeni täis, ja kui Gerald lõpuks läheneb *freeway*'le, näeb ta juba eemalt viimasel ajal üha sagedamaks muutuvat pilti: peaaegu liikumatut autode massi. Praegu, *trafic-jam*'i tundidel piisab siin laiskelaja reageerimiskiirusest, kuid sellele vaatamata ei naudi keegi juhiistmele poolrelaksi vajununa aeglast tempot, vaid vastupidi — kõik on erevil, ärritatud. Mustapealine mehhiklane žestikuleerib, nagu oleks kabiini tunginud herilased. Päeva jooksul kogunenud tööpingele lisandab kannatamatus, ootuspinge.

Gerald venib oma «Fordiga» mööda estakaadi ülespoole, ning pealesõiduteel tuleb tal oodata, nagu talle näib, terve igavik, enne kui tal lõpuks õnnestub nihkuda sõiduritta. Kõlavad autosignaalid, mida muidu kunagi ei kuule: niiviisi «õpetatakse» neid, kes jäävad mõne sekundi hiljaks, et edasi nihkuda paar-kolm meetrit. Paar-kolm meetrit sõitu teosammul, seisak, uuesti mõned meetrid edasi, uuesti seisak — see on praegu liiklustersükkel *freeway*'l, tohutut raha maksnud liiklusarteril, mis on rajatud üksnes selleks, et võimaldada peatusteta ja kiiret edasijõudmist. Iga autosistuja kirub omaette, aktiivsemad nendest avavad aknad ning läbi bensiinivingu lendavad edasi-tagasi pähekulunud, ilma mõttevaevata keelele tulevad märkused: «Muulaajaja!», «Maga-takse kodus!», «Kas te olete ka varem autot juhtinud?», «Teie auto katusel paistavad välja kaks asja. Kas need pole mitte eesli kõrvad?!» Pril-

lides džentelmen «Cadillaci» rooli taga pöörab aeglase väärikusega oma jämedat kaela ning korruga ilmub ta suust välja lai keel, saadetu grimassist, mis tõendab, et mõned kauges noorpõlves omandatud oskustest säilivad ka vanemas eas täies värskuses. See on vääriline vastus tagant kostvale närvilisele tuututamisele. *Keep smiling* ei kehti alati. Laskuva päikese kiirtes suriseb kogu selle *bedlam*'i kohal suure tehiskiilina liikluspolitsei helikopter. Aeg-ajalt laskub ta madalamale ja võtab siis uuesti kõrgust, justkui ohutades autosid järele tegema ja ka õhku tõusma, kus on veel ruumi.

Hakkab hämarduma. Päike on laskunud ookeanipoolse mäeaheliku taha ning see näib nüüd mustast paberist väljalõigatud sakilise siluetina eredalt kollakaspunase taeva foonil. Linn on veel ehavalguses nähtav, aga juba süttib silmapiirist silmapiirini ulatuv tulede müriaad. Autod *freeway*'del lülitavad samuti sisse gabariittuled ning linna mitmevärvilistest jaanussikestest vaiba kohal liiguvad kõrgendikele tõustes ja laskudes *freeway*'de helendavad vööd. See on peaaegu ülev vaatepilt, üks Lääneranniku mägise reljeefiga suurlinnade vaatamisväärsustest, kuid Geraldile tähendab ta ainult seda, et üks nendest illuminatsioonivöödest, tema ees liikuv punaste tulede rida, kujutab endast venivate ja kojujõudmist takistavate autode tagatulesid, jalus tolgendajaid, olgu nad neetud! Minuti-poolteise jälgib Gerald ajaviiteks üle majakatuste paistva *drive-in* kino ekraani, millel kuklasse lükatud kauboikaabus mees ajab endal habet, liigutab suud — räägib —, pöördub siis välkkiirelt, ning juba on tal käes revolver.

«Kui huvitav! Kui algupärane! Ta nägi peeglist, et keegi on ta selja taga,» lausub Gerald poolvaljult, mõnitavalt. Ta on kõrini tulpinud peeglist nähtud vaenlastest, kogu ümbritsevast rutiinist, mis teda kannab edasi nagu mehaanilist koostisosa, ning tal tuleb tahtmine välja astuda autost ja minna koju omal kahel jalal. Ent see tee viiks teda psühhiaatri juurde, mitte koju, ning sellepärast tuleb istuda, oodata, liigutada vahetevahel jalalaba gaasipedaalil. Vanal «Fordil», mis oli Geraldil enne praegust, oli veel käsitsi käikudevahetus, ning isegi nood väikesed liigutused aitasid mingil määral sisustada *traffic-jam*'i tühja ootuspinget. Nüüd pole muud, kui oodata, liigutada jalalaba ja jälle oodata. Kurat võtaks, see sigadus ei tahagi lõppeda!

Viimaks ta siiski lõpeb, mõne miili järel on olukord normaalne ja nüüd on kõigil hirmus kiire. Sujuvatele rooliliigutustele alluv «Ford» hakkab elegantse häbematuslega lipsama vasakule, kiirematesse sõiduridadesse, kuni Gerald korruga avastab, et viimases vasakpoolses sõidureas, autos, mille ette ta just kavatses pöörata, istub mees, peas kaabu. Geraldil on peale liiklusemärkide veel terve rida ohutähiseid ning üks nendest on kaabuga mees rooli taga. Katmata peaga, sonis, nokkmütsis ja kas või turbanis juht ei ärata Geraldil mingit kahtlust, kuid kaabuga mehelt võib oodata kõike: järsku kiirendust, pidurdust ilma igasuguse nähtava põhjusega, ridade vahetust ilma signaalita — ükskõik mida. Gerald teab seda kogemustest ja tema sõbrad-tuttavad niisamuti. Tuleb olla ettevaatlik. Sellepärast möödub ta kaabuga mehelt järsku spurdiga omas sõidureas ning riskib alles siis tema ette pöörata, kui kahtlane subjekt on jäänud mitu head autopikkust tahapoole. Kõige vasakpoolses sõidurida on käes, kiirus kipub ületama lubatud 130 km/t, kuid selle vastu patustab kogu rida ning Geraldilgi pole muud teha, kui lasta «Fordil» lennata. Autod, millest Gerald nihkub aeglaselt ettepoole, jätavad tegelikult petliku mulje, nagu liiguksid kõik paraja jalgrattasõidu-kiiru-

sega, üksnes mootorite pingutav huugamine, mida Gerald kuuleb naaberrea igast autost möödudes, meenutab, et see ei ole nii. Kõrval, teisel pool eraldusriba vastutormavast autodevoolust pole näha ei tulesid ega kerede kontuure — kõik on kokku sulanud valkjashallikaks triibuliseks lindiks, mis lappab silme eest mööda nagu hiiglasliku mootori ülekanderihm.

Kogu see monotoonne üldpilt, kaasa arvatud *freeway*'d valgustavate tuledel regulaarne möödavilkumine, on ideaalne taust tööpäevast väsinud roolija viimiseks maanteehüpnosi. Möödunud nädalal see Geraldiga juhtuski. Öhtul, töölt kojusõidul, kui kõik näis olevat normaalne, süttisid järsku ta ees liikuvate autode pidurituled, kõigil peaaegu korraga, ning Gerald oli just vajutamas pidurile nii, nagu seda tehakse avariiohus — tulgu mis tuleb —, kui ärkas poolunest. Ta oli pidanud estakaadi tagant nähtavale ilmunud televisioonimasti tähistustulesid pidurituledeks, ehkki see mast asus mitmeid miile eemal mäenõlval ning lapski ei oleks eksinud... Tuleb hoida end virgena, ning selleks on Geraldil järeleproovitud abivahendid: ta muljub mõlema käega kordamööda kaelalihaseid, teeb aeg-ajalt mõned sügavad hingetõmbed, pistab suhu coca-cola kompeki. Peale selle on tal piserdi nuuskpiiritusega, kuid seda pole täna tarvis — juba tulebki mahasõit.

Magistraaltänav on nüüd muutunud koridoriks, mille külgedel virvendavad, hüplevad, kukerpallitavad, näitavad lõustu igasugused võimalikud reklaamtuled kombinatsioonid igasugustes võimalikes värvides. Mõned neist on Geraldile orientiirideks: Kui tuleb šampanja reklaam — elevant, kes ammutab pokaalist sädemeid ja purskab neid tõstetud londist laiali —, on viimane aeg asuda vasakpoolsesse sõiduritta varitsema võimalust pööramiseks umbes 50 meetri pikkusesse lisasõiduritta, sest järgmisel ristteel on vasakule pööre lubatud ainult sealt, ja kui see on autosid täis, tuleb sõita otse, teha lisaring. Valgusreklaam annab tähelepanule täiendava lisakoormuse: mitmevärviliste tuledel virvarris tuleb eksimatult leida valgusfoori signaalid, ning tollest segavast ja pealetükkivast tuledemerest vabaneb Gerald alles elamurajooni tänavatel. Siin on nüüd rahulik. Võimsate lampide sinakas kuupaistevalguses läigivad juba koju jõudnud ja tänavale pargitud autode read. Gerald sõidab otse garaaži, mille uks on juba avatud. Ta ei riski kunagi oma töökäimise «Fordi» jätta tänavale, kus ööbib Miltonite perekonna teine, perenaise koduste asjade ajamise auto, vana tükk, mille välimus teeb teda äraajamise või osade näppamise vastu immuunseks. Gerald lülitab välja raadio, mis ikka veel annab soovitusi liikluses viibijatele, haagib lahti ohutusvöö, laseb lukku langeda garaaži ukse. Tööpäev on läbi, alles nüüd, alles siin, garaažis, lõpeb tööpäeva pinged.

Aeglaselt, igast sammust mõnu tundes astub Gerald mööda kivi-paneeli maja poole, kust läheneb talle tuttav sõbralik ähkimine: vana, oma rasvunud keha vaevalt edasi vedav taksikoer Nero tuleb peremeest tervitama. Gerald käib duši all, joob ära *highbow*'i — klaasitäis viskit soodaveega — ning asub söögilaua taha, kus teda ootab kogu pere: abikaasa Jane, Dick, 12-aastane tütar Doris. See on lõunasöök — dinner —, mis siin langeb õhtule: kausike seenesuppi, hautatud loomaliha salati ja juurviljaga, standardne vormipirukas puuviljast — *pie* —, fruktid, mahlad.

Söögilauas kõneldakse päevasündmustest Greenwoodis, Clover-streetil, koolis. Doris teeb teatavaks põneva uudise, et ühe tema kooliõe ema, missis Harveyd olevat tahetud paljaks riisuda. Missis Harveyd olevat

just peatunud autoga punase tule taga, kui üks neeger olevat pistnud käe avatud autoaknast sisse ja tahtnud ust avada. Õnneks olevat missis Harvey taibanud vajutada korraga gaasipedaalile ja signaalile, riisuja tõmmanud käe katki, istmepolstrile jäänud vereplekid.

Gerald ei vaevu arutlema, kas see juhtus tõeliselt või ainult missis Harvey kohalikku pisisensatsiooni taotlevas ettekujutuses — mõlemad võimalused on ühte viisi tõenäolised. Igal juhul on lahtise aknaga sõit vaikesel tänavatel, eriti õhtusel ajal, seesama, mis sõit lukustamata ustega või jalutuskäik pimedas — paras idiotsus. Kui toda rongainaga leedit püütigi riisuda, siis on see talle õpetuseks. Punkt. Rohkem Gerald sellele ei mõtle. Ja siiski — lugedes iga päev niisuguseid sõnumeid ajalehtedest, kuuldes nendest televiisorist, radiost, tuttavatelt, on Gerald teadvusesse kogunenud sadestus, mis kuigipalju häirib tedagi. Kõik nood sissetungid korteritesse, tulevahetused, vägistamised, püstoli nina alla toppimised pimedatel tänavatel, autovargused ei ole kaheldava autentsusega nagu Dorise lobisemine lõunalaual. Nad toimuvad ka siin Greenwoodis, kus iga päev liiguvad tema perekonnaliikmed, ja nendele tuleb kuidagi reageerida. Aastaid ei olnud Geraldil mingit relva. «Smith-Wessonid», «Browningud», FN-id olid tema jaoks kaotanud poisikese põlve-aegse külgetõmbejõu pärast seda, kui ta nägi relvade tööd Lõunamere saartel, ja samuti kartis ta, et relv võib sattuda Dicki kätte. Ent lõppude lõpuks võitis ebakindlustunne need kaalutlused ning Gerald muretses endale parabellumsüsteemi püstoli, mis lebab öölaua sahtlis. See sisendab talle teatavat julgeolekutunnet keskkonnas, kus igaühe jaoks on kättesaadav püstol, revolver, automaat ning kus öine relvastatud sissetung elamusse on arvessetulev võimalus. Dicki suhtes on ta nüüd rahulikum: sellest on kaks aastat tagasi, kui Dick jooksis koju hüsteeriliselt nuuksudes, ja alles poole tunni pärast oli ta võimeline kõnelema juhtunust. Nemad, poisid, olid ostnud kokkuklapitud raha eest «ehtsa saksa lahingupüstoli», mis maksis ainult 18 dollarit. Püstoli koos kahe karbi padrunitega tõi neile viiedollarilise vaevatasu eest kauplustest välja Pat, Clover-streeti ümbruses tuntud alkohoolik, ning kui laetud, aukartusevärinad sisendav relv tegi ringkäigu käest kätte, juhtus korraga midagi lummutava unenäo taolist: lühike ragin, metsik karjatus, mingid pritsmed langemas Dicki näole, kõnniteeplaatidel krampides visklev poiss. Dicki mängukaaslane suri enne, kui jõudis kohale kiirabi. Ent mitte mingisugune abi ei oleks teda aidanud, sest ta oli püstolit uuri-des avanud ridatule ja terve pidemetäie padruneid välja tulistanud, allkehasse ja kõhtu. See traagiline õnnetus muutis Dicki suhtumise relvadesse kui põnevatesse ja ihaldusvääretesse paugutamisvahenditesse täiesti teiseks, kuid peale Geraldil öölaua sahtlis lebava püstoli on käibel miljoneid teisi, mis on miljonite igasuguse vastutustundeta inimeste, ka otseste roimarite käes, ning Miltonite perekond ei ole kuulikindel erand, kelle saatusesse ei võiks vahele segada mõne purjuspäi püstolit paugutava uljaspea või kelle poolt tahes väljalastud kuul. Kaks nädalat tagasi tapeti Dromedo pargis, Geraldil majast viie minuti kaugusel, laste ujumisbasseini juures 17-aastane noormees lasuga kuklasse ja kuu aega varem lõppes naaberkvartalis kahe armurivaali vahel tekkinud tüli, mis oleks võinud piirduda tavalise rusikakaklusega, ühele neist surnukambri ning teisele eeluurimisvanglas — tänu asjaolule, et juhtus käepärast olema vana revolveriloks. Niisuguseid juhtumeid võib ainult mälule toetudes loendada kümneid, ning peaasi — neid võib tulevikus oodata üha suurema tõenäosusega. Koos kuritegevuse ning rassidevaheliste suhete

pinevuse tõusuga kasvab ka relvade arv ja koos sellega uute kuritegude arv. Pärast sündmusi Wattsis valitses Greenwoodi kaupluste relvamüügiletide ees ebatavaline elevus ning kõik nood ostetud püstolid on nüüd laetuina sahtlites, patjade all, taskutes, autokappides. Tapmispotentsiaal kasvab. Varem, noorpõlves, pidas Gerald relvakandmise õigust ameeriklase üheks põhiõiguseks, isikliku sõltumatuse atribuudiks. Nüüd näeb ta relvade vabas käibes ühiskondlikku pahet, mille likvideerimiseks on võimetud igasugused tagantjärele registratsioonid ja relvade müüki piiravad seadused. Liiga palju relvi on hajunud ameeriklaste taskesse ilma igasuguse kontrollita ning sellega tuleb lihtsalt leppida. Ent kas võib täielikult, hinge põhjani rahule jääda ja leppida olukorraga, mis kätkeb endas reaalselt ohtu teie perekonnaliikmetele, teile endale?

* * *

Enne söögilauast tõusmist lausub Dick, et homme läheb nende klass ekskursioonile kõrbesse. Siis minnakse laiali. Jane jääb kööki korraldama, Dick ja Doris lähevad õppima. Gerald vajub mugavalt diivanile, seab käepärast distantslüliti ja paneb helendama televiisoriekraani. Päevauudised. Berkeley ülikooli administratiivhoone on hõivatud üliõpilaste poolt. Pikajuukselised noormehed istuvad aknalaudadel, jalad väljapoole rippu. Akende all tungleb see osa üliõpilastest, kes protesteerivad õppetöö katkestamise vastu. Lendavad kivid, Gerald jälgib vanaaegse kirjapressi trajektoori aknast rahva hulka. Kellegi vihast moonutatud, veriseks kratsitud nägu. Kaklus, rüselemine. Ekraanile ilmub ühe populaarsema telekommentaatori George Putnami enesekindel, mehine ning usaldama äratav kuju. Ta kõneleb lihtsalt, emotsionaalselt, veendunult ning tema esinemine sisendab tunde, et kõik sündmused, millest ta kõneleb, on oma olemuselt tõepoolest just sellised, millistena neid kommenteerib George Putnam. Ta kutsub ameerika noori üles andma vastulööke ülikoolides tegutsevatele ässitajatele, agitaatoritele, kellel pole midagi tegemist ei õppimise ega üldse ülikoolidega, ning hoides kõigile nähtavalt käes ingliskeelset Mao Zedongi tsitaatidekogumikku, hüüatab pateetiliselt: «See on allikas, kust vägivald voolab *campus*'tesse! Feking tegutseb Ameerikas!»

Gerald ei suhtu erilise sümpaatiaga üliõpilastesse. Ta näeb nendes tulevasi rivaale tööpõllul: vanu erialasid, sealhulgas ka Geraldiga enda eriala väljatõrjuva uue tehnika juhte ning käsitsejaid, kuid ta tunnustab haritud noorsugu kui paratamatut jõudu, mis peab edasi viima homset Ameerikat. Mispärast, pagana pihta, on nad korruga hakanud vedu võtma mingitest Pekingi agitaatoritest? Rahulolematust ja originaalitsemist on ülikoolides alati olnud, aga mitte kunagi pole neil olnud niisugust ulatust ning nii palju pahempoolset pigmenti. On see lihtsalt üleminev moelaine või midagi muud? Nädalalõppudel, kui Gerald sõidab koos perekonnaga üldkasutatavasse supelranda Playa del Reys, hakkavad seal kõigepealt silma ringiloivavad või salkkondade kaupa, nagu kotikud lesimiskohtadel, liival vedelevad karvased hipid. Nädal aega tagasi ilmus «Greenwoodi Uudistes» nende kohta sõnum, mis pani Geraldiga sülitama: «Eile õhtul avastas Maanteepatruull Pacific Highwayl, Eagle Rocki piirkonnas kraavi sõitnud, tühja autobussi. Märgates selle läheduses asuvas lohus mingit liikumist, leidsid Maanteepatruulli ametnikud sealt paljalt väherdamas 23 hipit. Kui neid hakati paigutama kohale-

kutsutud politseifurgooni, hüüdis üks nendest, noor tüdruk: «Oh, oodake natuke, mulle tuli meelde, et mu laps on bussis!» Sealt leiti kandekotis rippuv imik, kelle too tüdruk oli sünnitanud kolm päeva tagasi — teekonnal, mida hipisalk alustas San-Franciscost varastatud bussis.» Hipide ilmumise peamiseks põhjuseks elu näitelavale peab Gerald inimloomuses peituvat ürgset laiskust ja moraalselt lodevust, mille on kütkeist vabastanud materiaalne küllus ja sellest tulenev võimalus kergelt hankida minimaalseid elatusvahendeid. Tolle, George Putnami ja ajaleheartiklite vahendusel omandatud kontseptsiooni kõrval terendavad Geraldile küll ka veel muud võimalikud põhjused. Kord, kui oli jälle juttu hipidest, lausus ta:

«Tead, missugune rõõm see mulle oli, kui ma ostsin endale esimese auto, peetud «Oldsmobile'i»? Ma nägin teda unes ja ma puhastasin teda nii agaralt, et naaber hoiatas: «Nühid emaili maha.» Aga neile vanad rõõmud ei kõlba, nad tahavad uusi. Meditatsioon, vana-india tarkused, noa-aegne tegevus, eneseväljendus, marihuaana, LSD. Nad palvetavad ning nüüd hakkavad nad oma nina toppima poliitikasse. Mis neile tarvis on? Võib-olla ma lihtsalt ei taipa seda, meeled on jäänud tõntsiks. Noh, ma saan aru, et meie elus on palju niisugust krempelit, mis käib närvidele, see on õige, kuid miks ta neile rohkem närvidele käib kui teistele? Miks nad siis ei tegele oma hobiga? Miks nad löövad kampa ven-naskondadeks nagu vara-kristlased?»

Ekstremistliku nooruse mitmesuguste voolude taotlused näivad Geraldile segastena, kergekaalulistena, lapsikutena, kõrvalekaldumisena sugupõlvest sugupõlve edasikanduvast asjalikkusest ning energilisest ettevõtlikkusest, mis on alati iseloomustanud ameerika noorust. Kui niisuguste uute arusaamadega noorus peaks muutuma domineerivaks, siis võib nende kätte sattunud tulevik tuua kurat teab mida, ja ehkki see probleem ei puuduta otseselt Geraldit — Dick pole siiani ilmutanud mingeid kalduvusi ei ultrapahempoolsuseks ega hipismiks —, häirib teda aeg-ajalt mõte uutest, kahtlastest tuultest. Geraldil on kusagil, teiste mõtete taga, ka ajulaegas, kus on mõtted Ameerikast üldse, tema tulevikust, ning segane noorsooprobleem kuulub sinna laekasse.

Gerald lülitab kanali ümber. Ameerika jalgpall, mis sarnaneb rohkem ragbiga. Kohe algab vaheaeg. Orkester mängib merejalaväe marssi ning selle saatel astuvad staadioni keskele toodud poodiumile kaks Vietnam-i sõjas silmapaistnud lendurit ja merejalaväelane. Kõlab Ameerika hümn, rahvas tõuseb püsti, neiud toovad poodiumil seisjatele roose. Sõjamehi asendavad pikkade paljaste jalgadega görlid, kes hakkavad otsekohe vihtuma särtsakaid tantse. Neile aplodeeritakse rohkem kui sõjameestele, vilistatakse. Geraldki vaatleb neid huviga, tähelepanelikult, pähe tulevad kergemad mõtted; ta vaatab lõpuni jalgpallimatši ning siis tuleb ka Jane televiisorit vaatama, käes küünlajämedused kudumisvardad ning pooleli olev kampsun Dickile. Vaadatakse kirevat Ameerikat hilisöisest Idarannikust kuni Vaikse ookeani kallasteni, kus veel algavad öhtuse meelelahutuse tipptunnid. Lühike, show-elementidega näidend, mille tegevustik toimub kohtlaste ameerika turistide Itaalia-reisi taustal. Bob Hope'i grimassid ja labasevõitu anekdoodid. Suurepärase akrobaatika. Siis — päevauudised. Telliskivimüüri taha kummardunud ameerika sõdurid Vietnamis. Üks neist tõstab basuugi, leegi välgatus. Ning Jane ja Gerald mõtlevad üheaegselt: «Kas see seal kestab ka siis veel, kui on Dicki kord?» Keerulised sündmused toimuvad maakeral, ning Ameerika on ennast nendesse mässinud rohkem kui

tarvis — nii arvab Gerald. Loosungiga «anda agressorile vastulöökk juba alguses» pooldas ta algul USA vahelesegamist Vietnamis. Ta oli veendunud, et ohustatakse demokraatiat, et sündmused Vietnamis on uus katse relvade abil suruda Lõuna-Vietnami rahvale peale kommunistlikku režiimi, ning et sellele tuleb ette lükata riiv. Kahtlused tekkisid aastaid hiljem, siis, kui stseenid võitlustest Vietnamis muutusid televiisoriekraanidel niisama tavaliseks nagu ilmaproгноosid. Pagan võtaks! Geraldile oli selge, et vietnamlasi Põhja-Vietnamis võis sundida sõdima režiim, aga Lõuna-Vietnamis? Miks ei tulnud nad valitsuse poole üle kõigi nende aastate jooksul, ei andnud üles geriljasid, keda saadeti Põhjast? Miks nad varjavad end džunglites, tulistavad ja ründavad oma valitsuse vägesid, nende liitlasi? Osutada nii kaua efektiivset vastupanu ülekaaluka relvastusega jõududele võib ainult rahva enamiku toetusel, osavõtul. Aga kui vietkonglasi ja nende pooldajaid on enamik, keda kaitseb siis Ameerika? Sahkerdajaid, kes müüvad sõjaväearustust ja prassivad maha raha, mida annab Ameerika? Vahel mõtleb Gerald hiigelsummast, sadadest miljarditest, mida on juba neelanud Vietnam, mille eest oleks võinud palju ära teha Ameerikas ning mida ikka veel — ja sellele ei ole lõppu näha — neelab iga sekund, niikaua kui tiksus sõjakell Vietnamis. Osa sellest rahast tapab inimesi, osa haihtub tuulde koos lõhkeaineвина ja pommikildudega, osa muutub arvudeks lahtris «sissetulek». Nii on sõdades alati olnud ja Gerald lepiks sellega, kui ta oleks kindel, et see on vajalik vastulöögiks agressioonile, kuid ta ei ole enam selles veendunud. Võib-olla on selle tulevargi tõelisteks sütikuteks arvud lahtris «sissetulek»? Võib-olla venitatakse sõda Vietnamis nagu mõnda tulusat ajatööotsa? — Kuid mängus on ju ameerika poiste elud!

«Greenwoodi Uudistes» ilmuvad noormeeste elulookirjeldused — lühikesed nagu nende elugi. Hukkunuid toovad Kaliforniasse Vaikse ookeani hägus-sinavast taevast ilmuvad «Globmasterid» kergetes mugavalt käsitsetavates hermeetilistes kirstudes. Möödunud nädalal oli ajalehes sel viisil tagasitulnud Felix Drydeni, Hughes'i lennukitehase meistri 19-aastase poja, arvult 24-nda Vietnamis surmasaanud griinvuudlase foto. Võimalik, et ta tapeti relvast, mis oli tehtud Nõukogude Liidus, ent erinevalt perioodist mõned aastad tagasi ei kutsu see mõte Geraldis esile vaenulikkust ärritust kommunistide vastu, vaid kõigepealt selle vastu, et ikka veel kestab ammu perspektiivituks muutunud võitlus niisketes troopikadžunglites. On jäänud veel järele prestiiž, Ameerika julgeolek, liitlaskohustuste täitmine, ning Gerald võtab neid arvesse — nad on kaaluvad põhjused niisugusele suurriigile nagu tema kodumaa. Aga kas nad kehtivad ka juhul, kui see, mille nimel peetakse sõda Vietnamis, on bluff? Kaaluvad nad küllalt palju, et nende nimel saata Kagu-Aasiasse Dick, kui tuleb temale määratud aeg, ning siis tõrjuda lummutist piklikust kastist, milles pöördus möödunud nädalal koju tagasi Felix Dryden?

Intervjueeritakse mr. Carmichaeli, ühte ultraradikaalse neegerliikumise juhtidest. Ta istub küllakil kõrge seljatoega tugitoolis, mille kõrval seisab neegernoork, käes vintpüss. Tal on elav, ilmekas nägu, neegritel harva esinev terava profiiliga kaarjas nina. Ta lõug toetub peopesale, küünarnukk toolileenile. Ta vastab küsimustele justkui oma mõtete vahel, hajameelselt: «Musta Ameerika tulevik? Võib-olla vabad, iseseisvad Lõunaosariigid. Ma ei tea seda. Keegi ei tea seda. Seda näitab tulevik.» — Järsku muutub ta näoilme. Võpatades hüppab ta toolilt,

hakkab kõnelema kätega vehkides. Ta kõneleb ebaõiglusest, vägivallast, sellest, et vägivaldale tuleb vastata vägivallega, relvale relvaga. Ta ütleb välja ähvardusi valgele Ameerikale ning ta erutus kandub üle reporterele, vintpüssiga noorukile, Geraldile, kes jälgib seda tseeni. Kõik tõmbuvad pingule, otsekui valmis astuma tegevusse. See on oma inimväärlikust ning seda ikka veel piiravate vanade barjääride survet tunnetanud inimese hüsteeriline raevupurse, ning Gerald, kui ta mõtleks rahu-likult kõige üle järele ja püüaks maailma näha nii, nagu seda näeb Carmichael, tõenäoliselt mõistaks teda. Kuid ähvardused ei kalluta järele mõtlema. Carmichaeli raev peegeldub Geraldilt tagasi Carmichaelile, vintpüssiga neegernoorukile ning mingil määral kogu aktiivsele neegerliikumisele. Gerald ütleb Jane'ile läbi hammaste:

«Carmichael tahab luua musta Ku-Klux-Klani, paremat veel kui «Mustad Pantrid».»

Ku-Klux-Klan kehastab Geraldil silmis vägivalda nurga tagant, nõrka vastu, kollektiivset argpükslust, mis on pugunud, et näida hirmsamana, keskaegsesse timukaürpi ning mille jõud seisneb organiseerituses. Seda jõudu ei ole Gerald kunagi hinnanud kes teab kui suureks ja tähtsaks, kuid nüüd näeb ta Ku-Klux-Klani ohtlikkuse tõusu selles, et too jõuk on üks nendest, kes jooksevad tõrvikutega ümber niigi lõõmava metsa ning selle asemel et kustutada tulekahju, süütavad puidpõõsaid ka sealt, kus need veel ei põle. Carmichael tahab teha seda sama — kuhu see viib?

Rassidevaheliste suhete probleemil ei olnud varematal aastatel Geraldil jaoks tähtsust. See oli Lõunaosariikide asi, materjal artikliteks, mida Gerald ei lugenud. Kuid siis hakati ikka rohkem kirjutama ja kõnelema neegrite nõudmistest, demonstratsioonidest, rahutustest, ikka sagedamini hakkas ka ta ise kohtama neegreid tänavatel, kauplustes, liikluses, ning linnaosades, kus ta varem läbisõidul nägi mängimas valgeid poisse-tüdrukuid, mängisid nüüd väikesed mustanahalised lapsed. Ka Clover-streetil hakati kõnelema neegritest: «Kas olete kuulnud, et üks must on elama asunud 57-nda West-streeti nurgale? Kuhu tuli üks, sinna tulevad ka teised. Kena uudis, eks ole?»

Ning siis — see oli kuumadel augustipäevadel 1965 — ilmusid televiisoriekraanidele kaadrid põlevatest majadest, valgete viisnurkadega tähistatud transpordiautodest väljahüppavatest rahvuskaartlastest, politseifurgoonidesse tõugatavatest neegritest — ja see ei olnud mitte enam Lõunas ega Idaranniku suurlinnades, vaid siin, oma külje all, Wattsis. Rahvuskaardi transpordiautod olid needsamad, mis kihutasid läbi Greenwoodi, ja televiisoriekraanil põlevate majade suitsu võis öhtul, kui tuul pöördus ookeani poole, näha Clover-streetilt. Sellest ajast alates muutus rassidevaheliste suhete probleem Geraldil jaoks praktiliseks probleemiks. Suhtumises neegritesse hoiab Gerald kindlat, tema arusaamade kohaselt õiglast joont, mida võiks lühidalt iseloomustada nii: Dick ja Doris võivad käia koos neegrilastega, mängida nendega. Ta ise suhtub neegritesse korrektselt nagu valgetessegi. Ta on veendunud, et neegritel peavad olema täpselt samasugused õigused nagu valgetel. Ent kui ühel päeval ilmuks ta ette Dick, käevangus mustanahaline tüdruk, ja teataks, et ta mõtleb temaga abielluda, siis oleks see Geraldile infarkti-ohtlik situatsioon. Ta peab Dicki või Dorise abiellumist neegriga nii vähe tõenäoliseks, et ta ei mõtlegi sellisele võimalusele. Geraldil väliselt korrekse suhtumisega neegritesse kaasneb mitte pahatahtlik, võib-olla isegi üldse mitte tahtlik, vaid reflektorseks muutunud, kuid tabatav ja

oma olemuselt solvav alatoon, midagi sellesarnast, mis kõlab täiskasvanud mehe vestluses 14—15-aastase poisiga. Ta ei pea neegreid, vähemalt nende valdavat enamikku, võimeliseks tegema ja saavutama seda, mida valge mees. Ta omistab, üksikjuhtumeid üldistades, neegritele tervikuna laiskust ja initsiatiivi puudumist. Seletust, et niisugune huvitu suhtumine «võõra valge mehe töösse» võib olla orjapõlves juurdunud mentaliteedi ilming, peab ta ikkagi loomupäraste puuduste otsitud vabanduseks. Ta näeb rassiprobleemi tekkimise peamist põhjust kvalitatiiivsetes erinevustes rasside vahel ning mitte ajaloolistes, sotsiaalses ja majanduslikes tegurites. Ta on veendunud, et kui kõik mustanahalised ameeriklased mingi ime tõttu muutuksid üleöö igas suhtes valgete ameeriklastega sarnaseks, siis laheneksid selle probleemi muud küsimused kõige lühema aja jooksul. Geraldil suhtumises neegerliikumisse üldse kehtib samalaadiline piirjoon nagu tema isiklikus suhtumises neegritesse, kellega tal on tööalaseid või muid kokkupuuteid. Neegrid võivad korraldada manifestatsioone, meelevaldusi, boikotte, tekitades isegi materiaalselt kahju valgetele, kes on rikkunud nende õigusi, nõuda majanduslikku abi, näiteks kas või *slum*'ide — räpaste linnaosade — likvideerimiseks, ja see kõik on okei. Aga niipea kui toimub füüsiline vägivald — mitte üksiku neegri poolt üksiku valge inimese vastu, seda hindab Gerald lihtsalt kriminaalkuriteona, vaid grupi neegrite poolt grupi valgete vastu, siis on ületatud Geraldil piirjoon. Talle ei ole enam oluline, kas neegrite väljaastumine valgete vastu oli viimaste poolt provotseeritud või mitte, kas see toimus seaduslike õiguste kaitseks või mingil muul eesmärgil — tähtis on fakt, et ohus on tema rassi-kaaslased, niisamasugused nagu tema naine ja lapsed, tema ise. Ta on streikinud koos neegertöölisega, aga kui peaks saabuma tund, kus rassiprobleeme hakkavad lahendama automaadivalangud, on Gerald koos valgetega, ka nendega, kes streigivõitluses olid ta vastasrinnas ning keda ta sarjas koos mõne mustanahalise töökaaslasega. Niisugune on paljude töötavate ameeriklaste hoiak, ning selle tõttu ei saa puhkeda mingit «musta revolutsiooni». Jõud on liiga ebavõrdsed, ning Gerald teab seda. Kuid võivad tulla ning tulevad rahutused, kokkupõrked, verevalamised ning seda perspektiivi näeb Gerald järjest süngema ja ohtlikumana. Enam ei libise ta silmad ükskõikselt üle niisugustest peal- kirjadedest nagu: «Suurlinnad muutuvad mustaks», «Rassid — vaenlased või sõbrad?» Ta loeb need artiklid läbi ning peamine, mis talle nendest meelde jääb, on neegerelanikkonna pidev, kiire juurdekasv: Los Angelesis on neegerelanikkond kasvanud viimase 10 aasta jooksul 7-kordseks. Neegrite iive ületab valge elanikkonna iibe 40% võrra. Aastaks 1980 on Detroit, Cleveland, Baltimore, Chicago ja Saint Louis muutunud neegerelanikkonna ülekaaluga suurlinnadeks. Seesama protsess kulgeb Greenwoodis: tänavu on klassis, kus õpib Doris, 12 neegerõpilast, möödunud aastal oli neid ainult 5, aga aastat 7—8 tagasi, kui Dick käis algklassides, oli neid terves koolis mõned üksikud. Neli aastat tagasi asus 57. West-streeti nurgale elama esimene neeger, nüüd elavad terves kvartalite blokis 57-ndast põhja poole ainult neegrid. Valged hakkasid sealt kiirustades lahkuma, maju ja krunte müüdi alla omahinna. Kõnel-dakse, et võimatu olevat elada koos neegritega: pesunööridelt kaob pesu, garaazidest tööriistad, õhtuti kauplusesse minek olevat ohtlik seiklus, tavalised arusaamatused musta ja valge naabri vahel, laste kaklused omandavad rassidevahelise vaenu värvingu. Gerald peab neid jutte liialdusteks, ent valge ja musta elanikkonna kontsentreerumine erinevatesse

elamurajoonidesse on fakt ning seda tõlgendatakse kui alateadvuslikku massiinstinkti väljendust, mis sunnib mõlemaid pooli koonduma, et selja taga ja külgedel oleksid rassikaaslased. Koondumine rassidevaheliseks võitluseks? Gerald ei eelda niisuguse võitluse möödapääsmatust. Ta loodab, et rassiprobleem laheneb lõpuks rahulikult teel. Võib-olla, nagu kirjutatakse, sulavad rassid kunagi kauges tulevikus ühte ning uueks põhitüübiks saab helepruuni nahaga, pruunide silmade ning kergelt krussis juustega ameeriklane? Niisugune perspektiiv äratav Geraldis vastuolulisi tundeid, kuid ta ei pea seda oma eluaja probleemiks: ta loeb momendi kõige tähtsamaks ülesandeks rassisuhete üha ohtlikumaks muutuva teravuse leevendamist, ning ta teeb ka ise kõik selleks, mis on tema võimuses. 1968. a. aprillis, kui televisioonikompaniid katkestasid oma tavalise programmi ja ekraanidele ilmusid stseenid Martin Luther Kingi siis juba lõppenud elust ning Ameerika tardus uute rassirahutuste ootuses, kinnitas Gerald oma autole musta leinavimpli. Missis Harvey — toosama, kellest oli juttu eespool —, sõites hommikul aeglaselt mööda oma «Fordi» tuuleklaasi puhastavast Geraldist, hüüatas auto aknast: «Halloo, kui praktiline te olete, mr. Milton! Ma arvan, et mustad ei puuduta ühtegi autot, millel on must lipp. Te võite rahulikult sõita läbi Watts!» Gerald'i kõrvu olid juba ulatunud missis Harvey kommentaarid Martin Luther Kingi mõrva kohta — «kõikidele mustadele kisakõrvidel oleks seda tarvis» — ning ta keelele oli kerkimas vastus: «See, mis te praegu välja ütlesite, oli kanapask, mitte mõte,» aga ta taltsutas ennast daami ees, ning lausus ainult: «Ma arvan, et nii on õige, missis Harvey.» Kui asju mustade ja valgete vahel ajaksid ainult missis Harvey ja Carmichael, siis lõomaksid juba praegu Clover-street ja kvartaliblokid 57-ndast West-streetist põhja poole.

Rassidevaheliste suhete probleem on üheks nendest uutest kahtluste ning ebakindlustunde allikatest, mida on Gerald Miltoni eluteele toonud viimane aastakümme.

Dick ja Doris on lõpetanud õppetöö ja tulevad televiisorit vaatama. Kohe algab seeriafilm «Kauboi Aafrikas» ning kogu perega vaadatakse sebrade püüdmist lassoga, kihutamist hobustel ja autodel mööda savanne, tegevustikku, mille kõikvõimalikud põnevusmomendid on juba eelnevates seeriates ammendatud ning korduvad nüüd variatsioonides. Siiski jälgitakse seda filmi huviga. «Kauboile» järgnevad päevauudised: suitsupilved Vietnami, aeglast jooksu sörkivad ameerika sõdurid. USA-sse saabub külaskäigule ühe uue riigi peaminister Aafrikast. Aplodeeritakse kõige kaunima taljega kalifornlannale. Siis — finantseksperdid analüüsivad olukorda maailmaturul, börsil, kullahindade kõikumist, hindade indekseid, teevad inflatsiooniprognose. Jane küsib:

«Jerry, mida sa mõtled ette võtta? Või ei puutugi see sinusse?»

Jutt on inflatsioonist. Gerald mõtleb sellele isegi, ja tihti, kuid mida ette võtta? Ta ei tea mingit uut pääseteed. Kõigest on juba kõneldud sadu kordi ning ta lausub vastu tahtmist:

«Maatükk. Tuleval nädalal võime sõita Palos Verdesesse või Riverside'i».

«Maa on immobiilne,» arvab Dick, «palju taibukam on osta kulddubloone. Neil on kahekordne väärtus: numismaatiline ja kulla oma.»

Gerald saab vihaseks: «Pista oma kulddubloonid tead kuhu...»

Jutud inflatsioonist käivad närvidel ja panevad võtma tablette maovalude vastu. Finantseksperdidki ei tea, mida toob tulevik. Muidugi, isegi noid totraid kulddubloone võiks osta, kõike võiks osta: mõned vää-

riskivid, mõne kuldeseme, mõned aktsiad, tüki maad. Kuid igal sellisel inflatsioonivastasel toimingul on omad «agad» ning üks «aga» on kõikidele ühine: osta on kallis, aga müüa odav, osta saab alati, müüa mitte; ning pangaarve peamine eelis ongi see, et võib raha kätte saada otsekohe, kui tekib vajadus, ja vajadused võivad tekkida üleöö. Haigus, töökoha kaotus, õnnetus, kohtuprotsess — vähe, mida kõike ei või ette tulla. Ning Geraldil säästus on kogutud just niisugusteks juhtudeks. Tal ei ole neid niipalju, et osta teemantidega käevõrusid või vanu kuldrahasid ja siis veel säilitada operatiivseteks vajadusteks minimaalne summa. Ta võiks osta mõne väikese krundi, sest maa hinnad tõusevad, ent siingi on kõikumisi ning võimalik, et üldine ehitustegevus tema poolt ostetud krundi piirkonnas mingitel põhjustel, mida ei ole võimalik ette näha, ei toimu nii kiirelt, kui on arvestatud, ning kui tal just siis peaks vajadus tulema raha järele, võib juhtuda, et ta ei leia krundile sularaha eest ostjat või peab krundi käest andma poolmuidu. Mõtted inflatsiooni-söövitusest pikkade aastate jooksul kogutud töösäästudele tulevad Geraldile külla öösiti, kui ta ärkab. Siis ei saa enam uinuda. Aeglane inflatsioon, see on veel mis ta on — ta ei söö rohkem protsentidest, mida pank maksab hoisusumma eest. Aga kui inflatsioon kiireneb, muutub devalvatsiooniks nagu oli Inglismaal? Kui mõne päeva jooksul lendab õhku veerand või kolmandik või veel rohkem säästudest? Nendest mõtetest päästab Geraldil tavaliselt unerohutablett.

Loiult ja haigutades vaadatakse veel teleseeriat salaagendi seiklustest, kus pangadirektori kabinetti saabuvatele klientidele avatakse seif, milles sätendavad kuldrahade virnad ning teemandid. Osav tõuge selja tagant ning kliendi ees pole mitte enam hiilgav rikkus, vaid tühjus. Seifi salaukse sein on läbi lasknud oma ohvri ja sulgub. Ehmatusest oimetuks muutunud klient teeb mõned sammud mööda kaldpinda ja langeb siis metsiku karjatusega pimedasse sügavikku. Temale järgnevad ikka uued ja uued ohvrid ning selle banaalse stseeni pidev kordumine ei lähtu mitte salaagendi seikluste loogikast, vaid apelleeringust kartustundele järskude muutuste ees halvema poole, mida võib tuua homme päev. Ta on tavalise hirmu allegooria, hirmu köditamine kõhu alt.

«Aitab jamast,» ütleb Gerald ning lülitab televiisori välja. Minnakse magama. Enne teki alla pugemist laob Gerald öölauale veeklaasi kõrvalle pakendid rahustavate ja uinutavate, maovalu- ning peavaluvastaste tablettidega, heidab pilgu püstolile — ka see on oma kohal. Ta magab rahutult, ärkab sagedasti, uinudes on silme ees mõnikord ikka veel autode vool *freeway*'l, vahel hall sein, mis kattub värviuduga, vahel stseenid televiisorist. Ta ei ole enam ammu uinunud kohe, pole ammu maganud sügavat und äratuskella signaalini. Ta on jäänud vanemaks, kuid elu ta ümber on läinud kirjumaks. Homme hakkab kõik uuesti pihta: pealesõit *freeway*'le, 8 tundi värvipüstoliga, õhtul tõenäoliselt jällegi liiklusummistus. Jane ütleb: «Head ööd, Jerry.»

* * *

Probleemide hulgas, mis Gerald Miltoni kohal hõljuvad, on oma tööga eluülalpidamist teenivale inimesele kõige põhilisemad kaks: mis juhtub siis, kui ma kaotan töökoha? Mis juhtub siis, kui haigestub tõsiselt keegi minu perekonnaliikmetest või mina ise?

Krooniline tööpuudus sellistes tootmist vähendavates «vanades» töös-

tusharudes nagu must metallurgia, eriti aga söekaevandus, on üldiselt tuntud. Ultramoodsa tööstusega Kalifornias on tööpuudusel mõnети teistsugune laad: samal ajal kui kiirelt väheneb nõudmine kvalifitseerimata või mitte kõrget kvalifikatsiooni nõudvatele tööaladele, on kvalifitseeritud, eriti aga kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistidel küllaldased võimalused töökoha leidmiseks. Ainus lihtne, igapäevase ilma erilise ettevalmistuseta oskusekohane töö, mis on veel küllalt levinud, on puuvilja ja viinamarja koristus. Ent see on hooajatöö ning elu- ja töötingimused sel alal, peamiselt Mehhikost pärit töölistele on vähe muutunud nendest aegadest, mida kirjeldas J. Steinbeck «Vihakobarates». Töökoha kaotanud suurlinnatöölisele või ametnikule tulevad need reservtöövõimalused vaevalt arvesse. Kord, kui kõnelesime Geraldiga tema töö tulevikuväljavaadetest, ütles ta:

«Ma hakkasin pihta pintsli ja rulliga ning värvipüstol on maalritööde viimane mohikaanlane. Edasi tulevad värvilised plastikud ja siis muutuva värvitooniga plastikud. Nende värvus muutub spektri ulatuses, ainult keera regulaatorit. Sellega tehakse juba katseid. Maaler kaob nagu kadus pottsepp.»

Juba praegu on maalritööde maht moodsatel suurehitustel tühine. Korrosioonikindel metall, plastik ning viimistletud pinnaga betoon ei vaja värvi kaitsekihi ja esteetilise tegurina ning Geraldil elukutse on säilinud asjaolu tõttu, et siin-seal ikka veel ehitatakse hooneid, eriti üheperekonnaelamuid ja väiksemaid üürikorteritega maju, kus kasutatakse värvkatet nõudvaid materjale. Peale selle on ka varem ehitatud hoonete vajadus maalritööde järele küllalt suur ning arvestades oma vanust — Gerald on 51-aastane — loodab ta, et küllap jätkub talle tööd omal erialal veel 14 aastaks, pensionini. Ent ta ei ole selles absoluutselt kindel, sest lõppude lõpuks pole mitte tema üksi maaler ning tööpöld võib aheneda uue tehnoloogia või uute materjalide kasutuselevõtmise tõttu ootamatult ruttu. Veel ei koputa ümberkvalifitseerumise vajadus Geraldil uksele, kuid ta koputab ja klopib miljonite teiste, tähtsamatel ning massilisematel erialadel töötavate kalifornlaste ustele kasvava usinusega, ning tihti, kui näib, et vahekorrad kutsumata külalisega on klaaritud, kõlavad uued koputused — vanad klaarimised ei loe. Uus tehnoloogia, automatiseerimine, raale kasutatav arvestus-planeerimis-juhtimissüsteem lülitab inimesed välja erialadelt, mida likvideeritakse ka teistes ettevõtetes, ning tihti on uue eriala omandamine või kvalifikatsiooni tõstmine vanal erialal ainsaks võimaluseks tööd saada. See asjaolu põhjustab palju närveerimist, ebakindlustunnet, eriti keskealistes ja vanemates inimestes, kellel ei ole kerge ära õppida uut, reeglina palju keerulisemat eriala ja sellega kohanedada. Keegi paremates aastates leedi kõneles mulle, kui ma viibisin tema pool külas, oma saatusest: «Meile öeldi ette, et järgmisel kuul koondatakse meid. Kõik oli muidugi väga kombe-pärane, mälestuskingitustega, peadirektor oli ise kohale sõitnud, pidas meile ilusa lahkumiskõne. Meid oli üle viiekümne inimese, raal laskis meid lahti... Teate, otsustasin maksu mis maksab ära õppida programmeerimine. Alguses oli see nagu hiina keel. Käisin kursustel, ööd läbi istusin üleval, nutsin, vahel paistis mulle, et elagu ma sada aastat, ikkagi ei saa ma seda selgeks.» — Ta läks laua juurde, võttis sahtlist kausta kinnitatud õppeprogrammi ja täidetud harjutuslehed ning ulatas mulle. Püüdsin neist sõnade, numbrite ja sümbolite kogumist kas või midagi aru saada, kuid see käis minu ettevalmistamata mõistusele üle jõu.

«Aga ma õppisin ta ära! Ma töötan raalil,» lausus leedi võidukalt ja ta nägu säras.

Uuesti kohtasin ma seda leedit enne minu ärasõitu Ameerikast. Seekord ta nägu ei säranud. Ta kõneles, et kogu vaeva tagajärjeks, mida ta nägi kursustel, oli aasta ja neli kuud tööd programmeerijana. Tulid uut, täielikumat tüüpi raalid. «Mulle lubati anda koht uue raali taga,» ütles ta, «kui ma suudan sellega hakkama saada. Mu jumal! See on hoopis midagi muud! Mul on nüüd läbi üle poole kursuse ajast, aga ma ei tea, mis sellest välja tuleb. Ma kardan, et ma ei saa hakkama. Seal peab ju kõik olema nii täpne.» Hiljem sain ma teada, et ta tööpoolest lahkus tollelt uelt kohalt ning on ülimalt tõenäoline, et ta suhetel palgatööga on jäädavalt lõpp.

«Meie kolonni ees oli loosung: «Ühtsuses on jõud. Abiraha töötutele.» Alguses tahtsin ma marssida kolonnis, aga siis puksas üks turske sell mind põlvega tagumikku ja käratas: «Keri jalust, poisikesetatt!» Ma läksin kõnniteele ja hakkasin kaasa jooksuma. Ma jõudsin nurga peale enne kolonni ja nägin, et mööda 4-ndat streeti tuleb veel üks kolonn. Alguses ma arvasin, et nad tahavad ennast meie kolonnile sappa haakida ja tulla kah City-Halli juurde miitingule. Loosung oli neil kokku rullitud ja nad tõmbasid ta lahti mõnikümmend sammu enne nurka, nagu piraatide lipu. Sellel oli kirjutatud: «Igaüks hoolitsegu enda eest ja vanakurat ülejäänute eest.» Nende ninamees astus kolonnist kõrvale ja röökis ruuporisse: «Sealt tulevad vördjad ja nende ammed.» Ja siis läks väikeseks löömaks. Meie mehed klobisid kõigepealt nende ninamehe läbi. Ta ruupor tallati laiaks ning temale ja veel mõnele teisele mehele topiti krae vahele nende katkimurtud loosungivarraste tükid.» Tollest Suure Kriisi ajal toimunud kähmlusest jutustas mulle Gerald Milton, kui me tema «Fordis» sõitsime mööda Broadwayd südalinnast tagasi Greenwoodi poole. Nendel aastatel algas ameerika tööliklassi võitlus töötute abiraha eest ja siis oli ka tööliste endi hulgas, kõnelemata muudest klassidest, neid, kes nägid abirahas lisamaksukoormat, kiduralt sündinud, niikuinii surmale määratud vördjate tarbetut turgutamist. Tööpuudust pidasid nad üheks loodusliku valiku vormiks, mis pidi eraldama võimelised võimetutest ning mitte vähe sõnu ja mõnikord ka rusikahoope ei kulutatud selleks, et neilt peast välja tuulutada toda võõra klassi ideoloogiast päritud arusaama. Nüüd on töötute abiraha selleks teguriks, mis ei lase töökoha kaotust muutuda totaalseks katastroofiks. Abiraha võimaldaks äraelamist, minimaalsete vajaduste rahuldamist, ning et Gerald on ametiühingu liige, siis pole ka väljavaated uue töökoha leidmiseks lootusetud. Kuid igal juhul on töökoha kaotus raske löök: tema tagajärjeks on mitte üksnes materiaalne kahju, vaid ka psüühiline trauma, mis tuleneb teadmisest, et ollakse vastu oma tahtmist välja lülitatud ühiskondlikust tööprotsessist ja aktiivsest elust.

Võib-olla rohkemgi kui töökoha kaotuse võimalus häirib Geraldit perspektiiv mõne tema perekonnaliikme või tema enda raskest haigestumisest, sest võib tekkida olukord, kus pidev ja küllalt tõhus ravi ei ole võimalik materiaalsete võimaluste puudumise tõttu. Mul tuli korduvalt külastada üht Los Angelesi haiglat, olla kontaktis inimestega, keda seal raviti, ja teataval määral tajusin üldist atmosfääri ooteruumides, palatites ning haiglas üldse. See atmosfäär oli hoopis midagi muud, kui näiteks meie Tartu Maarjamõisa kliinikus, kus ma mõned aastad tagasi ravil viibisin ja kus nägin haigeid, kes paranesid peale luumurdeid või operatsioone ning ühelgi ei olnud eriti tulist kiiret taga. Haigeid ra-

viti nii kaua, kui oli vajalik selleks, et koduse ravi jätkamine oleks haigele jõukohane, või saadeti haige koguni järeldravile mõnda teise haiglasse või sanatooriumi. Ühtegi haiget ei kummitanud küsimus, mis see kõik maksma läheb või kui palju kahju talle tekitab haiguse tõttu töölt eemal oldud aeg. Haige võis olla muretu.

Los Angelesi haigla, uus ja moodne, arhitektuuriliselt võimas, meeldivalt ja praktiliselt sisustatud ülimalt ajakohane hoone ning ravitegevus seal, alates analüüsides, uuringutest ja diagnostikast ning lõpetades operatsioonijärgse hooldusraviga toimus — niipalju kui võib otsustada vähik — hästi laabuvalt ning kõrgel professionaalsel tasemel. Palatites oli hubane sisustus, konditsioneeritud õhk, televiisorid, hoolitsus oli laitmatu, toitu serveeriti vastavalt dieedi piirides avaldatud erisoovidele jne., kuid ometi oli haigete peaaegu et esimeseks mõtteks peale operatsioonist toibumist: «Millal ma saan siit välja?» Päev selles tavaliste tasunormidega haiglas maksab 56 dollarit. Operatsiooni, raviprotseduuride, uuringute ja arstimite eest tuleb tasuda eraldi arvete järgi sendi täpsusega nagu gaasi või elektri kasutamise eest. Keskmise keerulisusega operatsioon koos lühiajalise haiglaraviga neelab haigelt tema 2—3 kuu palga. Seepärast on inimesel, kelle sissetulek on töötasu, peaaegu võimatu mitte mõelda, et käesolev ja iga järgmine palatis lamatud päev lisab arvele vähemalt 56 dollarit, ning need mõtted võivad sugereerida kojuigatsust, mitte aga muretust, seda esmajärgulist stiimulit paranemiseks.

Tasuta arstiabi küsimus on aastakümneid olnud vastandlike jõudude kokkupõrkeareeniks, kuid töötav ameerika on siamaani saavutanud vaid seda, et sotsiaalkindlustus tasub umbes 20% ravikuludest ning et on loodud teatav võrk tasuta haiglaid. Tasuta haiglale kohta kuulsin ma peasjalikult halba ning oma statuudilt sarnanevad nad meie omaaegsete vaestemajadega: sinna võib sattuda ainult absoluutselt varatu ja sissetulekuta haige peale pikka järjekorda ning ravi kvaliteet on seal täies vastavuses nende haiglale statuudiga. Gerald Milton neid ei arvesta. Ta ütles: «Nende peale võib loota niisama vähe kui vihmavarju peale langevarju asemel.»

* * *

Meil tundmatu ning ka Ameerikas suhteliselt uus, alles viimastel või eriti viimasel aastakümnel levinud elamisviis on elu ratastel. Kui ma esimest korda nägin niisugustest majadest elamiskvartalit, teiste, tavaliste majadega elamiskvartalite keskel, siis assotsieerus ta kõigepealt rändtsirkusega, mis on asunud pikemaks ajaks kohale ning ennast sisse seadnud täie mugavusega. Majad ratastel — *mobilehouse*'id — on kergest metallist, fiiberklaasist ja plastikust 8—12 m pikkused kummiratatega vagunid, milles on 2—3 elutuba, köök, vann, dušš, konditsioneeritud õhk, külmutuskapp, televiisor, ühesõnaga — kõik kaasaegsed mugavused. Kuna seadeldised ja panipaigad on vagunelamusse sisse monteeritud kompaktselt, paljudes mudelites ka lae ja katuse vahele jäetud ruumi kasutamiseks, ja välisküljed või otsad on varustatud lahtikäivate rõdudegaga, siis jätab nende elamute sisemus küllalt ruumika mulje. *Mobilehouse*'ide paigutamiseks üüratakse välja platse selleks kohandatud kvartalites, kus on veevõrk, kanalisatsioon, elekter ja telefoniliinid, mille ühendamine uude asukohta saabunud *mobilehouse*'iga ei võta rohkem aega kui pool tundi. Neid parkimisplatse pole mitte ainult linnades, vaid ka looduslikult ilusates kohtades, kust on mõeldav töölesõit autoga,

ookeani kallastel, eelmägestikes, ning tihti on nad meeldivalt sobitatud neid ümbritsevasse maastikku, neile on istutatud ilupuid ja pöösaid, külvatud muru. Järjest rohkem ameeriklasi — ja just Läänerannikul — hakkab eelistama «lahtisvara» kinnisvarale, paiksetele perekonnaelamutele, ning kindlasse kodupaika juurdumine, mis pole, muide, Ameerikas kunagi nii tugev olnud kui Vanas Maailmas, asendub kiindumusega suurde mugavasse kasti, millele alati on avatud teed kõigi nelja tuule poole: kontaktid-torud lahti ühendada, veomasin ette ning betoonlintide taga ootavad uued kodupaigad. Peale asjaolu, et *mobilehouse*'i omanik võib elukoha kiire muutusega operatiivselt reageerida muutustele töötajaturul, on ratastel maja eeliseks veel tema ümberpaigutamise võimalus ka siis, kui pingeline suurlinna õhkkond muutub liiga ängistavaks ning tekib tungiv soov elada sellest eemal, kas või tööle sõiduks kuluva lisaaaja arvel. Puhkusele võib minna *mobilehouse*'is, mille tõttu langeb ära vajadus omada või üürida suvilat või ruume puhkuse veetmiseks. On oluline, et kompaktne *mobilehouse* vajab palju vähem hoolt tema korrashoiuks kui elamu või ka korter ning et parkimisplatsi üür on tublisti vähem maksudest, mida tuleks tasuda krundi ja maja eest. Nende silmanähtavate eeliste kõrval on *mobilehouse*'il, võrreldes tavalise üheperekonnaelamuga veel üks nähtamatu, kuid mitte vähe oluline eelis: ta on närvipinget vähendavaks ventiiliks. Tavalise perekonnaelamu omanikule, kes samuti peab pidevalt arvestama võimalike muutustega töötajaturul ning sellest tuleneva vajadusega muuta elukohta, on üheks tõsiseks mõttevaevuseks maja ja krundi müük. Tolle tehingu sooritamisel võib ilmneda, et muutunud töövõimalused on muutnud ka maja ja krundi hinda ning juhtub, et maja tuleb käest anda poolmuidu või isegi nii, et tema lammutamise kulud arvestatakse maha krundi hinnast — seda juhul, kui maja ei ole krundi uuele omanikule mingil põhjusel vastuvõetav ning teist ostjat ei leidu. Tekivad sularaha ja järelmaksu, uue maja ja krundi ostu, ümberkolimise jt. probleemid, millele *mobilehouse*'i omanik võib vilistada — temal neid pole. Lääneranniku teedel liikudes võib küllalt sagedasti kohata terveid karavane rännakmarsil olevaid *mobilehouse*'isid. «Romantilisid plaanvankrite ajad pöörduvad tagasi. Ameerika seikleb ratastel.» — nii õhkavalt ilusat hüüatust võibki lugeda mõnest *mobilehouse*'ide müügireklaamist. *Mobilehouse*'ides kulgevas elus võib tõepoolest olla mingi kübe plaanvankrites Kaug-Lääne vähetuntud preeriatesse ning mägedesse liikuva Ameerika vanast, kaasaegseks transformeerunud romantikast, ent temas on midagi ka vanast, kaasaegseks transformeerunud kuuma pajapõhja printsiibist, mille abil sunniti patta seisma pandud mesikäppa asendama paigalolek jalalt ja lalale tammumisega, et talle selgeks õpetada tantsu — uut mobiilset leivateenimisviisi. Raske on öelda, milline tegur rohkem soodustab ratastel eluviisi levikut: kas paikse elu jaoks kuumemaks muutuv pind või mobiilne elu kui vaheldusrikkus. Ent mõlemale, osalt teineteisega seotud tegurile lisab kaalu neisse põimunud eespool mainitud psüühiline moment: võimalus alati stardivalmis maja abil heita kaelast mõned mured ja murekesed ja vähendada kas või ainult paari pügala võrra närvipinget.

* * *

Sõnal «järelmaksuga» oli kerglane, kahtlustäratav kõrvalmaik. «Ta ostis endale järelmaksuga «Wandereri» tähendas, et «tal» ei olnud kül-

lalt raha tasumiseks, et «ta» oli kergemeelne või siis lihtsalt kohtlane, laskis end pügada, kuna jalgratas «Wanderer» maksis sularaha eest 20 krooni vähem kui järelmaksuga ostes. Peale selle vilksatas ajalehtedes alatasa ridu: «... kusjuures selgus, et ta oli lahkunud oma elukohast, jättes tasumata järelmaksud,» ning nende noorusajast pärit tähelepanekute ja põlvest põlve juurdunud aksioomi «võlg on võõra oma» põhjal oli mul kujunenud eelveendumus, et Ameerikas ülilaialdaselt levinud ost järelmaksuga on raskesti talutav, alalist hoolt-muret tekitav pahe, mis on pingul silmuseks ameeriklase kaelas ning mis tihti tõmbub nii ahtaks, et võtab hingamisvõimaluse. Seda muidugi juhtub. Kuid üldiselt tuli mul teha oma eelveendumuses korrektiive. Kõigepealt — ameeriklased ei suhtu järelmaksu, mille lõas on tõepoolest nende valdav enamik, mitte kui poomisohtliku nõõri silmusesse, vaid kui igapäevasesse lipsu, mille sõlm nihkub küll pahatihti hingekeerile liialt lähedale, kuid mida saab, kui jumal annab, uuesti lödvemaks lasta. Teiseks nägin ma kujukalt järelmaksu institutsiooni positiivseid külgi ja ei ole kahtlust, et tulevikus, sedamööda kuidas laieneb tootmine, muutuvad ka meil järelmaksuga otsekohe kättesaadavaks praegu veel defitsiitsed tooted, näiteks autod, valmishitatud suvilad, treilerid, sest ka nende aeg saabub koos meie autotööstuse kiire kasvuga. Mäletan ühe oma sõbra reageeringut esimesele pärast sõjaegsele sildile «Müük järelmaksuga» ühe Tartu kaupluse vitriinil. «Tohoo kurat,» ütles ta, «vanad nõksud hakkavad tagasi pugema. Kas see on siis nõukogude kaubandus!» Mina just nii ei arvanud, kuid mõtlesin, et järelmaksuga pakutavatel tolmuimejatel on mingi defekt, ning neist püütakse lahti saada ükskõik kuidas, kas või järelmaksuga. Ent järelmaksu põhimõte — materiaalsete väärtuste kohene kasutamine väärtuste arvel, mida kasutaja loob tulevikus — on meile vastuvõetav, siin ei ole ta kellelegi mittetõise rikastumise allikaks ja stabiilsed töoperspektiivid kindlustavad täielikult võimaluse regulaarselt tasuda osamakse. Kuidas suhtuvad ameeriklased järelmaksuprobleemi, seda selgitas mulle üks kloverstriitlane nii: «Isegi kui sul on sularaha, ei ole mõistlik teha ostudega taskuid tühjaks. Sularaha võib tarvis minna igal hetkel. Mulle ei ole tähtis, kas ma saan auto või maja sularaha eest või järelmaksuga, ega tal silti küljes ei ole. Mulle on tähtis, et ma saan teda kasutada ja kohe.»

«Aga see läheb ju kallimaks,» ütlesin.

«Seda küll, aga mitte niipalju kui paistab. Võta arvesse inflatsiooni ja palkade tõusu. Viie aasta pärast on mul dollareid kergem saada ja nad maksavad vähem — see võtab maha mõned protsendid nendest, mida ma pean rohkem maksma, kui ostan järelmaksuga. Müüjale jääb muidugi ka veel protsentidest, aga kas see siis ei maksa midagi, kui ma saan sõita autoga just siis, kui ma teda vajan? Noored abielluvad ja nad ei saagi sularaha eest midagi osta — neil ei ole seda. Kuid nad tahavad kohe autot, maja, sisustust? Peavad nad neid soetama jupphaaval, sedamööda kuidas nad koguvad raha? Järelmaks võib neile anda kõik selle peaaegu korraga.»

«Kuidas on riskiga? Kõike ei või ju ette näha,» küsisin.

«Risk? Mis puutub asjadesse, siis peavad nad kõik olema kindlustatud. Avarii autoga, tulekahi, vargus, röövimine — selle maksab kinni kindlustusselts. Mis puutub sinusse enesesse, siis võib loomulikult kõike ette tulla. Elu on üldse suurel määral risk. Kui sul niisugusel juhtumil jätkub veel jõudu osamakse tasuda, niikaua kuni maja on müüdud, siis sa võib-olla ei saa suurt midagi vastu pükse.»

«Müüdnud koos võlgu olevate osamaksudega?»

«Jah. Ostja tasub sulle siis summa või annab kohustuse, mis katab su esimese sularahas tehtud sissemaksu ja järelmaksudest juba tasutud osamaksud — umbes niisuguses ulatuses, nagu sa tegelikult oled maksnud, see on, kuidas kaubale saad. Ülejäänud järelmaksu osamaksud võtab ta siis enda kanda.»

«Aga kui sa ei suuda tasuda osamakse?»

«Siis lendab kogu krempel vastu taevast — müüa sa seda ilma kreditori nõusolekuta ei saa. See võetakse sult käest võlgade katteks ja sellepärast, et sa rikkusid lepingut.»

«Veel üks asi. Kas see ei käi närvidel, et sa kuust kuusse, aastast aastasse pead kogu aeg silmas pidama noid osamakse?»

«Take it easy! — Võta seda kergelt! — Nad ei käi mulle eriti närvidel niikaua, kui kõik on tipp-topp, tööts kindlalt jalgade all ja tervis käes. Siis ei pööra ma neile rohkem tähelepanu kui korteri üüri tasumisele. Noh, aga kui jalgealune hakkab kõikuma, siis kargavad kõik osamaksumured korraga pähe nagu kuradid laekast.»

* * *

Chip-stamp on perforeeritud ääraste ja tagaküljelt liimiga kaetud postmargikujuline mark. Kui te ostate teatava firma tooteid, näiteks nuudleid, karbonaadiliha ja purgi tomatipüreed, siis annab teile supermarketi kassapidaja koos tagasisaadava peenrahaga ka vastavalt *chip-stamp*'e. Need tuleb kleepida kausta, ning kui teil on *chip-stamp*'e täiskleebitud kaustu kogunenud vajalikul hulgal, saab nende eest erikauplustest mitmesuguseid vähe ostetavaid esemeid, näiteks taldrikuid, täitesulepäid, munakarikaid jne. *Chip-stamp* on stiimul, mis peab ostja tähelepanu pöörama teatavatele kaupadele, tegema nad silmatorkavaks. Ka televiisiooni, ajakirjanduse ja raadio kaudu levitatava informatsiooniga käivad kaasas sedasama laadi, ehkki nähtamatud «*chip-stamp*'id», mis peavad tähelepanu pöörama just antud sõnumile või reklaamile või sõnumile-reklaamile, sest need mõlemad mõisted on tihti niivõrd liitunud, et raske on otsustada, kumb on ülekaalus, kas uudis või reklaam. Nendeks *chip-stamp*'ideks on terve rida põhjalikult uuritud ja uuritavaid võtteid, mis võivad eriti kõita vaataja-lugeja-kuulaja tähelepanu. Sõnumi aluseks olev fakt või ka väljamõeldis kleepub informeeritava mällu ja kuna seliste *chip-stamp*'ide abil silmatorkavaks muudetud informatsiooni juurdevool on pidev, siis on see ka üheks psüühika pideva häirituse allikaks. Kasutades võtet «kõik, mis puudutab inimese julgeolekutunnet, äratab temas huvi ning vajab järelikult allakriipsutamist», serveeritakse küllalt tavaline nähtus ähvardavates, mõtlemapanevates toonides. Näiteks teated järjekordse gripilaine levikust kubisevad selles või teises linnas gripi tüsistuste tagajärjel surnud inimeste arvudest, lausetest nagu: senini juba 482 surmajuhtumit rohkem kui prognoositud; keegi ei tea, kui suureks paisub see arv kuu lõpuks; arstid laiutavad käsi — meditsiin on paljudel juhtudel võimetu; noored ja vanad surevad sagedamini; infektsiooniõhtu on praktiliselt võimatu vältida; pidevalt saabuvad andmed uutest surmajuhtumitest jne. Vähivastase Võitluse Liidu tegevuse toetamist taotlevates üleskutsetes loetletakse alati üksikasjaliselt kõik tunnused, mis eelnevad pahaloomuliste kasvajate arengule või tähistavad selle algstaadiumi, sealhulgas ka selliseid nagu söögiisu kadumine, higistamine, halb enesetunne, kõha. Igasugused tervishoiuga tegelevad

era- ning riiklikud asutused tuletavad elanikkonnale pidevalt meelde ees ootavaid kurbi võimalusi, näiteks 10% töenäolisust jääda vaimuhaigeks; sõnumid roimadest ja mõrvadest ilmuvad naturaalse detailide, mõrvarite ning nende ohvrite elamuste kirjeldamisega; televisioonikompaniid katkestavad ka jõuluõhtul oma programmi, et teha teatavaks, kui palju inimesi on antud momendiks juba surma saanud pühadeaegses liikluselevuses.

Sellise mõjuva ja ligitõmbava maneeriga informatsioon ei pane küll igäuhte lõpetama tuttavate teretamist kättpidi, jälgima söögiisu tõusemõõnasid, uurima oma kõnet, käitumist ja mõttekäiku, et aegsasti avastada nihkeid vaimses seisundis või valmis kirjutama testamenti, ent on ka miljoneid inimesi, kelle mõtteid ja tegevust ta suunab just niisuguste teedele. Samasugustele teedele juhatavad tarbijat ka osa kunstist ja suur osa televisiooni, trükisõna, kino jne. vahendusel esitatavast ajaviitematerjalist. Tegelikuses kätkevad ohud peegelduvad seal suurendatud, sümboliseeritud või abstraheeritud kujul ning kandunud sellistena tarbija teadvusse, mõjustavad seda omakorda nägema ohtude prototüüpe, reaalseid nähtusi uues, kohutavamas valguses.

Vahel õhtuti tuleb Gerald Miltoni poole Yan Boemayer, hollandi päritoluga ameeriklane, pensionär. Siis lülitatakse välja televiisor, pannakse madalale lauale paar kvardist õllepudelit ning hakatakse kõnelema asjadest, millel ei ole praktilist väärtust. Gerald Milton ei avalda tavaliselt entusiasmi sellega tegelemiseks, mis just otseselt temasse ei puutu, kuid Yan Boemayerit kuulab ta mõnikord väga tähelepanelikult. Yan Boemayer kõneleb elunähtustest, ent mitte reaalistest, kõikidele tajutavatest, vaid nende sidemetest telgitaguste jõududega, mille õiget olemust näeb ainult tema ja need, kellele on antud seda näha. Narkomaania levikus ja hipismis näeb ta sionistlike salasepitsuste ühte ilmingut, mille sisuks on laostada kristlik maailm, kõigepealt selle noorus, et ümber kujundada jõudude vahelkorda, muuta tugevad nõrkadeks ning nõrgad tugevateks. Yan Boemayer näeb palavlikult kiiret, kuid nähtamatuks tegeva looriga varjatud tegevust, mis valmistab ette Suurt Hävingut, aega, mil põleb ära lääne tsivilisatsioon ning tühjaks jäänud Euroopat ja Ameerikat hakkavad rüüstama uue Tšingis-khaani hordid. Nad tulevad Ameerikasse ühel külmal talvel, üle Beringi väina katva jää karvastel mongoli hobustel, ning vibude asemel on neil automaadid. Tulevik, millest kõneleb Boemayer, on tulekahjude, lämbumise, kunstlikult esilekutsutud taudide, geneetiliste väärastuste ja inimsoo mandumise tulevik, ent nendes ennustustes ning selles, et Boemayer süngelt muiates jätab midagi, kõige tähtsamat ütlemata, on elemente, mis resoneerivad Gerald Miltoni enda mõtetega; ta ei kuula Boemayerit ainult ajaviiteks.

Kord, kui me astusime Geraldiga möödamindes sisse *supermarket*'isse, peatus ta automaadi ees, mis annab pilust sisselastud mündi eest valmis-trükitud astroloogilisi nõuandeid ja lausus veidi kohmetudes:

«Mis sa arvad, võtame õige naljaviluks sedelid. Mis tähekuju all sa oled sündinud?»

Ma ei teadnud seda, kuid Gerald leidis otsekohe vastava tähekuju automaadile kinnitatud tabelist, ning me võtsime mõlemad endile nõuanded-sedelid. Ma lugesin läbi ja unustasin ka kohe, kuid Geraldile jäi omast sedelist üht-teist meelde, sest mõne päeva pärast küsis ta, mis peaks minu arvates tähendama lause: «Kui sa arvad, et kõik su ümber on rahul, siis vaata peeglitse ja sa näed, et sa sõidad musta siku seljas.»

Ütlesin, et see on kabalistlik mõttetus, vähemalt peegel ja must sikk on tuntud ebausuu atribuudid ning et too lause on poetatud lamedatesse ning igasugust tõlgendust võimaldavatesse nõuannetesse selleks, et nad kas või mingil määral meenutaksid astroloogiat ja salapäraseid jõudusid.

«Ja-jah,» lausus Gerald, «aga mispärast ikkagi see sedel sattus just mulle?» Ta laubalt võis lugeda, et peegel ja must sikk keerlevad ikka veel ta mõtetes.

Ühel kuuvalgel õhtul, kui me istusime Geraldiga verandal, hakkas ta kõnelema väljarännuvõimalustest. Ta mainis Austraaliat, Uus-Mere-maad, Kanadat. Ma ei arva, et tal oleks olnud tõsine kavatsus lahkuda Ameerikast — arutledes väljarändamise võimalusi tahtis ta ilmselt ainult endale meeide tuletada, et ta ei ole täielikult puuris, et talle on avatud teed ka vähem pingerikkasse ellu.

«Kanadas kaotaksin ma vähemalt $\frac{1}{3}$ reaalpalgast, Austraalias veelgi rohkem,» seletas ta, tõusis tugitoolilt ning hakkas põrandalaudade naksudes kõndima edasi-tagasi mööda verandat. «Aga kas see on oluline, kui mul pole tarvis mitte neid lisadollareid, vaid rahulikku elu? Võib-olla saadetakse Dick kahe aasta pärast Vietnami? Või tuleb uus Watts, aga Greenwoodis? Mustad ja valged hakkavad üksteist nurga tagant maha kõmmutama. Või söövad automaadid meid kõiki välja ja algab uus suur kriis? Dollar lendab kuradile ja kõik läheb pahempidi. Või tuumasõda? Või veel midagi originaalsemat? Ma ei tea isegi, mis on tulemas, aga ma tunnen, et midagi rasket on mu pea kohal ja ta on mulle kaela veeremas... Tead, 43-ndal, kui meid veeti tagasi Saalomoni saartelt, oli mu kuplis kah niisugune infektsioon. Kahel esimesel päeval oli mul kõik ükstapuha. Pärast palavik langes ja ma hakkasin ümber vaatama — me olime kõige alumisel tekil, noh, võib-olla oma paarsada haavatut seksioonis. Üles viis raudtrepp, üksteisest mööda ei pääse. Meie peal oli teine tekk, haavatuid täis, siis jälle kitsas trepp ja siis veel kolm või neli vahetekki. Ma hakkasin nuputama, mis siis saab, kui japsid tinnutavad meile torpeedo ribide vahele. Ükski meist ei jõua üles. Tead, need kitsad trepid hakkasid mind rohkem vaevama kui haav. Ma nurusin unerohutabette ja süste, valetasin, et mul on suured valud. Magada oli rahulikum. Aga nüüd? Kurat võtaks, ma olen nagu palvemutt, kes ootab viimsetpäeva. Võib-olla hakkab lihtsalt vanaks jääma... Viskame õige ühe käraka, mis sa arvad?»

Külaelu ülistus

Katkend „Georgica“ teisest laulust

Oo üliõnnekas küll oleks, kui oma aardeid ta tunneks,
 maarahvas, kellele riiust ja relvade taplusest kaugel
 külluses õiglane muld hõlbust peatoidust heldena annab.
 Kui pole kõrget paleed, mille ustest uhketest paikub
 tervitajaid igalt poolt varahommikul määratu voona,
 kui himukalt ei piiluta piitu, mis kilbise ehtes,
 või pronkstooteid Ephyrast ja kullaga põimitud kangaid,
 kui ei värvita veel assüüria purpuris valget
 villa, kaneeliga teps õli selget ei võltsita süües,
 siis selle eest rahu leidub ja pettusepriid elupõlve,
 töid tulukaid mitut liiki ja siiski ka puhkuseks mahti
 maa avarustes, kus koopaid ja järvi ja orgude kargust,
 karjade ammutist ning kena suikugi puuvõra varjus.
 Eks ole maal mägiaasu ja kohti, mis täis jahiloomi?!
 Noorsugu on agar tööle ja piskuga leppinud; ohvreid
 saavad taevased seal, isad austamist leiavad. Külla
 õiglusest jäid jäljed viimased, kui tema maailmast lahkus.

Eelkõige küll seda soovin, et mind kõige kallimad muusad
 (kellele ohvreid ma toon ülihardana lembuses suures)
 võtaksid lahkesti vastu ja näitaksid taevasi tähti
 ning nende teid, seletaksid ka päikese varjutust, kuugi
 vaevlusi ning seda, miks tekib maavärin või meri paisub,
 tammid lõhkudes teelt, aga taas siis endasse taandub,
 mispärast maailmamerre on päikesel kastuda kiire
 talviti, mis suvel ent öö saabumist viivitab kaua.
 Kui aga on üle jõu nood looduse valdkonnad mulle,
 ning veri leige mu rinnus mul ei lase taibata kõike,
 siis las olla mu rõõm taluväljad ja orgusid kastvad
 jõed, las, auhimu hüljand, ma armastan metsi. Oh, kus küll
 on Spercheuse väljad, Taygetus, mil Sparta neitsid
 tuiskavad Bakchose tantse. Oh, kes minu viiks jahedasse
 Haemuse orgu ja seaks hiigeloksade kaitsvasse varju!

Eks õnnelik ole see, kes on asjade põhjusi taiband —
 jalgade alla on talland ta hirmu ja palvele kurdi
 saatuse nii ega hooli sest, kuis ablas Acheron mõirgab.
 Ent õnnelik on ka too, kes on teadlik maajumalatest,
 kes tunneb Paani ja rauka Silvanust ja õekesi nümfe!
 Ei teda kalluta teelt võimumärgid — kirved ja kepid,
 valdjate purpurist rüüd — ega vendade riivatud riid.
 Reetlike daaklaste ründ ülalt Istroselt, Roomagi seigad
 ning võimud langevad teps teda ei sega. Maal südant kurvaks
 vaesed ei tee ega meel kade seal ole, kus pole rikkaid.

Vilju ta noid, mida põllud ja puud vabatahtlikult talle annavad, küll kogub, kuid pole eal kogend seaduse raudsust, foorumi pöörasust teps pole näind ega riigi arhiivi.

Häirivad merd tumedat mõlad teistel või mõõkade otsa joostakse, murtakse sisse ka kroonitud valdja paleesse. Linna ja leejumalaid mõni valmis on turmama, saamaks vaid Sarra purpurist sängi ja juua juveelidest peekrist, kuid teisel aarded on maetud, ta põõnutab peidetud kullal. Täis imetlust sihhib keegi tribüüni, ja mõnd väga haarab teatris, kus vahib ammuli suuga, aplaus kahekordne — rahvalt, senaatoreilt kah. Velje verd valand vennad on röömsad, pea aga siirduvad siit, kodukambrid kallimad jättes, pakku ja otsivad uut isamaad teise päikese valgel. Ent talupoeg üha vaid oma adraga kündmas on põldu. Muld annab aastaks ju tööd: isamaad ja väikesi lapsi toidab ta sealt, samast veel oma lehma ja teenekaid härgi. Külluses aasta ta voeks jagab pausita kord puude vilju, kord karjaandisid, kord teraküllaseid Cerese vihke — saagiga koormab ta väljad ja vallutab viimsegi aida. Saabund on talv: oli nüüd surutakse oliividest; röömsalt naasevad sead tõrunuumalt ja maasikapuu metsas kannab. Puuviljad maamehe jaoks sügis langetab okstelt ja kõrgel nõlvakupäikese käes viinapuul kobar saab magusküpseks. Ent vahepeal isa suudlevad lapsed ja viskuvad kaela. Kombekus peab tare karske. Ta lehmade täis udarates kandamiseks raskeks on piim; rohu sees aga lustakas mängus pusklevad sarviti koos noored sikud, prisked ja pringid. Peoks ise määrab ta päevad, ja siis, murul küljeli, puhkab, kui tule ümber on koos veininõu sõbrad pärgamas. Jooki kallab ta ohvriks ja kutsub Lenaeus sind. Jalakasse seab karjahoidjaile siis odaheitmiseks märgid, ja viimaks rõivad heidavad ült külamaadluseks vastased vintsked. Nõnda sabiinide hõim elas kord vanul aegadel, nõnda Remus ja vendki, Etruuria see eluviis tegi võimsaks. Seeläbi, teadagi, sai imekuulsaks ka võrratu Rooma — ainsana linnade seas seitse kantsi ta müüriiga piiras. Ka varem, kui polnud veel võimul Dictel sündinud valdjas, tapetud härgasid süües ei prassinud riivatult rahvas, kuldse Saturnuse all elu sellist harrastas maailm noil ajal, kui polnud veel sõjatrompeti tuututust kuulda ning tärinat alaseilt, kus taotakse mõõku, ei kostnud.

Tõlkinud L. ANVELT

Eepose «Aeneis» järel on «Georgica» rooma luuletaja Vergiliuse (70—19 e. m. a.) teine pikem ja kuulsam teos. Tegemist on õpetliku poemiga, mille neljas laulus käsitletakse põllundust, viljapuude kasvatamist, karjandust ja mesindust. Lisaks praktilisele ja teoreetilisele informatsioonile neilt aladelt sisaldab poeem pikemaid lüürilisi vahelalaseid mitmesugustel teemadel, teises laulus näiteks Itaalia ülistus, kevade ülistus ja külaelu ülistus. Sellised kõrvalekaldumised õpetliku värsstraktaadi peaküsimustest on sageli just teose poeetiliselt igihaljasteks osadeks.

Siin esitatud tõlkekatkendis kajastub Vergiliuse igatsus looduslähedase elu järele ja tülpinus orjandusliku impeeriumi pealinnast, sealsest ärevusest ja edevusest, võitlustest, roimadest ja intriigidest. See tülpinus saab eriti mõistetavaks, kui mõelda, et «Georgica» avaldati väga kaua kestnud kodusõdade perioodi lõpul (a. 29 e. m. a.). Pilt külalust, mille Vergilius siin visandab, on mõneti idealiseeritud ning läheneb kujutelmale müütilisest kuldsest ajastust, mil inimesed elasid rahu ja muretuses ning maailma ei valitsenud veel Diete mäel sündinud peajumal Jupiter, vaid tema isa Saturnus. Tegelikult andsid Rooma riigi poliitilised vapustused end tunda külaski, ka Vergiliusele endale — ühel maajagamisel sõjaveteranidele võeti ära tema väike mõis. Ometi on usutav, et elu maal kulges enamasti rahulikumalt ning lihtsamalt kui Roomas. Ja kui Vergilius lisabki oma külapilti unelmlike sugemeid, siis õnnestub tal viimased liita tegelikkusest võetud joontega terviklikuks poeetiliseks visiooniks.

Aed ja aednik

ui meenutada kunagisi kunstiõpinguid, kerkivad kujutlusse mitmed iselaadsed juhendajad. Oli üks vähese jutuga joonistamisõpetaja, kes igas tunnis juhendas vaid paari õpilast. Ta istus sõnatult õpilase töö taha, kus ta siis nohistades oma kümme-viisteist minutit ilma mingite kommentaarideta seda edasi joonistas. Teine, skulptuuriprofessor, samuti vähese jutuga mees, tuli ateljeesse, külm piip suus, haaras kõige lähema steka ja asus tudengite ehmunud pilkude all savifiguuridel lihaseid ja terveid külgi maha lõikama. Kolmas, maaliõpetaja, tuli klassi, kõndis seal ringi ja filosofoeris maast ja ilmast kokku. Töödele heitis ta nagu mõne juhusliku pilgu, vahel uuris mõnd paletti ning hakkas siis mingist valgusnähtusest rääkima. Teinekord pajatas mõnest imelikust juhtumusest. Neljas juhendas akti joonistamist, mille juures ta enamasti ei jõudnudki kaugemale poodiumi perspektiivi-analüüsist...

Kõigil neil juhendajail oli oma tööstiil ning selle sisemine põhjendus. Selline individuaalne õpetamisviis ei tulenenudki aga alati niivõrd mingist kindlast õpetamismeetodist kui õpetaja kalduvusest või karakteriveidrustest. Võiks tuua ehk veel näite ühest joonistustunnist ligi paar aastakümnet tagasi: joonistatakse poolfiguuri, juhendaja käib õpilaste tööde taga sõnatult edasi-tagasi, kuid hoiakust, kortsus kulmust ja nohinast tajuvad tudengid, et juhendajat täidab pahameelepinge. Lõpuks jääb ta ühe õpilase taha seisma ja surub läbi hammaste: «No olgu mis on, aga vürtspoodnikke ma ei salli!» Ja läheb seepeale vihaseks klassist välja.

Too esimene joonistusõpetaja oli tüüpiline ettenäitaja — «kuidas peab tegema». Peaaegu igale tema juhendatud tööle sigines temale omane tehniline oskuslikkus, nii et hindamisel oli raske õpilaste töid üksteisest eraldada. Tolle kujurist professori ilmumisel ateljeesse tekkis alati paanika, eriti naistudengite seas, kuigi tema äralõikamiste aluseks oli soov, et õpilane lõigatud partii uuesti ja paremini üles ehitaks (milleks veel pikka juttu). Kolmas püüdis läheneda psühholoogina. Ta peamiselt rääkis, püüdis mitmesuguste teadmiste ja kaudsete väidete varal kas tervet gruppi või mõnda hädasolevat suunata või jalul hoida-aidata. Mõne veidra näite või meenutuse varal viis ta õpilased kas lihtsalt elusse, häiris neid nende tardumuses või püüdis viia teise toonusesse... Ja võimalik, et too pedagoogiliselt taktitu vürtspoodnikke vihkaja nägi

tõepoolest juba algselt läbi loovaks tööks võimetu õpilase tuima ja viljatu hoolikuse.

Niimoodi meenuvad esmajoones äärmuslikud juhtumid ja õpetajad, keda õpilane võis võtta vaimustuse, õlakehituse või põlgusega. Mõnele võis üks žest või repliik kauaks meelde jääda, saada mõnel sõlmperioodil lahendavaks deviisiks või olla aluseks tulevase kunstniku aastatepikku-sele alaväärsustundele.

Võimalik, et tänapäeval pole enam nii «värvikaid» õpetajakuju-sid. Kõik on ühtlasemal tasemel, õpetamine on teaduslikum ja mõistetav-teoreetilisem. Ka algul nimetatud juhendamisevõtteid kasutatakse kaa-lutletumalt, komplekssemalt ja õigeaegsemalt, nõnda, et õpetamise kasu-tegur oleks kõigi jaoks võrdne ja maksimaalne. See kõik näib olevat hea, kuid samal ajal tekib ka kahtlus, kas võrdselt jagamise printsiip kunsti õpetamisel ei vii liiga varajasele arusaamisele meisterlikkusest. Sest liiga kindel kujutlus meisterlikkusest võib olla juba pool teed rutiini.

*

Kunagi esimesel kursusel kuulsin prof. Vold. Melliku repliiki: «Pea-mine on — ära sega õpilast tema töös.» Ma ei tea, kui tõsiselt oli see mõeldud. Võtsin seda tollal kui targa mehe vaimukust, pealegi oli see juhuslikult pealt kuulnud ja mõeldud mitte minule, vaid ütleja noore-male kolleegile. Nüüd, hiljem, kui mu enese ette on kerkinud kunsti õpetatavuse probleem, on too prof. Melliku ütlus mulle mitmetahulisel meenunud. Kuivõrd on kunsti loomine õpetatav, kuivõrd õpitav, mil-lise piirini on need kaks ühendatavad?

Alguskoste omandamisel on õpetamise ja õppimise suhe võrdeline. Keskmise koolihariduse ja loomuliku intelligentsuse puhul on tehnilised oskused kiiresti omandatavad, võiks isegi öelda — oskus sõltub eelkõige omandaja innukusest, kuigi nende oskuste rakendusvõime saavutatakse ehk vägagi erinevatel aegadel. Asi läheb aga päris keeruliseks siis, kui ootame õpilaselt juba «mõtlemist kunstiliste vahenditega». Ei ole või-malik, et õppimisel toimub ainult mehaaniline kogemuste-teadmiste-oskuste vastuvõtmine ning alles diplomi saamise hetkest algab loov mõtlemine. Too loov mõtlemine võib alata juba esimestest kursustest alates, nii rumal-saamatu kui see esialgu ka ei ole. Ning õpetaja kohus on see loova mõtlemise alge tabada. Selle algeta on kunsti õpetamine vastunäidustatud. Õpilase kujunemisel tekib sageli hetki, mil otsene õpetamine muutub pidurdavaks, õpetajal tuleb oma katalüsaatori osa ajutiseks katkestada. See on üks kunsti õpetamise raskemaid mo-mente — tabada see hetk õigel ajal. Eriti raske on see õppijale, sest tavaliselt kujuneb see algushetk, mil juhendaja osaks jääb nagu kõrval-seisva ämmaemanda mängimine, üsna pikaks. Ja olulisim ongi ehk see, mil viisil juhendaja ta kõrval seisab. Siin hakkab ka õppur sageli oma juhendajasse väärtalt suhtuma: õpetaja ei õpeta ega käenda — mis-jaoks ta siis üldse on! Kas ta ei oska või ei taha õpetada? Siin sünnibki õpilases resoluutne arusaam: kunst pole üldse õpetatav.

On selge, et erialane võime ei kattu tehnilise oskusega. Peale tehni-kate valdamise on loovaks tööks vajalik eelkõige võime asjadesse, teiste inimeste psüühilistesse seisunditesse, olukordadesse ja nähtustesse n.-ö. sisse elada. Selline nn. emfaatiline võime on vaevalt õpitav või õpeta-tav (seni meile üldse käsitamatu nähtus). Töö ja kogemuste kestel see

võime küll süveneb, kuid omandada seda ei saa. Teiseks on vaja erilist tundlikkust läbielatu ja nähtu nüansside registreerimiseks kunstiliste vahenditega. See on kogemuste varal rohkem arendatav, kuid eelduste puudumisel jällegi mitteõpitav. Kolmandaks tingimuseks on oskus *v a a d e l d a*, nii nägemismeelega tajutavat kui ka mõttega haaratavat. See viimane tingimus peaks olema juba suuresti õpitav (ja ka õpetatav), kui eelmised põhiomadused on olemas.

Kõigi nende omaduste ja võimete kindlakstegemine ja suunamine on sedavõrd keerukas, et paljudel juhtudel nimetame neid lihtsustatult ja ühesõnaliselt andekuseks, jätame selle puutumata ning asetame pea-rõhu vaid tehnilise oskuse õpetamisele.

Kuid ikkagi on peamine nõue: kunsti õpetaja peab õpilasele õpetama oskust iseseisvalt õppida. Eks selles üks kunstiõpetaja töö raskus ja tänamatus seisnegi, et kui võrd õpetaja oma tõelist ülesannet täites püüab õppijat suunata iseseisvalt mõtlema, sedavõrd lükkab ta oma õpilast endast ka eemale.

*

Nii meistri kui õpilase töö on tunnustatav siis, kui selles on tajutav mingi kindel sisemine pinge. Nimetaksin seda «materjali vastupanuks», nii tehnilises kui ka sisulis-mõttelises tähenduses. Värvid ei kuula sõna, materjal ei allu, idee ei taha mahtuda vormi, sest ta on veel väga värske, uus, allutamata. Ja lõpuks on see siiski mahtunud tegija tahte haardesse. Tähelepanelik vaataja elab sellele jagusaamise pingele ja tundele kaasa. Siit on pärit selle loomingulise töö, mis pole lõplikult ja libedalt küps, võlu. Ning vastupidi, just täiuslik virtuoossus jätab sageli vaataja külmaks — puudub see pinge.

Tänu materjali vastupanu ületamisele võib tekkida midagi uut nii meistril kui õppijal. Esialgu, vähemalt õpilasel ja ka algajal kunstnikul võib see olla uus vaid õppija enese mõõtmeis. Sellepärast polegi kunsti-õppija puhul irooniline ütlus jalgratta leiutamisest sugugi kohane. Ka kunstilise mõtlemise arengus võivad esineda seesugused kordumised nagu looduse arenguski: ontogenees kordab fülogeneesi.

Kui õpilasel läheb kõik libedasti ja kergelt (maksimaalsed hinded, hindamiskomisjonid kiidavad, stipendium kõrgeneb), kui juba mõnda aastat pole märgata noid materjaliületamise raskusi, siis tekib varasemate tähelepanekute alusel mure: sellest lapsest vist tulevikus loova inimesena asja ei saa, siit sünnib vaid eeskujulik «oma ala spetsialist».

Muretsema paneb seegi, kui õpilane maadleb ja rähkleb ega saa materjalist kuidagi jagu. Aga muret leevendab lootus, kui näed, et õpilase enese tahe tuleb ületamisele appi. Nende mõlemate murede vastandlikkus moodustabki õpetaja «materjali vastupanu» — millise piirini on õige minna juhendama-upitama, millise piirini ulatab õpilase iseseisev võime.

Nii võib õpetajal olla ka kahesugust rõõmu. Üks siis, kui õpilane allub tema suunamisele (tahte), ja teine, kui selle suunamise najal näeb ta õppurit midagi iseseisvalt leidvat. Need on ühe ja sama arengu erinevad astmed. Missugusele astmele ja kui kauaks peatuma jäädakse ja mida edasiminekkuks nimetatakse, jääb alati lõplikult lahendamata. Alati püsib aga oht, et rõõm õpilase arengust võib olla hoopis allutamis-rõõm.

*

Meisterlikkus ja rutiin. Nende kahe piirpunkti määratlemine ning nendevaheline sfäär jääb alati pooltundmatuks. Esimest olekut püütakse saavutada, teist vältida. Nad on paratamatud loomingulise töö kaaslased. Kes allub pidevale rutiinihirmule, sellele võib meisterlikkus jäädagi saavutamatuks. Kes aga liigselt usub oma meistrivõimetusse, see võib tegelikult juba ammu rutiini langenud olla. Teadmatuse võlu, mis hoiab meid õnnistatud pinges!

Igaüks püüab määrata ja saavutada oma võimete piiri. Õnnetuks osutuvad need, kes selle liiga madalale asetavad, ning ka need, kes selle liiga kõrgele tõstavad, — enese liigne ala- või ülehindamine.

J. R. Becher arutleb neist asjust nõnda: «Virtuooslikkus on liik bürookraatlikku kunstioskust. Kes leiab, et ta mõnd ala valitseb virtuooslikult, see peaks viivitamata pühendama end mõnele teisele. Miski pole kunsti olemusele nii võõras kui rutiin ja perfektsus, mis on vastandiks meisterlikkusele ja täiusele. Ei ole alati kerge otsustada, kus lõpeb oskus ja algab virtuooslikkus, aga selle tundemärk on, kui kellelegi on mõni ala liiga kerge. Siis tuleb see ala endale raskeks teha või — kui säärane koormamine ja raskendamine pole võimalik — pühenduda mõnele teisele, raskemale, et sellega oma oskust uuesti proovida.»

Kuidas täita seda kuldset nõuannet? Kas ja millal märkab looja neid hoiatavaid virtuoossuse ja töö kergeksmuutumise tundemärke enda juures? Ehk usub ta enese olevat oma võimete täiuses ning otsib vaid tulusamat rakendust oma väljakujunenud võimetele. Teiselt poolt — kramplik rutiinist hoidumine üksinda võib viia mõttetule uue järele haaramisele.

Rutiin tähendab sarnasust eelnevaga, nii enese kui ka teiste poolt enne tehtuga. Seega tähendab rutiini vältimine ühtaegu püüdu ka teisest erineda. See võib näida odava ja kergemeelse soovina silma paista, aga kui loova mõtte ja selle realiseerimise juures taunida püüdu erineda teistest, siis on teiselt poolt raske ette kujutada kunstnikku, kes tahaks, et ta looming teiste omaga sarnaneks.

Loova tegevuse tunnuseks on alati mingi ühe oleku saamine uueks olekuks, mingi uue kvaliteedi tekkimine. Ning see saamine peab olema jätkuv. Kunstilooming peab alati sisaldama midagi uut. «Kuid elamusvõime ja loomevõime vananevad. Loomis- ja elamusihha säilivad mälestusena ja seda on võimalik tahte ja mõistuse varal säilitada, isegi kultiveerida» — nii räägib Fr. Tuglas, seda ka omaenese elu- ja loomisvõimega tõestades.

Muutumine kui niisugune pole väärtus, muutumine peab olema vastavuses suutmisega. Muutumine ei tarvitse tähendada lõpmatut moonumist (mis pole ka võimatu mõnel segadusperioodil). Ka terve elu võib olla — ja vististi ongi — üks pidev muutumine tolleks üheks «päris õigeks». Tihti toimub see vastu asjaosalise enese tahtmist ja muutuja ise tunneb end nagu pidevalt hammaste vahelt läbi kistuna.

Kui seda muutumist võtta teadliku ja tahtliku tegevusena, siis resultatiivsemaks osutuvad need, kes nende piirdepunktide määratlemise jätvavad võimalikult lahtiseks ning töötavad endile mingeid piire esitamata. Kui pidevalt karta vigu teha, siis võib see kartus ise osutudagi üheks suureks veaks. Meisterlikkus pole püsiseis, vaid üksnes püüde täiusele rutiini igavese hoiatusmärgi all.

*

Õppimine, meisterlikkus, rutiin. Esimesest püüame kiirelt mööduda, et oma mõtlemises ja kujutluses jõuda võimalikult lähedale meisterlikkusele. Aga ka rutiinist ei pääse me mingil juhul. Kiiduväärt on see, kes suudab rutiini enesest kaua eemal hoida ning kes suudab ka õppimise ja rutiini vahele midagi suruda. Õnnelik on see, kes suudab tabada hetke, mil ta jõuab oma vihatud rutiini, ja kes siiski võib öelda Paul Valéry sõnadega: «Olin sinus, oi liikumine, väljaspool kõiki asju.»

Kirjandusliku arengu mõistmisest

1

irjandusliku arengu või — laiemalt võetuna — kunstilise progressi mõistega sõlmituv probleemistik näib enesest kujutavat kirjandusteooria ja üldse esteetika kõige keerukamaid peatükke. Erinevate koolkondade seisukohad on nende küsimuste valgustamisel sageli üksteisele vastukäivad, kusjuures kellelgi pole ilmselt põhjust kurta argumentide puuduse üle. Püüdmata luua illusiooni, nagu võiks ühe artikliga saada sellest probleemide-puntrast mingit täielikumat ülevaadet, tehkem siiski katset vähemalt erinevaid seisukohti võrrelda ja sel kombel arengukontseptsiooni mõnede külgede paikapidavust kontrollida. Nõnda peaksid nähtavale tulema ka omavahel põhjalikult erinevate vaadete ajaloolised juured ja printsiipiaalsete lahknevuste põhjused probleemi üldises käsituses.

Arengu mõiste kasutamise puhul kerkib kõigepealt küsimus seesuguste kogu kirjanduslikku protsessi hõlmavate üldistuste laadi ja ulatuse kohta. Uurijad, kes rõhutavad kirjandusest kõneldes peaaesjalikult nähtuste kordumatust ja omapära, kalduvad enamasti kahtlema laiemate teoreetiliste üldistuste otstarbekuses. Kui aga loobuda kirjanduse üldiste seaduspärasuste otsimisest, tähendaks see igasuguse kirjandusteadusliku ja teoreetilise uurimise võimalikkuse välistamist.¹ Seejuures on ilmne, et kirjanduses toimunud muutustele osutamine ütleks arengu kohta vähe, sest muutusi näeme me lõpmatult igas suvaliselt võetavas nähtuste reas. Areng tähendab midagi muud ja enam kui muutused: tegemist pole lihtsa muutuste seeriaga, vaid selles peab nähtavale tulema teatav üldine tendents.

Progressi idee on teatavasti uusaja mõtlemise saadus. Antiikmaailm käsitas olemist kui regressi — kuldajastu ja paradiis olid minevikus —, mis vastab üldinimlikule psüühikale (kaunis noorusaeg). Keskaegne mõte andis end jumaliku ettehoolduse meelevalda ja suundus teispoolsele. Elu peremeheks pürgiva kolmanda seisuse optimism sünnitas maise edukäigu idee. Ja selle võttis esialgu peaaegu muutumatult üle uue elu peremeheks pürgiva klassi — proletariaadi — ideoloogia.

Esteetilise mõtte ajaloos püstitati küsimus progressist XVI saj. keskel, mil renessansi kunstiteoreetik Giorgio Vasari tegi katset vaadelda kunsti selle üldise arengusuuna seisukohast. XVII sajandil jõudsid mõned prantsuse literaadid, Descartes'i poolehoidjad (Charles Perrault, Bernard Fintennele) selleni, et vastandaksid kaasaegse kirjanduse antiiksele ja rõhutasid esimese igatist ning täielikku üleolekut — põhjendusega, et kaasaeg on oma üldarengus kaugemale jõudnud. Sellise lihtsustava käsituse vastu välja astudes toonitasid Boileau ja Racine kunsti universaalseid igavesi kategooriaid ja seadsid antiigi suursaavutusi aegumatuks eeskujuks. Sisuliselt saab siit alguse vaidlus, mis kestab teatavate varieerumistega veel tänapäevalgi: on kunstialane areng oma iseloomult progress või mitte?

¹ Г. Абрамович, Историзм в теории литературы. «Вопросы литературы» 1959, nr. 3, lk. 130—131.

Uuema ajaloofilosoofia algataja Giovanni Battista Vico oma peateoses «Põhjen- did uuele teadusele rahvuste ühise loomuse kohta» (1725) osutas ka kirjanduse historismile ja väitis, et luules on toimunud ja toimub evolutsioon, millel on oma seaduspärasused. Tema arenguskeem oli aga veel küllalt ebajärjekindel (progressi idee põimus selles ringkäigu teooriaga) ja seejuures tinglik-fantastiline: käsitledes ajalugu kolmes suure kontsentris — jumalate, kangelaste ja inimeste eposh —, nägi ta sellele vastavate järkudena ka vaimse loomingu arengut mütoloogia, kan- gelaseepika ja uuemaaegse kirjanduse näol.

XVIII saj. keskel Inglismaal ärrganud huvi oma vanema kirjanduse ja folkloori vastu süvendas rahulolematust klassitsistlike kaanonitega, mis seadsid normiks antiiksete eeskujude jäljendamise. Edward Young oma raamatus «Originaalsete teoste iseloomustus» (1759) väitis, et poeetilise väärtuse kriteeriumiks ei saa olla antiikse jäljendamine, vaid uue ja seniolematu loomine. Shakespeare ja teised niisugused autorid, kelle looming ei sarnane antiikklassikaga, pole mitte barbarid, vaid omanäolised geeniused. Nõnda hakkasid kujunema uued suhtumisalused kogu senituntud kirjanduse ümbermõtestamiseks.

Prantsuse valgustajad-materialistid (Diderot, Condorcet) olid veendunud kuns- tide progressis, ent nagu ratsionalistidki käsitasid nad seda progressi kui katke- matut otsejoonelist tõusu. Saksamaal oli arengukontseptsioonist erilisel huvita- tud Herder, kes asus vaatlema kirjanduse ajalugu kui evolutsioonilist ja seadus- pärast protsessi. Lähenedes võrdlev-ajaloolisele printsiibile nägi ta olulisi erinevusi eri aegade kirjandusliku loomingu vahel, mõistis, et progress ei ole liht- salt otsejooneline tõus ja püüdis kaugemale jõuda prantsuse valgustajate meh- hanitsismist. Sellise historismi võtsid Herderilt üle progressiivsed romantikud ja seda arendas oma esteetikas edasi Hegel, kelle vaadete vahetu mõju all XIX saj. teisel veerandil tekkis Saksamaal kirjandusteaduse kultuuriajalooline koolkond. Hegelilt said olulisi impulsse ka vene revolutsioonilis-demokraatlikud kriitikud (Belinski, Tšernõševski, Dobroljubov), kes hakkasid kirjanduslikku protsessi vaat- lema nimelt arengu seisukohast, seostades seejuures kunstialast progressi kõige tihedamalt sotsiaalse arengu ülesannetega.²

Pole muidugi juhus, et kirjanduse arengukontseptsiooni kujunemine toimus põhiliselt XVIII sajandil. See on otseses seoses kirjandusteaduse iseseisvaks tea- dusharuks kujunemise algusega selsamal ajal. Eelnenud sajandeil oli ta teiste teaduste abidistsipliini asendis, pälvides tähelepanu ainult mõne oma osaga (poe- tika, tekstikriitika), nüüd sai teoks üleminek filosoofiliselt põhjendatud esteetika ning teadusliku ja ajaloolise vaatlusmeetodi alusele. XVIII saj. lõpul koostati esi- mene itaalia kirjanduse ajalugu, millele hakkasid järgnema analoogilised teosed teistel maadel. Ent sügavamalt võetuna seletub huvi tõusmine kirjanduse kui kunstiiligi enese asendi muutumisega ja sellega kaasneva arusaamade muutumisega, mis usajal oli otse pöördeline. Ilukirjandus sai selle erilise, juhtiva koha kuns- tide süsteemis, mida tal polnud ei keskajal ega niisamuti mitte renessansi ajal (keskajal oli juhtivaks kunstialaks arhitektuur, renessansis maal ja skulptuur). Juba puhttehniliseltki võis see toimuda alles pärast trükikunsti levimist, sest kõike trükikunsti-eelset tohime teatava põhjendatusega vaadelda kui uusaegse kirjanduse eelajalugu. Veelgi rohkem aga oli renessanss loonud sisulisi eeldusi selleks, et juhtiv osa kunstide valdkonnas langes järgnevail sajandeil ilukirjan- dusele ja et temas peituvad võimalused alles nüüd said täielikumalt välja areneda.

Renessanss laiendas esteetilise maailmatunnetuse sfääri enneolematult, võttis kunsti orbiiti mitmekesised eluprotsessid, muutis võimalikuks ja vajalikuks elu dünaamika peegeldamise, inimkarakterite ja nende keerukuse kujutamise. Kunsti

² Progressi idee ajaloolise kujunemise kohta vt.: Н. Я. Парсаданов, О поступательном характере развития искусства. Москва, 1964.

poolt hõlmatava elusisu ulatus ja konkreetsus nõudsid universaalseid vahendeid, kõigist kunstiliikidest aga on sõnakunst kõige universaalsem, kõige dünaamilisem, väljendusvahendite poolest kõige nõtkem, tal on psüühika analüüsimiseks rikkalikud võimalused — ükski teine kunstiliik ei suuda siin kirjandust asendada. Pärast niisuguste loomingu ülesannete seadmist algas kirjanduse hoogne tõus ja ta muutus ühiskonna esteetiliste ideaalide kõige mõjukamaks väljendajaks.³ Selline tähendussisu järsk avardumine ei saanud jääda kajastumata kirjandusteoreetilise mõtte tasemes.

On see nüüd jälle europotsentrism, võib ehk kerkida küsimus. Aga India, aga Hiina? Kas nende nii pika ajaloo kirjandustes siis arengukontseptsioonini ei jõutud? Oleks ettevaatamatu teha meile vähem tuntud ainevaldkondade kohta täiskindlaid otsustusi, kuid teadaolev andmestik ei luba nende maade kirjandusteoreetilisele mõttele arenguideed iseloomulikuks pidada — vähemalt mitte meile omases tähenduses. Mõte progressist näib olevat ikkagi suhteliselt hilistekkeline ja on sellisena peaaesjalikult lääne algupära. Selles leiab veelkordse kinnituse tõsiasi, et inimkonnal puudus kuni uuema ajani tõeliselt ajalooline mõtlemine. India kirjandusteadus on küll üle 2000 a. vana ja saavutas mõnes suhtes kõrge taseme, käsitus kirjanduslikust arengust ja selle seosest ühiskondliku arenguga kujunes aga euroopalikel mõjudel alles käesoleval sajandil. Hiina kirjandusteooria iga ulatub 3000 aastani, kuid siingi jõuti historismi printsiibini samuti välismõjudel XX sajandil ja alles siis ilmusid ka esimesed oma kirjanduse ajaloo käsitlused — Eestimaa oli sellega teatavasti varem algust tehtud.

Kirjanduse ajaloo kui protsessi uurimine seoses ühiskondliku arenguga ja sellest sõltuvuses sai niisiis alguse Euroopas valgustuse ja romantismi ajajärgul. Kindlamad metodoloogilised alused selliseks uurimiseks kujunesid välja siiski alles XIX saj. keskpaiku. Kirjandusliku loomingu põhjusliku tingituse selle ajaloolises arengus seadis uurimise põhiülesandeks juba mainitud kultuuriajalooline koolkond, mille suurimadki esindajad — Hyppolite Taine kaasa arvatud — olid aga positivistlikel seisukohtadel. Erinevalt vene revolutsioonilis-demokraatlikest kriitikuist kaldusid nad vaatlema kunsti mitte niivõrd ühiskondlikus tingituses kui pigem looduslik-bioloogilise nähtusena (Taine pidas rahvuslike kunstikoolkondade kujunemisel määravaiks faktoreiks «rassi», «miljööd» ja «momenti», kusjuures miljöö mõistes domineerisid kliimaatilised-geograafilised tegurid sotsiaalsete üle). Kõige järjekindlamalt «loodusteaduslikku» iseloomu püüdis kirjandusloolisele vaatlusele anda Ferdinand Brunetiére, kes darvinismile tuginedes arvas koguni võimaliku olevat käsitleda kirjanduslikke žanre looduslike liikide analoogia põhjal (teoses «Žanride evolutsioon kirjanduse ajaloo», 1890).

Kultuuriajaloolise koolkonnaga paralleelselt kujunenud võrdlev-ajalooline (komparativistlik) koolkond aitas omalt poolt konkretiseerida ning täiendada kirjandusliku evolutsiooni pilti, toonitades eriti rahvusvaheliste seoste ja kontaktide osa. Koolkonna esindajad pöörasid tähelepanu ka süžeede tüpologia seosele ühiskondliku arenguga ja nägid selles eri etappide kajastumist. Kultuuriajaloolist ja komparativistlikku suunda sünteesis oma käsitlustes Georg Brandes, liites siia ühtlasi psühholoogilis-biograafilise vaatluse; peamiselt nende mõjustuste all arenes ka eesti kirjandusteadus käesoleva sajandi algukümnenditel.

Ajaloolise lähenemise küsitavaks tegemine iseloomustab Henri Bergsoni poolt algatatud intuiitivismi, õigupoolest oli see kallak juba märksa varem ilmnenuid Nietzsche esteetikas. Laialdase mõjuulatuse omandas XX saj. algul Benedetto Croce kirjandusteoreetiliste vaadete süsteem, milles ajalooline vaatlus on hüljatud ja sotsioloogiline külg kõrvale jäetud: loomingu toonitatakse eelkõige kordumatult individuaalset, mis ei allu süstematiseerimisele ja klassifitseerimisele.

³ Marksistlik-leninliku esteetika alused. Tallinn, 1961, lk. 244 ja 262.

Arengu kui niisuguse seadis kahtluse alla ka kirjandusteaduse vaimuajalooline koolkond (W. Dilthey jt.), asudes seisukohal, et iga ajastu loob oma kordumatu vaimulaadi ja kunstilise teadvuse tüübi, mis pole omavahel pidevusseostes. Siit võrsunud *metafüüsilis-fenomenoloogiline* suund (F. Gundolf) välistas kirjandusliku arengu mõiste juba täielikult. J. Ortega y Gasset asus vaatekohal, et areneb ja uueneb ainult eliidile määratud, mittepopulaarne kunst, kuna mass on alati selle vastu. Mass vajab elu peegeldust, sarnasust tegelikkusega, ega suuda vastu võtta uuemat kunsti, mis on arenenud esemete kujutamisel tunnetuste edasiandmisele ja ideede väljendamisele tegelikkuse vormide deformeerimise kaudu.

Hilisemas XX saj. kodanlikus kirjandusteaduses on valdaval kohal kirjaniku individuaalse stiili ja kirjandusliku teksti uurimine; keelelis-stilistilise struktuuri vaatluse juures iseloomustab seda suunda huvi puudumine kirjandusloolise probleemistiku vastu ja programmikindel eemaldumine historismist. Paljud teoreetikud jagavad O. Spengleri ja A. J. Toynbee vaatekohta, et iga kultuur elab läbi kindla arengutsükli ja et tänapäeval pole tegemist mitte tõusu, vaid üldise languse ja allakäiguga. Mõned esteetikud kvalifitseerivad progressi uskumise müstiliseks mõisteks — analoogiliselt religioossete mõistetega; müüdina, mis on tekkinud kui tahte või soovi väljendus, olevat see niisama hea kui iga teinegi.⁴ Suhteliselt rohkem tähelepanu pööratakse ajamomendile eksistentsialistlikus kirjandusteoorias, kuid seda — nagu allpool näeme — oma spetsiifilises käsituses.

Viimaseaegse kodanliku kirjandusteaduse valdav tendents on printsiipiaalselt eitada üldiste seaduspärasuste olemasolu kirjanduse valdkonnas; uurijate enamiku arvates on mõeldav ainult arvamuste pluraalsust, erinevaid seisukohti väljendav esseistlik käsitlus. Iseloomulik on selles suhtes üldpilk USA kaasaegses kirjandusteaduses esinevatele suundadele.⁵ Kuigi sealsete uurimissuundade paljuses on oma osa ka neopositivistidel, kultuuriajaloolisel traditsioonil ja marksistidel, osutub tooniandvaks ikkagi antihistoristlik kirjandusekäsitlus. Niinimetatud *new criticism* keskendab kogu tähelepanu kirjanduse esteetilisele olemusele (*close reading* = tähelepanelik lugemine), mida ei keeldu tunnustamast ka selle koolkonna vastased, kuid nähes uurimise ainsat funktsiooni vormianalüüsis, välistavad «uue kriitika» esindajad kunstiteose vaatlemise seoses ühiskonnaga, rahva eluga ja ajaloolise arengukäiguga.⁶ Historismil ei saagi nende vaadetes olla kohta, sest tegelikkust käsitavad «uue kriitika» esindajad millegi ühetaolise ja muutu-matuna, mistõttu ka kirjanduse sisus päris uut polegi. Uut, arenevat võib nende arvates leida üksnes kujutamiseviisis, tehnikas, vormis. Strukturalismi esindajad näevad oma eesmärgi teose sisemise struktuuri avamises, püüdes jõuda algsetelt vormielementidelt (mida käsitletakse sisu funktsioonidena) olemusliku juurde, ent vähemalt senises uurimisstaadiumis ei ole suutnud veel tõusta kirjandusliku protsessi tasandile. Oma uurimustes sünkroonilist meetodit edukalt rakendades pole nad jõudnud selle ühendamiseni diakroonilise analüüsiga. Hoopis kaugele historismist on freudismile tuginev neomütoloogiline suund, mille esindajad ei näe mingit võimalust kõnelda inimkonna progressiivsest arengust, vaid nn. arhetüüpe otsides püüavad kogu kirjandust taandada müütides jäädvustatud alateadvuslikule kollektiivsele algele. Ka eksistentsialistliku suuna juures, kus kõik redutseerub universaalsele tühjustundele, ei ole kohta historistliku kirjanduskontseptsiooni jaoks, sest arengust võib nende meelest juttu olla üksnes kui absurduse tunnetuse süvenemisest.

⁴ H. Read, *To Hell with Culture*. London, 1963, lk. 173 jj.

⁵ М. О. Мендельсон, *Американское литературоведение XX века и вопросы творчества писателей США*. — Современное литературоведение США. Москва, 1969, lk. 23 jj.

⁶ Vt. selle kohta ka: R. Weimann, «New criticism» und die Entwicklung bürgerlicher Literaturwissenschaft. *Geschichte und Kritik neuer Interpretationsmethoden*. Halle/Saale, 1962. (Tõlge vene k. Moskva, 1965.)

Kaasaegne kodanlik kirjandusteadus (nagu laiemalt võetuna ka esteetika) suhtub oma põhiosas kunsti progressi teoriasse kas täiesti tõrjuvalt või siis väljendatakse skepsist arengu kriteeriumide suhtes ja peetakse seda probleemi põhimõtteliselt lahendamatuks. Üldiselt väidavad sellise seisukoha pooldajad, et iga ajastu loob niisuguse kunsti ja kirjanduse, mis vastab tema vajadustele, ja seetõttu ei ole põhjust kõnelda progressist ega allakäigust. Eri ajastute kirjandusloomingut polevat võimalik võrrelda, sest selle väärtus ei ole määratletav, tõsuse kriteerium aga polevat kunstinähtuste suhtes üldse rakendatav. Antihistoristlikku vaatekohta ja relativismi, mis viib kirjandusliku progressi eitamiseni, põhjendatakse kõige sagedamini loomingu kordumatusele osutamiseega (suur kirjanik kui ainuline nähtus tema poolt loodud maailmaga).

Arenemise või uuenemise võimalikkust näevad kõne all olevate suundade esindajad, nagu öeldud, üksnes teostuslikus küljes, tehnikas. Kirjanduse sotsiaalsete funktsioonide muutusi ei võeta arvesse, uudsuse kriteeriumideks seatakse puhtformaalsed tunnused ja traditsioon taandatakse tehniliste võtete summale. Nii näiteks hoiduti V rahvusvahelisel esteetikakongressil (Amsterdamis, 1964), mille üldteemaks oli «Traditsioon ja novaatorlus», ettekannete enamikus traditsiooni mõiste seostamisest ühiskondlikuga, redutseeriti see peamiselt kunsti formaalsele algele, tehniliste võtete kontinuiteedile.⁷

Arengu mõiste ahendamine või täielik kõrvalejätmine kodanlike teoreetikute poolt seletub eeskätt nende maailmavaate ja inimese-kontseptsiooniga. Kui inimene seesugusena — mõistusliku ja sotsiaalse olendina — seatakse kahtluse alla, kui teda käsitatakse kui isoleeritud indiviidi, siis ajalugu kui traditsioonide mõtestatud objektiivne seos lakkab olemast, tõde kui objektiivne väärtuste süsteem annab aset millelegi relatiivsele ja arengu järjekestvuse mõistmise eeldused kaovad. Aga teiselt poolt on selleks ühekülgsuseks võinud alust anda ka ajaloolise vaatlusviisi nõrgad kohad ja vulgaarsotsioloogilised nõmedused. Historistlik käsitlus kaldub teost kirjandusloolises interpretatsioonis hõlpsasti muutma mingi üldisema situatsiooni või protsessi lihtlabaseks illustratsiooniks, kuivõrd kirjanduslikku loomingut mõistetakse ideeliste, ühiskondlike, majanduslike liikumiste väljendusena või igal juhul funktsioonina. Põhiliselt niisiis ekspressiivse fenomenina käsitatud kirjandusteoses väljenduvat sisu või elamust, mis kuulub mõtte ajalukku, vaadeldi sellisel juhul kui probleemi ja kui olemuslikku tuuma, mida lihtsalt ümbritseb kunstiline kest või koor. — On vana tõde, et äärmuslikud vastandid turgutavad teineteist, ja kirjandusteaduse antihistoristlikud suunad lähevadki välja peamiselt teose kui niisuguse õiguste taastamise lipu all ning seavad eesmärgiks tungimise selle kui kunstinähtuse olemusse.

Ka näevad historistliku käsituse kritiseerijad selles teatavat loogilist vastuoksust, millele on osutanud näiteks R. Wellek.⁸ Et tabada kirjanduslikku arengut, mida ei tule mõista otsejoonelise edukäiguna ühe igavese eeskuju poole, peab kuidagi suutma säilitada nähtuste individuaalsuse, kordumatuse, ilma et ajalooline protsess taanduks üksteisele järgnevate, ent omavahel seostamata fenomenide kogumiks. Selleks tuleb ajaloolisele protsessile läheneda väärtusi või norme silmas pidades, mis annab võimaluse jaotada järgnevate nähtuste paljuse olulisteks ja ebaolulisteks elementideks. Üksnes sellisel juhul on võimalik luua ajalooline arengupilt, milles ka üksiknähtuste kordumatus alles jääb ja nende oma tähendust ei välistata üldiste abstraktsioonide nimel. Ajalugu saab kavandada ja kirjutada ainult arvestades muutuvaid väärtuste-süsteeme, need väärtused ise on aga tuletatud tolle arengukäigu enese jälgimisest ja süsteem ajaloost enesest abstraheeritud. Welleki arvates on siin tegemist omamoodi nõiaringiga, mis näib

⁷ Апология модернизма. «Вопросы философии» 1965, nr. 3, lk. 149—157.

⁸ R. Wellek, Der Begriff der Evolution in der Literaturgeschichte. Hefte für Literatur und Kritik. Wien, 1961, I, lk. 35—46.

olevat vältimatu, kui ei taheta leppida muutuste mõttetu vooluga või kirjandusprotsessi hindamiseks sisse tuua kirjandusväliseid mõõdupuid ning absoluute.⁹

Eespool oli juba vihjatud eksistentsialistide spetsiifilisele ajakäsitusele, milles väljendub üldsuunitlusena kõigile ajastuile ühiste joonte toonitamine inimeksistentsis. Nii on Heidegger väitnud, et suured mõtlejad ja suured teosed ulatavad üksteisele käe üle aegade, ja oma olemuselt kõnelevad nad kõik ühte ning seda-sama. Aega ei saagi eksistentsialistide arvates vaadelda neutraalselt kulgevana, ei saa samastada läbielatavat aega kalendaarse ajaga. Vastavalt aja jagunemisele kalendaarseks ja nn. eksistentsiaalseks ajaks jaguneb ka kirjanduse traditsiooniline tervik nn. literatuuriks ja üleajalise tähtsuse ning väärtusega tõelise poeesia suurteosteks. Ajalooline vaatlusmeetod, leiavad eksistentsialistikud autorid, on kohaldatav ainuüksi tolele literatuurile, millel ei ole aga üldse olulist tähtsust. Nõnda tahetakse siis ajalooliselt mõeldavale, ajutisele vastandada seda, mis on kehtiv kõigi ajastute suhtes ja kvalitatiivselt erinev ajaloost, s. t. kirjanduse kui kunsti üleajalisi põhiväärtusi. Tuntud teoreetik Wolfgang Kayser on sellel põhjusel isegi keeldunud kirjanduse ajalugu üldse tunnustamast kui kirjandusteadeuse osa.

Üks kaasaja mõjukaid kodanlikke esteetikuid Thomas Munro nimetab oma kunsti evolutsiooni teooriat pluraistlikuks ja püüab siin enese väite kohaselt vältida kaht äärmust: XIX saj. lihtsustavat ning kategoorilist evolutsionismi ja igasugust kunstilist evolutsiooni eitavat skeptitsismi. Kuid tema evolutsiooni tunnustamine on kõrvõimalike klauslitega niivõrd piiratud, et sellest õigupoolest jääb järele ainult mõte liikumisest ja vaevalt midagi muud. Munro arvates ei ole võimalik kõnelda progressist: oma olemuselt on progressiteooria hinnanguteooria, hinnanguks aga on vaja usaldusväärseid kriteeriume, mis meil puuduvad. Kunstiline evolutsioon pole universaalne ega ühesuunaline; evolutsioon on peamine tendents või protsess kunstis, ent mitte ainus — toimivad ka (ja vahel ületavad seda) vastandlikud tendentsid; evolutsiooni mõjustavate paljude faktorite hulgast pole võimalik leida otsustavat. Üldse meenutab kunstide ajalugu Munrole iseloomuliku võrdluse kohaselt pigem troopilist džunglit kui organiseeritud paraadi.¹⁰

Ebaõige oleks siiski arvata, nagu suhtusid kodanliku kirjandusteooria kõik viimaseaegsed esindajad arengukontseptsiooni säherduse reserveerituse või umbusaldusega. Nii oli näit. tuntud šveitsi teadlane Max Wehrli järjekindlalt seisukohal, et väljaspool aega ja ühiskondlikke seoseid toimuv kirjandusteose vaatlus viib lootusetusse ummikusse. Ta mõistis antihistoristlike suundade tekkepõhjust ja seoseid XX saj. kapitalistlikule maailmale iseloomuliku ajaloolise teadvuse languse ning kriisiga, toonitades aga samal ajal, et ajaloolise sünteesi probleem kirjandusteades pole kaugeltki kõrvaldatud. Kui problemaatiliseks progressi mõiste kirjanduse ajaloos ka poleks muutunud (seoses muutustega inimese-kontseptsioonis ja ajakäsituses ning teadvuse relativiseerumisega), ei saa siiski kummutatuks pidada kõrgemaid seoseid, millises kirjandusnähtused kronoloogilises järjestuses grupeeruvad, ega lasta silmist üksikteose ajaloolist aspekti. Teos on ju mõeldamatu väljaspool ajalooliselt tingitud kirjanduskeele arengutaset, žanrid on ajalooliselt päritud traditsiooni tulemus ja konkreetset vormikategooriad kujutavad enesest ajalooliselt tekkinud struktuure või struktuuriühikuid. Niisiis on uurimistöös vaja näha kirjandusteost ühelt poolt tema raskesti selgitatavas tekkes, teiselt poolt aga tema sõltuvuses sotsiaalsest maailmast ja ajalooliste traditsioonide vastastikusest mõjust, vaadelda ühtsuses teose enese iseloomu ja tema mõjujõudu kui üheaegselt muutuvaid ja püsivaid faktoreid.¹¹

⁹ Vt. ka R. Wellek—A. Warren, *Theorie der Literatur*. West-Berlin, 1966, lk. 231—233.

¹⁰ Th. Munro, *Evolution in the Arts*. Cleveland [1963], lk. 220 ja 288.

¹¹ М. Верли, *Общее литературоведение*. Москва, 1957, lk. 33—34, 186 jn.

Üldised suured seaduspärasused — sinna hulka kuuluvad ka arengu seaduspärasused — avalduvad harva puhtal, n.-ö. alasti kujul, vaid ikka läbi üksiknähtuste ning faktide massiivi, nende ajaloolise koguse arvestamise tulemusena. «Kunsti arengu seaduspärasused tulevad ilmsiks kunstiliste nähtuste kogu terviku kaudu, sageli «läbimurde» teel erinevate ja tihti vastuoluliste faktide ning tendentside paljusest.»¹² Just kunsti valdkonnas on eriti tähtis metodoloogiliselt täpselt määratleda üksiknähtuste vastastikuseid suhteid põhiliste, üldiste seaduspärasustega, sest see valdkond moodustub suure hulga erinevate tendentside vastastikusest toimest, milles erilist osa mängib individuaalne alge.

Kuidas siis leida kunstialase progressi, sealhulgas ka kirjandusliku arengu objektiivseid kriiteriume? Marx on teatavasti hoiatanud selle eest, et kujutlust progressist ei lihtsustataks mingiks täiesti sirgjooneliseks edasiliikumiseks ega käsitataks seda mõistet tavalisel abstraktsiooni tasandil. Engels omakorda on ajaloolise materialismi põhiküsimuste vaatluse juures rõhutanud erilisel seda, et arengu objektiivsete seaduspärasuste selgitamiseks on hädavajalik silmas pidada suuri mastaape — seda enam, mida kaugemal majanduselt on uuritav valdkond. Kunstil on oma suhteline iseseisvus, kunstialaste muunduste kõverjoon on tujukas, siksakiline; selle joone igale lõigule sotsiaal-majanduslikke põhjusi otsima hakata oleks tühi vaev. Küsimus saab tegelikult olla ainult teatavast pikema perioodi arengukõvera keskteljest, mis läheneb majandusliku arengu teljele: ta on sellega justkui rööbiti, kuigi ei korda seda kõigis detailides, vaid säilitab omaenda keeruka konfiguratsiooni. Kunsti seesmised arenguseadused olenevad laiemast, ühiskondliku olemise seaduspärasustest, nende nii- või teistsugune avaldumine on sotsiaalselt determineeritud — kuid mitte otseselt ja vahetult, vaid n.-ö. lõppkokkuvõttes.¹³

Nimelt õige mastaabi leidmine on vältimatu eeltingimus, et kunstilise arengu objektiivsete seaduspärasuste toimet oleks võimalik esile tuua.¹⁴ Vaevalt on niisiis mõtetki teatava perioodi sees ilmnevate vastuoluliste võnkumiste puhul seada küsimust üksiku konkreetse võnkestaadiumi kohta: on see kunstiline progress või ei ole? (Kui sageli aga kuuleme seesuguseid küsimusi!) Arengujoon niisugusena ei ilmne siksakkide tippudes ja võnkeäärmustes, ka ei tarvitse see olla antud momendi vastuoluliste taotluste mingi lihtne keskmine, vaid see avaldub kestvama protsessi keskteljena, mida täie selgusega osatakse näha vist alles teatava ajalise distantsi tagant.

Kirjandusteooria saab oma arengukontseptsiooni rajada üksnes progressi dialektilise loomuse mõistmisele. Igielavaks jäänud kirjandusteosed kõigilt aegadelt on unikaalsed ja kordumatud, samuti kui suured sõnameistridki. Ent see pole veel põhjus kirjandusliku arengu kui niisuguse kahtluse alla seadmiseks, ja lihtsameelsus oleks küsida: kas siis tänased kirjanikud on kõik kõrgemal tasemel kui Homeros, Shakespeare või Dostojevski? Kunstialase progressi ühe tunnusemärgina on õigusega rõhutatud seda asjaolu, et ühiskond, «võttes omaks juba talletatud kunstiväärtusi, ei või nendega rahulduda ning loob uusi kunstiteoseid, mis vastavad uutele esteetilistele vajadustele, kajastavad inimkonna edusamme vabaduse saavutamisel».¹⁵ Need uued teosed, kui nad ka oma teostusliku taseme poolest endisi igas suhtes ei ületa, kannavad ometi rikkalikumat sisu (peegelda-

¹² В. Щербина, О природе литературных закономерностей. «Вопросы литературы» 1966, nr. 1, lk. 97.

¹³ Marksistlik-leninliku esteetika alused, lk. 201.

¹⁴ Н. Я. Парсаданов, О прогрессе в искусстве и его критериях. Научные доклады высшей школы. Философские науки. 1964, nr. 3, lk. 51.

¹⁵ L. Stoloriž, Ilu ja ühiskond. Tallinn, 1969, lk. 106.

des elu enese arengut) ja neil on rohkem väljendusvõimalusi (olenevalt kunsti-
liigi ja žanri arengust). Olgu mõõdamines tähendatud, et kaasaegses kodanlikus
esteetikas ei puudu ühe äärmusena ka teooria, mille kohaselt tulevaste põlvkon-
dade kunstilooming võib kahaneda või isegi lakata, sest maailmas on olemas juba
niisuguseid kunstiväärtuste varusid, millega inimestel pole siiani mahti olnud
üldse korralikult tutvuda, ja nendest piisavat täielikult esteetiliste vajaduste
rahuldamiseks edaspidi. Niisugune seisukoht, millega on esinenud B. Croce üks
jüngreid¹⁶, demonstreerib lootusetult metafüüsilist asjast arusaamist.

Marksistlikus esteetikas ja kirjandusteoorias käsitletakse kunsti ja kirjandust
nende laialdastes ning mitmekesistes seostes muutuva tegelikkusega, mis määra-
vadki kunstilise progressi kriteeriumi iseloomu. Niisuguse kõige üldisema kritee-
riumina on rõhutatud kunsti rikastumist tõeliselt inimliku sisu poolest, tema üha
suuremat humaniseerumist ning esteetilise taju valdkonna, maailma kunstilise
peegeldamise võimaluste laienemist.¹⁷ Oieti on siin tegemist kompleksse kritee-
riumiga, mis peaks välja kasvama vastustest küsimustele: kuivõrd on antud ajastu
looming võimeline väljendama elutõde, milliseid teid kulgeb kunstilise maailma-
tunnetuse avardamise ja süvenemise protsess, kuidas lahendatakse kunsti ja
rahva vahekorra probleem, kuidas mõistetakse sisu ja vormi suhteid jne.¹⁸ Sellel
tasandil, niisugust kriteeriumi rakendades on võimalik omavahel võrrelda ka eri
ajastute kirjanike loomingut. Kui säärast võrdlemise võimalust põhimõtteliselt
eitada, siis on paratamatuks järelduseks ka loobumine arengu, progressi mõiste
rakendamisest kirjanduses ja kunstis või selle taandamine üksnes vormi alal toi-
munud muutuste jälgimisele. Ent selge on ka see, et kirjandusliku arengu kritee-
riumiks ei saa olla ainuüksi sotsioloogilised näitajad ja funktsioonid, vaid arengu
jälgimisel võime tugineda eelkõige kunstilise peegelduse vormide võrdlevale ana-
lüüsile. Just sellest peab selguma, millise iseloomuga ja kui täielikult on kirjan-
dusteostes — ka eri ajastute teostes — suudetud väljendada ajastu esteetilisi
ideale ja realiseerida kunstilise peegelduse tollase vormi väljendusvõimalusi.

Kunstilise progressi mõistmine on kõige vahetumalt seotud aksioloogilise prob-
leemistikuga — ühiskonna ja selle liikmete eksisteerimist soodustavate väärtuste
(isiksus, vabadus, õiglus, headus, õnn, ilu jne.) käsitusega. Humanism ja progress
on lahutamatud: kunstilise arengu kriteerium eeldab isiksuse sotsiaalset ja vaim-
set progressi, ühiskonna vabaduse määra kasvamist, isikuväärkuse garanteeri-
tust jne. Isiksus ei arene mingis vaakumis, vaid oma ajastus ja ühiskondlikes
suhetes — seega on siis oluline, mil määral vastab kunst oma aja sotsiaalseile ja
esteetilistele vajadustele, üldise progressi vajadustele. Arenguprotsessi enese muu-
dab keerukaks see, et mitte ainult iganenu ja uue vahel, vaid ka edasilikumist
kandvate jõudude seas on alati esteetiliste ideaalide erinevusi, vastandlikkust ja
võitlust.

Üldiselt tingib ühiskondlik progress kunsti demokratiseerumist, tema osatäht-
suse tõusu rahvahulkade elus. Mõistagi pole ka see toimunud sirgjooneliselt, vaid
enamasti alati läbi teravate vastuolude ja väga mitmekesistes vormides. Selles on
olnud nii langusi kui tõuse, arengu põhijoonel on kirjanduse ja kunsti parim osa
aga alati toetanud ühiskondliku arengu progressiivseid tendentse, milles avaldubki
tema demokratism.¹⁹ Kirjanduse demokratiseerumist ei tule seega siis mõista
ühepinnaliselt, liikumisena rahvalik-lihtsa-üldmõistetava suunas, sest paljudi ole-
neb lugejaskonna tasemest ning vastuvõtuvõime tõusust: retseptioon hõlmab üha

¹⁶ Vt. «Вопросы философии» 1964, nr. 7, lk. 96.

¹⁷ А. В. Гулыга, Существует ли прогресс в искусстве? «Вопросы философии» 1964, nr. 6, lk. 89.

¹⁸ Н. Я. Парсаданов, О поступательном характере развития искусства, лк. 61—62.

¹⁹ Н. Я. Парсаданов, О прогрессе в искусстве и его критериях, лк. 53.

komplitseeritumaid loometöid, sealhulgas ka tunduvat osa esialgselt esoteeriliseks või koguni dekadentlikuks peetud kirjandusnähtusi.

Pahatihti kiputakse kunsti ja kirjanduse sotsiaalset tingitust esitama skemaatilise lihtsustusena, eriti mõnedes teooriaõpikuis. Nii on näiteks raske nõustuda väitega, et kirjanduse areng antagonistlikus klassiühiskonnas kujutab endast kirjandusliku võitluse protsessi, mis olevat tingitud üldisest klassivõitluse teravnemisest: kirjandus nagu teisedki ühiskondliku teadvuse vormid peegeldab klassivõitluse käiku ja võtab osa sellest võitlusest.²⁰ Siin on ilmselt tegemist sotsiaalse olemise liiga mehaanilise peegelduse otsimisega esteetilise arengu valdkonnas. Eitamata kirjanduslike võitluste olemasolu ning osatähtsust (ja seda mitte üksnes antagonistlikus klassiühiskonnas), kahelgem ometi arvamuses, et see ongi arengu peamine avaldus — sest niisugune lähtekoht suunab täiesti ühekülgelele kirjandusprotsessi käsitusele.

Ühiskondliku teadvuse vormid tuginevad oma arengus üldistele sotsiaalse arengu seaduspärasustele. Viimaste väljendumine aga varieerub suuresti, oleneb antud ajajärgu vajadustest, rahvuslikest iseärasustest ja muudest ajaloolistest tingimustest. Ühtlasi astub siin esiplaanile ühiskondliku teadvuse eri vormide ja nende arengu suhteline iseseisvus. Nii ei tarvitse kunstilise või kirjandusliku arengu kõrgperioodid teataval maal hoopiski ühte langeda sotsiaalse ja majandusliku progressi kõrgperioodidega, ja ka ühiskondliku arengu suhteliselt madalal astmel võidakse luua suurepäraseid, aegumatu väärtusega teoseid. Kunsti ja kirjandust nagu üldse kogu kultuuri — rõhutagem seda veel kord — ei saa käsitada abstraktse progressi seisukohast, vastastikune seos sotsiaalse ja materiaalse arengu tasemega on sügavam ning oma iseloomult vastuolulisem.

See, et iga ajastu toob kunsti ja kirjandusse juurde midagi uut, ei lükka ümber tõsiasja, millele osutas juba Marx, et areng ei toimu ka kaotusteta. Tuleb juurde uut ja jääb maha vana, kusjuures uus alati mitte kõiges pole eelnenust parem, täiuslikum. Näiteks seda tähendusrikkust, kujude grandioossust ja ülevust, mida näeme kangelaseepostes, on hilisem kirjandus küll üksnes harva saavutanud. «Kunstiajaloo iga etapp milleski ületab eelnenuid ja milleski jääb nendest maha. Tal on oma, ainult temale omane jõud, ja oma nõrgad kohad, oma piiratus.»²¹ Ent kõige selle arengu vastuolulisuse juures ilmneb kunstis ning kirjanduses tervikuna võetuna ometi võimaluste avardamine, loomingumetodi täiustumine ja võime sügavamini tungida elunähtuste olemusse.

Iga ajastu kunstis ning kirjanduses on täheldatavad kindlad tüpoloogilised ühisjooned ja omandatud kogemuse üldtase, mis moodustavad kunstilise mõtlemise vastava ajaloolise tüübi kvalitatiivse karakteristika. Ükski, ka kõige täiuslikum teos neid teatava kunstilise mõtlemise tüübi võimalusi ei ammenda — sest kõne all pole siin üksiktulemused, vaid antud ajastu kunstilise protsessi üldised seaduspärasused. Ent ajastu suured kunstimeistrid saavutavad oma teostes tolle kunstilise mõtlemise tüübi juures ometi seesuguseid võite, millega nad olemasolevate võimaluste realiseerimisel seisavad võrratult kõrgemal arvutust hulgast hilisemate ajastute teostest: kuulugu viimased küll iseenesest märksa kõrgemaid võimalusi pakkuvale kunstilise arengu uutele astmetele, realiseeritud on nad aga ebatäiuslikumalt, nõrgemini. Seepärast on täiesti mõistetav ja objektiivselt põhjendatud mineviku suurte kirjanike asetamine kõrgemale tänapäeva keskpärastest kirjanikest, kes halvasti ära kasutavad uue tegelikkuse ja uue loomingumetodi võimalusi.²²

²⁰ Г. Л. Абрамович, Введение в литературоведение. Москва, 1965, lk. 218.

²¹ М. С. Каган, Лекции по марксистско-ленинской эстетике. Часть III. Диалектика художественного развития. Ленинград, 1966, lk. 141.

²² К. Горанов, Заметки о проблеме прогресса в искусстве. «Вопросы философии» 1964, nr. 7, lk. 99.

Kirjandus- ja kunstiteoste ääretu mitmekesisus, nende omapära ja kordumatus võivad hõlpsasti tekitada mulje, et tegemist on lihtsalt järgnevusseoseta nähtuste vaheldumisega, ilma et edasilikumisest saakski kõnelda. See vastuolo üksikteose ajaloolise relatiivsuse ja kirjanduse põhilise edasiarengu vahel on siiski üksnes näiline, sest sügavam analüüs toob ikka esile eelnenud saavutuste kriitilise omandamise ja seose momendi. Kunstilise arengu järjekestvus erineb seejuures ühes olulises punktis põhimõtteliselt teaduslik-tehnilise arengu omast: viimase puhul lülituvad ning sulanduvad eelnenud saavutused täielikult järgnevasse (omamata seejärel rohkem kui ajaloolist tähtsust), kuna kunsti ja kirjanduse suursaavutused jätkavad iseseisvat elu kõrvuti ning täiesti võrdselt hilisematega. Selle hävimatu esteetilise väärtuse aluseks on ühelt poolt neis teostes avalduv tegelikkuse nähtuste ja inimliku tunnetustaseme kordumatus, teiselt poolt inimliku arengu ühtsus tema tõusmises madalamalt vormidelt kõrgemale. Aegade vältel muutub inimene ja tema elu, muutuvad ja täiustuvad ka kujutamisevahendid, olemaks võimalised edasi andma komplitseeruva inimelu avarust ja uusi aspekte.²³ Nii on näiteks karakterite ja olude seos uuemas kirjanduses antud palju täielikumalt ja tunnetatult sügavamalt kui vanemas kirjanduses; inimene ja inimelu kui kirjanduse põhiline objekt on sajandite jooksul silmapaistvalt rikastunud, on täiustunud tegelaste sisemaailma käsitlus, on jõutud elu kujutamiseni tema arengudünaamikas ja muutuvuses.

Kirjandusliku arengu seaduspärasused on seotud nii ühiskondlik-ajaloolise pinnasega, millel kunstinähtused võrsuvad, kui ka selle kogemusvaruga, mille moodustavad eelnenud järkudel kujunenud kunstilised ideed, vormid ja vahendid. Seega siis ühelt poolt kirjandusliku protsessi tingitus ühiskondlikust elust, selle lokaalseist ja ajaloolistest iseärasustest, teiselt poolt traditsiooni ja novaatorluse dialektika. Väljapaistvad autorid oma püüdlustes uue, senitundmatu poole on ikka nii või teisiti tuginenud traditsioonidele, samal ajal avaldub siin aga ka seos eituse ja eituse eituse vormis. Seda arenguprotsessi keerukat, mitmekesist probleemidekompleksi tuleb alati silmas pidada tema kogususes. Traditsioon valmistab ette novaatorlust, temas endas sisaldub juba tarvidus järgmiseks sammuks. Novaatorluse omakorda ei ole midagi tühjal kohal tekkivat, vaid kujutab enesest sammu edasi millegagi võrreldes. Traditsioonide austamine ei seisne juba olnu kordamises, vaid selle aluseks on püüdlus eelkäijate saavutusi loovalt omandada ja kriitiliselt ümber töötada, et saavutada uut arengutaset.²⁴ Ainult novaator võibki olla tõeline traditsiooni jätkaja, kuna epigoon, järeleaimaja närtsitab, suretab ja muudab tühiseks oma suurtelt eelkäijatelt päritu. Arengus sisaldub üheaegselt nii edasiviivate traditsioonide jätkamise kui ka iganenu ületamise moment: on tegemist säilitamise ja eitamisega, nõustumise ja võitlusega, kriitilise valiku ja edasiarendamisega. Õige pildi saamiseks on niisiis vaja teada mitte ainult seda, mis eelnenust omandati, vaid ka seda, millisest pärandist keelduti, mis ja mille pärast osutus vastuvõtmatuks. Probleem selles seisnebki, et selgeks teha, millistele traditsioonidele iga uus vool tugineb ja millised kõrvale heidab, mis suunas ja millistel eesmärkidel ümber töötab möödunu pärandit.²⁵

Pidev uue tekkimine on kunsti ja kirjanduse eksisteerimise orgaaniline omandus. Ent mitte igasugune uus ei tarvitse olla ilmingimata novaatorlik, edasiviiv. Arengut tähistavad need uued nähtused, mis süvendavad tegelikkuse kunstilist tunnetamist. Tõeliselt novaatorlik kunstis ühelt poolt arendab ja viib lõpule need protsessid, mis valmistasid ette tema ilmumist, ja teiselt poolt rajab teed arengu

²³ Г. Абрамович, Историзм в теории литературы, lk. 137—138.

²⁴ Новое в жизни, новое в литературе. (К итогам дискуссии о традициях и новаторстве) «Вопросы литературы» 1963, nr. 6, lk. 8 jj.

²⁵ М. С. Каган, tsit. teos, lk. 122.

järgnevatele astmetele; uus pole niisiis lihtsalt kõik see, mida varem ei ole esinenud, vaid uue kvaliteedi avaldumine, tõus uuele kunstilisele tasemele.²⁶

Kirjandusliku traditsiooni kujunemine saab alguse väljapaistvaist autoreist, kes paljus oma eelkäijatele tuginedes on samal ajal nendest ometi vägagi erinevad. Kunstilise maailmatunnetuse süvendamise ning avardamise ja tegelikkuse peegeldamise esteetiliste vahendite rikastamise püüdlus ei kutsu kaugeltki alati esile üldrahvalikku juubeldust. Rohkem on seda küll vastu võetud umbuskliku peavangutamise või jõnga eitamisega — ja tihti peale ikka sellesamuse progressi nimel! Mida jõulisem, originaalsem on uus talent, seda suuremaid ootamatusi võib tulla. Soome luuletaja Tuomas Anhava on selles seoses öelnud:

Vana sugupõlv tellib meie käest juubelivärsse.
Ainult parimaillt mitte.
Nendest ei või ju ialgi teada,
mis vembu nad kunagi viskavad.

Väljapaistvad uued jõud mõjustavad rahvusliku kirjanduse — aga teatavalt juhtumel ka maailmakirjanduse — arenguprotsessi eelkõige sellega, et annavad otsekui kunstiliste võimaluste uue mõõdupuu ja tõstavad märksa esteetilise mõtte taset. Siit lähtuv traditsioon on pidevas vastastikuste mõjustuste ristluses, täienemises ja rikastumises; traditsiooni eriajalised elemendid tungivad üksteisest läbi ja muudavad üksteise ilmet edasises arengukäigus. Hilisemad traditsioonid sulatavad enesesse varasemaid, neid vastavalt ümber kujundades, ja individuaalsed loomingumeetodi rakendused, ühinedes keerukas sünteesis, kujundavad ühtse kollektiivse traditsiooni, mis niisugusena omandab teatava anonüümse iseloomu. Kõrgem kontinuiteet, loominguliselt omandatud traditsioon ei nähtu niivõrd pealispinnal, vaid hoopis sügavamais kihistustes. Teadlikult või ka ebateadlikult (vahel tahtmatultki) vastuvõetud kirjandusliku traditsiooni elemendid on seejuures autori teadvuses põimunud ta isiklike kogemustega, täienenud ta enese loomingulise kujutlusega ja läbi teinud põhjaliku transformeerumise, saades tema pärisomaks. Traditsioon muutub seega tabamatuks osaks selles keemilises lahuses, millest hakkab kristalliseeruma uus teos. Eelnenud arenguetapi traditsioon, lahustudes uues kuni oma konkreetsete piirjoonte hajumiseni, lakkab olemast n.-ö. tajutav fakt, kuid jätkab oma mõju kui faktor.²⁷ Selles mõttes jääb vähepakkuvaks igasugune välispidiste traditsioonitunnuste kolleksioneerimine uurijate poolt — sarnasusjoonte näol temaatikas, süžeemotiivides, stiilis jne. Tähtis ja edasiviiv on kirjanduses ainult orgaaniliselt omandatud traditsioon, omandatud nimelt sisemisest vajadusest väljendada oma, ja niivõrd kui eelnenü kogemuse tundmine soodustab uute viljakate ideede ja vormide sündi. Seepärast olekski vahest õigem kasutada eelnenud saavutuste assimileerimise mõistet, nagu seda on teinud Ch. Caudwell.²⁸

Marksistlikule kirjanduskäsitusele tunnuslik historism tähendab kirjandusnähutuste vaatlemist nii nende sisemistes seostes kui ka vastastikustes seostes üksteisega, samuti nende tingituses antud ajamomendi iseärasustest. See eeldab, et igakülgsest arvestataks fakte ja neid olukordi, milles teatav nähtus tekkis ja arenes, sai mõjustusi ja omakorda mõju avaldas. Historistlik printsiip nii teoorias kui kirjandusloolises uurimistöös avaldub üldsuunitluses, ajaloolise faktidehulga selektsioonis ja eriti faktide interpreteerimises arengukontseptsiooni valguses.

²⁶ Н. В. Гончаренко, О прогрессе искусства. Киев, 1968, lk. 77—80.

²⁷ А. С. Бушмин, Методологические вопросы литературоведческих исследований. Ленинград, 1969, lk. 174—175.

²⁸ Vt. К. Кодуэлл, Иллюзия и действительность. Об источниках поэзии. Москва, 1969, lk. 345 jn.

Tõeline historism ei seisne mitte välises, pealiskaudses kirjanduse lu seostamises üldajalooga, nn. ajaloolise tausta andmises (kuigi vahel ka seda on vaja teha), vaid eeskätt kirjandusnähtuste endi käsitlemisel, siin peituvate põhjuslike seoste esiletoomises, nähtuste tekke ja arengu konkreetset ajaloolist tingitust näitamises.

Kirjanduslikku progressi oleks vaevalt võimalik õigesti mõista avara seostamiseta teiste ühiskondliku teadvuse vormidega, arvesse võtmata nende seoste muutuvat iseloomu ja samuti muutusi, mis toimuvad kunsti sotsiaalses olemuses, tema ühiskondlikus funktsioonis. On ilmne, et need funktsioonid erinevais ühiskondlik-ajaloolistes situatsioonides suuresti erinevad (revolutsioonilistel järkudel ja suhteliselt rahuliku evolutsiooni etappidel, klassiühiskonnas ja klassideta ühiskonnas, otsustava võitluse aegadel ja suhtelise stabiilsuse ning heaolu päevil jne.). Näib olevat alust arvamustel, et muutused kirjanduse funktsioonis võivad osutada kardinaalseiks ja et sellise muutumise ilmingud ongi juba silmahakkavad. Sotsiaalsete võitluste kajastamiselt kandub raskuspunkt üha enam spetsiifilisemasse «inimeseteaduse» valdkonda ja esteetiliste vajaduste rahuldamisele *par excellence*, kuivõrd ideoloogiliste probleemide lahendamine ja vastuolude ületamine toimub teiste ühiskondliku teadvuse vormide sfääris. See ei tähendaks muidugi kirjanduse apolitiseerumist või kommunikatiivse osatähtsuse langust, vaid just kesken- dumist oma põhiülesannetele, sellele, milles teda kui üht kunstiharu ei asenda filosoofia, sotsioloogia ega poliitika.

Olgu osutatud sellele, et teatav tunnusjoon, millel komplekses arengukriteeriumis on oma koht, ei tarvitse mitte niisama endastmõistetava kindlusega funktsioneerida omaette võetuna. Üks sääraseid on näiteks rahvalikkuse mõiste, mille kasutamine ja interpreteerimine võib olla täiesti ebahistoristlik — nagu sisalduks epiteedis *rahvalik* alati positiivne väärtushinnang. Tegelikult on rahvalikkus ainult oma põhilises suunitluses rakendatav kõrge positiivse tähendusega esteetilise kategooriana, kuid mitte kõik see, mis tuleb rahvahulkadest, ei osutu alati ja ilmtingimata progressiivseks elemendiks ühiskonna kunstilises arengus.²⁹ Kirjandusliku arengu konkreetne pilt on vastuoluline ja selles pole sugugi välistatud juhtumid, kus esialgu rahvakaugeks peetu sisaldab rohkesti edasiviivat, kuna nn. rahvalikkuse nimel väljendub primitiivne ja isegi konservatiivne mõttesuund. Piisab vahest meenutamisest, et just sääraselt positsioonilt («meie armas eesti rahvas seda ei vaja!») rünnati omal ajal mitte üksnes nooreestlaste kõrgema esteetilise taseme taotlusi, vaid mõneti varem ka sajandi lõpu kriitilist realismi; värskemaid eksempleid pole siin toomata jäetud mitte sellepärast, et nad puuduksid.

Nõndasamuti ei ole võimalik formaalsetelt lähtekohtadelt lahendada küsimust, kas kunstiline progress väljendub liikumises suurema keerukuse või lihtsuse suunas. Näiline lihtsus, mis saavutatakse nähtuste keerukuse ületamise teel, sisaldab eneses suurt mõttesügavust ja -rikkust, kuna seevastu äärmiselt komplitseeritud vormid pahatihti üksnes maskeerivad sisukehvust. Ent kuulutada lihtsus progressi tunnuseks oleks ometi meelevaldne, kui kogu uuemat kirjandust paistab iseloomustavat teoste struktuuri üha keerukamaks muutumine — ja seda sageli käsi- käes ülimat lihtsust taotleva abstrahheerimisega! Siingi on vaja silmas pidada konkreetsete nähtuste kvalitatiivset külge ja probleemi enese dialektilist olemust. Sest mis võiks veel lihtsam näida viljaterast, ja ometi pole inimkond kogu oma tarkuses siiani veel ühtki idanevat terakest järele teha suutnud.

²⁹ А. С. Бушмин, tsit. teos, lk. 128.

Kirjandusliku arenguprotsessi eriline keerukus ja raskestikäsitletavus on selles, et see protsess on eri kihtidest koosneva või kimbukujulise iseloomuga. Me ei saa piirduda üksnes tervikteoste korrastamisega kronoloogia põhjal, sest peame arvestama tavaliselt mitut üheaegselt esinevat erilaadset voolu ja suunda, liiatigi eksisteerib ka eri aspektide (probleemi, žanri, struktuuri jne.) ajalugu. Viimaste muundusi väljendavad kõverad ei tarvitse seejuures hoopiski olla analoogilised: nad võivad üksteisest lahknedada, neil võib olla erinev «lainepikkus», nad võivad ilmutada erinevaid pingeid ja varieeruvaid interferentse; kõikehõlmava kirjandusloolise käsitluse eesmärk aga on suhtestada need kõverad üksteisega ja ühendada neid.³⁰ On vaja oskust näha ühtsuses nii püsivuse kui ka muutuvuse momente, arvestada konstantide muutuvat tähtsust ajalisel ja lokaalselt muutuvais seoste-süsteemides, näha antagonistlike traditsioonide dramaatilisi konflikte ja pidevalt uuenevaid kombinatsioone.

On tõsi, et progressiivsed esteetilised ideaalid ei leia enesele iga kord hõlpsasti vastavat kunstilist väljendust, vaid sageli vaevarikka otsingutes. Ka mõttevahetustes nendele esteetilistele ideaalidele lähenemise teede üle näeme eritase-melisi võnkumisi ja ei tule väga imestadagi, et ühesugustelt teoreetilistelt lähte-positatsioonidelt võidakse jõuda nii lahkuminevate otsustusteni konkreetsete uute kirjandusnähtuste üle. Probleem kriitika osast kirjanduslikus arengus, mis on väga vastuoluline, pole ilmselt lahendatav üksnes individuaalse võimekuse tasan-dil: kõlbmatud sõelutakse ju peagi välja (s. t. kas kerkivad kõrgele või langevad alla), ja ometi on kriitika ajalugu täis lausa kurioosseid mõõdarabamisi, mida mõnikord inimliku nürimeelsuse näidetena kokku korjatakse ja tagantjärele üldi-seks väljanaermiseks serveeritakse. Asi näib olevat selles, et iga kriitikut varitseb peale oma ajastust tingitud arusaamade piiratuse veel «professionaalne defor-matsioon». Mida tugevam on see kirjandusvälistel mõjustustel tekkiv defor-matsioon, seda vähem tõepärase pildi annab kriitika oma aja kirjandusest, tema mõju kirjanduslikule arengule langeb või muutub isegi negatiivseks.

Kirjanduslike üksiknähtuste hindamise ja suhtestamise ajalooline tingitus ei ilmne mitte üksnes selles mõttes, et hindaja on ajalooliselt piiratud, vaid samuti selles, et teose kogu väärtus, uudsus, originaalsus näib selguvat alles tollel kohal, millele ta paigutub üldises kirjandusloolises protsessis. Kirjandusteos kui «trans-substantsatsioon» ja «transfiguratsioon» võib n.-õ. väljuda omaenese raamidest ja osutada millekski hoopis suuremaks kui lihtsalt teos; seetõttu polegi nii harvad juhtumid, kus ka autor ise täielikult ei tunneta tema poolt loodu kogu mõtet ja sisu. Siin pole tegemist millegi müstilisega, vaid täiesti reaalse tõsiasjaga, et teost ei loo üksnes selle autor, vaid ka tema lugejad — ja teose tõlgendamine ei piirdu üksnes tema enesega, sest teos peegeldab autori maailma, mis samal ajal on üht-lasi mingil määral ühiskonna, rahvuse, inimsoo maailm. Niisugusena ei kujuta teos enesest mitte niivõrd olemist, kuivõrd saamist ning kujunemist (ka tema «kasvamine» oma kirjandusloolise täissuuruseni võib kesta pikka aega) ja omab seega ajaloolist funktsiooni.

Kirjandusliku arengu järgnevusseoste selgitamisel võime eristada ideede, tüü-pide ja kunstilise kujutamise vahendite kontinuiteeti, kusjuures igal valdkonnal on oma spetsiifika. Nii on ideede järgnevus võimalik ainult maailmavaatelisel lähedaste autorite juures, seevastu kujutusvahendite järgnevust võib sedastada ka täiesti erinevatel ideelistel positsioonidel olevate kirjanike loomingus. Sest nagu keel, nii on ka need vahendid rakendatavad sootu erineva suunaga taotluste

³⁰ М. Верли, tsit. teos, lk. 220.

teenistusse. (Vahemärkusena: kirjanduskeele areng moodustaks üldises arengupildis ühe olulise omaette probleemide ringi, mis siinkohal peab paratamatult kõrvale jääma.)

Ideede järgnevuses võib näha sotsiaalsete jõudude arengus toimiva järgnevuse seaduspärase peegeldust. Seejuures eelnenud perioodi kirjanduses öeldut lihtsalt ei korrata, vaid uutes tingimustes ideed varieeruvad, süvenevad ja täiustuvad. Seesama kehtib *mutatis mutandis* ka tegelastüüpide suhtes: nad ei kordu samaugustena, kuid neid esmaselt kirjandusse toonud autorid aitasid ka järglastel näha ning mõista teatavate tüüpide olemuslikke jooni ja ühiskondlikku tähendust, seodustades nõnda kirjanduslikku edasiliikumist.

Tähtsaima vahendina inimese kui kirjanduse põhiobjekti käsitlemisel tõuseb arenguprotsessis esile karakter, õieti karakterite ja olude kujutamise evolutsioon, mis on seotud inimeksistentsi aluste poole suunduvate kunstilis-tunnetuslike avastustega ja neid edasiandvate kujutusvahendite täiustumisega. Karaktereid ja olusid esitatakse peamiselt süzeelises struktuuris (tegevuses, sündmuste süsteemis), mis omakorda näitab süzee kui kirjandusteose sisu ja vormi ühe tähtsaima külje kujunemise osa üldises arengupildis. On võimalik esile tuua olulisi muutusi inimestevaheliste sidemete ja konfliktide kunstilises kujutamises, sündmuste ja tegelaste käitumise motiveerimises, süzee suhetes karakterite ja oludega. Siin ilmnevad oma sotsiaal-ajaloolised ja rahvuslikud erijooned, eeskujud ja mõjustused, rändmotiivid ja uudsused, iseärasused eri liikides ja žanrides.

Kõige selgemini on areng täheldatav kaht põhiliini mööda, nimelt ühest küljest žanriline vormide rohkenemine ja mitmekesistumisena, teisest küljest kunstimeetodite vaheldumisena. Žanride teke, kujunemine ning varieerumine on ilmses kausaalses tingituses vastava ajastu esteetilisest, tunnetuslikest ja eetilistest tarvetest. Sellele vastavalt ühed liigid ja žanrid tõusevad esile ning omandavad mõjukuse, tähistades nõnda uute kunstiliste võimaluste avanemist (ilmekaim on romaani esiletõus viimase kahe sajandi jooksul), teised taanduvad (tragöödia) või kaovad täiesti (kangelaseepos, rüütlipeoesia, õukonnaluule).

Sisuliselt veelgi olulisem on areng loomingumeetodis. Meetod tähendab teatavat printsiipide ühtsust tegelikkuse nähtuste valikus, kujutamises ja hindamises, need printsiibid iseenesest aga on pidevas muundumises ja täienemises. Esile kerkinud teatavas ühiskondlik-kultuurilises situatsioonis ja kirjanduslikul arenguastmel, transformeerub vastav meetod oma edasises rakenduses, omandades uusi jooni, mis peegeldavad elus eneses ja kunstilistes arusaamades toimuvaid muutusi. Kuni need muutused viivad niikaugemale, et senine meetod ei suuda neile enam vastata ja peab aset andma teisele, mis kujunenud uute kirjanduslike põhiülesannete jaoks on kohasem.

Uuel kirjanduslikul etapil, uues loomingumeetodis väljendub ajaloolise arengutaseme erinevus eelnenuga võrreldes; mõistagi hoopis teine küsimus on, kuidas seda loomingus realiseerida suudetakse. On tuntud tõsiasi, et ajalooliselt algelisema meetodiga on loodud kunstiliselt kõrgeltarenenud vorme, ja ajalooliselt märksa täiuslikuma meetodiga kunstiliselt hoopis vähem arenenud vorme. Uue arenguetapi künnisel, uudsete ülesannete juurde asumise algjärgul kirjanduse kunstiline tase — keskeltläbi võetuna — võib langeda enam või vähem kestvaks ajaks. See, et ajalooliselt hilisem, n.-õ. oma tüübilt progressiivsem osutub eelnenuga võrreldes kunstilises mõttes vähem täiuslikuks, pole niisiis midagi tavatut. Ühes suhtes arenedes jääb kirjandus teises suhtes maha ja kolmandas suhtes võib midagi ka jäädavalt kaotada. Progress aga väljendub eelkõige selles, et iga epoch, saades pärandiks juba loodud väärtused, lisab neile oma saavutused ja teeb kirjandust ühes või teises mõttes rikkamaks. Esteetilise kogemuse jätkuv täienemine on viinud kunstiteadvuse piiride avardamisele — seda mitte üksnes ainevald-

konna laienemise, vaid ka aine käsitluse uute kunstiliste vormide poolest.³¹ Nimelt selles mõttes seisavadki hilisemad põlvkonnad eelnenuist kunstilises arengus kõrgemal: seda, mida luuakse meie päevil, poleks saanud luua ühegi varasema aja-järgu suurimgi geenius.

Kunsti ja kirjandust pole võimalik kujutleda teisiti kui edasilikumisena maailma kunstilise tunnetamise teed mööda ja kui esteetiliste väärtuste kogumise jätkuvat protsessi. Kunstilise arenemise seesmiseks närviks on elu enese poolt pidevalt inspireeritav püüdlus inimeses leida ja esile tuua tõeliselt inimlikku. See püüdlus näitabki kätte otsingute suuna ja annab esteetilisele ideaalile reaalse vormi, mis antud ajajärgu vajadustele on vastavaim ning lisab uue lüli üldisse kunstilisse arengukäiku. Esteetilise ideaali iga aste kutsub aga ellu ja kultiveerib ka uusi vaimseid nõudmisi, tema raamides arenevad jõud, kes kannavad edasilikumise tendentsi.³²

Kirjanduse ja kunsti ees seisvate ülesannete ning võimaluste ring on aegade jooksul avardunud, üha uued elukihistused on saanud kunstilise käsitluse objektiks. On toimunud tegelikkuse esteetilise omandamise progress.³³ Seda näitab eriti võimekuse kasvamine väljendada ajastu mõtet, ajaloo liikumist, aja sammu. Ent on juhtumeid, kus kirjanduse mõne üksikkülje arendamine ja täiustumine toimub tema üldise maailmapildi avaruse ning sotsiaalse kõlavuse arvel. Ajutine tagasilangus nendes aspektides on üks arengu ebaühtluse avaldusi, lõpptulemusena võivad aga niisugused eksperimenteeriva iseloomuga järgud olla üldarengu seisukohalt samuti väga vajalikud.

Edasilikumine kunstiliste avastuste teel on inimühiskonna kogu arengu resultaat, ja igal selle edasilikumise järgul on oma iseärasusi, mida enamasti ei saa seletada lihtsalt eksituse, oskamatusel või maneerlikkusega. Arvestada tuleb seda, et teatavaid hiljem enesestmõistetavaks saanud nõudeid varasemate perioodide kunstnike-kirjanike arusaam kujutamises ülesannetest ja eesmärkidest üldse ei sisaldanud. On põhjendatult väidetud, et iga voolu kirjandus oma parimate saavutuste näol teostas nimelt seda, mida ta teostada tahtis, ja sugugi mitte ei osutunud võimetuks omaenese kunstilise maailmamõistmise juures.³⁴ Ent järk-järgult jõuti uutele tegelikkuse tunnetamise astmetele ja omandati ka uusi kunstilise väljendamise vahendeid: hakati kujutama olustikku, loodust, inimpsüühika vastuolulisust, tekkis käsitlus elunähtuste ajaloolisest muutuvusest, sotsiaalsete seoste keerukusest, rahvuslikest iseärasustest jne.

Uued kirjanduslikud saavutused tõstavad üldist esteetilist taset, seavad uusi kunstilisuse kriteeriume, mis sellel või teisel kujul avalduvad nii kogu kõnesoleva ajajärgu kirjanduses kui ka selle üksikesindajate loomingus. Arengu kontinuiteet võib seejuures väljenduda mitte ainult autorite ühisjoontes, vaid ka tegevussfääri jaotamises põhimõttel, mille Hemingway on sõnastanud järgmiselt: «Kõik see, mis on juba hästi tehtud enne teda, piirab kirjaniku tegevust. Seepärast püüdsin ma õppida tegema midagi teist.»³⁵ Niisugune püüdlus otsida uusi võimalusi ja lahendada uusi küsimusi on oluline arengut stimuleeriv nähtus, see tüüp kirjandusliku protsessi järjekestvusest sisaldab vahest kõige väljapaistvamaid novaatorluse näiteid.

Agas oma osatähtsus on vastastikuse mõjustamise näol nendelgi juhtudel, kus tegemist pole üldse autorite omavahelise lähedusega, taoliste samasuunalisusega,

³¹ Н. В. Гончаренко, tsit. teos, lk. 240.

³² Marksistlik-leninliku esteetika alused, lk. 267—268.

³³ Н. Я. Парсаданов, О поступательном характере развития искусства, lk. 64.

³⁴ Vt. Проблемы реализма в мировой литературе. Москва, 1959, lk. 442.

³⁵ Эрнест Хемингуэй о литературном мастерстве. «Иностранная литература» 1962, nr. 1, lk. 217.

vaid järskude lahknevuste ja vastasrindlusega. Osutub ju võimsaks arengustiimuliks sellest tulenev kirjanduslik poleemika, mis ei väljendu ainuüksi väitlustes, vaid ka loomingulistest taotlustes. See vastastikune mõju kontrasti või eituse printsiibil on andnud otsest tõuget paljude väljapaistvate teoste sünniks. Järjekestvus ei realiseeru niisiis mitte üksnes solidaarsuse, läheduse ja üksteise tunnustamise kaudu, vaid ka lahkarvamuste, kriitika ja võitluse vormis. Vastastikused eitamised ja mahategemised ei tarvitse sugugi tähendada samal ajal vastastikutuste mõjustuste puudumist.³⁶ Üsnagi näitlikuks võib selles plaanis pidada nooreestlaste ja realistide suhet. Mida suuremad, mida võimsama talendiga on loominguliselt polemiseerivad autorid, seda rikkastavam on ajastu põhiprobleemistiku erinev käsitlemine ning tõlgendamine ja seda rohkem avastatakse uut kirjanduse jaoks tervikuna. Niisugusest võitlusest osavõtja püüdeks on maksimaalselt realiseerida oma isiklikke võimeid ja oma loomingumeetodi võimalusi, aga sageli ära kasutada ka vastase tugevatest külgedest omandatud. Mõnigi kord osutub kogu uue kirjandusliku põlvkonna kujunemisel määravaks just kontrastiprintsiip, peamist tuge ning eeskuju võidakse sellisel juhul leida väliskirjandusest.

Üldiselt ei toimu uue põlvkonna esiletõus üksnes ühe või teise eelnenud (arengu «lainelisuse» iseloomu arvestades vahest pigem üle-eelnenud) põlvkonna suure kirjaniku mõju all, vaid ennekõike täieneva esteetilisest kogemuse alusel, mis on kujunenud paljude erilaadsete autorite tegevuse tulemusena ja nimelt oma koguses määrab ühiskonna kunstilise arengu taseme. Ärgu kontrastiprintsiibilise seosemomendi esiletoomine kuidagi pisendagu positiivse järjekestvuse kui põhilise osatähtsust arengukäigus. Suured kirjanikud suudavad ka teistes äratada uusi, seni latentseid jõude. Nad ei näita mitte üksnes kujutamisoskuse ja professionaalse meisterlikkuse eeskuju, vaid õpetavad ka paremini nägema, mõistma, tunnetama maailma ja inimesi. Tähtsaim, väärtuslikum on just see elutunnetuse, elu esteetilisest tajumise täiustumine, mille läbi avanevad kunstilise arengu uued perspektiivid ja võimaldub uute talentide ärkamine ning esiletõus.

Sellel seoses ei saa jätta riivamata kirjanduse ja üldse kunsti osatähtsust üksikautori maailmapildi kujunemises. Teadagi: tegelikkus, elu ise on primaarne. Kuid seda tegelikkust ei õpi kaasaegne haritud inimene tundma mitte üksnes vahetult, isikliku kogemuse kaudu, vaid hoopis suuremal määral sekundaarseist allikaist — raamatute ja kogu mitmekesise kunstide maailma kaudu. Ei tundu seetõttu eriti mõttekad alailma korduvad halvustavad repliigid raamatuliku elutundmise kohta, kui ometi hästi teame, et ka suurimad kirjanikud on sageli õppinud rohkem raamatuid kui elust, et raamatul on olnud nende kujunemisteel suurem osatähtsus kui vahetul kogemusel (viimase vajalikkust põrmugi vähendamata). See ju ongi küsimus pärandi omandamisest, tegelikkuse faktide — ühe tähtsamana sealhulgas kultuurisaavutuste — võimalikult laia ja sügavast hõlmamisest, mida nii sisendavalt rõhutas vägagi tõhusast elukoolist läbi käinud Maksim Gorki. Ja sedasama ütleb juba aastakümnete eest sõnastatud Tuglase marginaal:

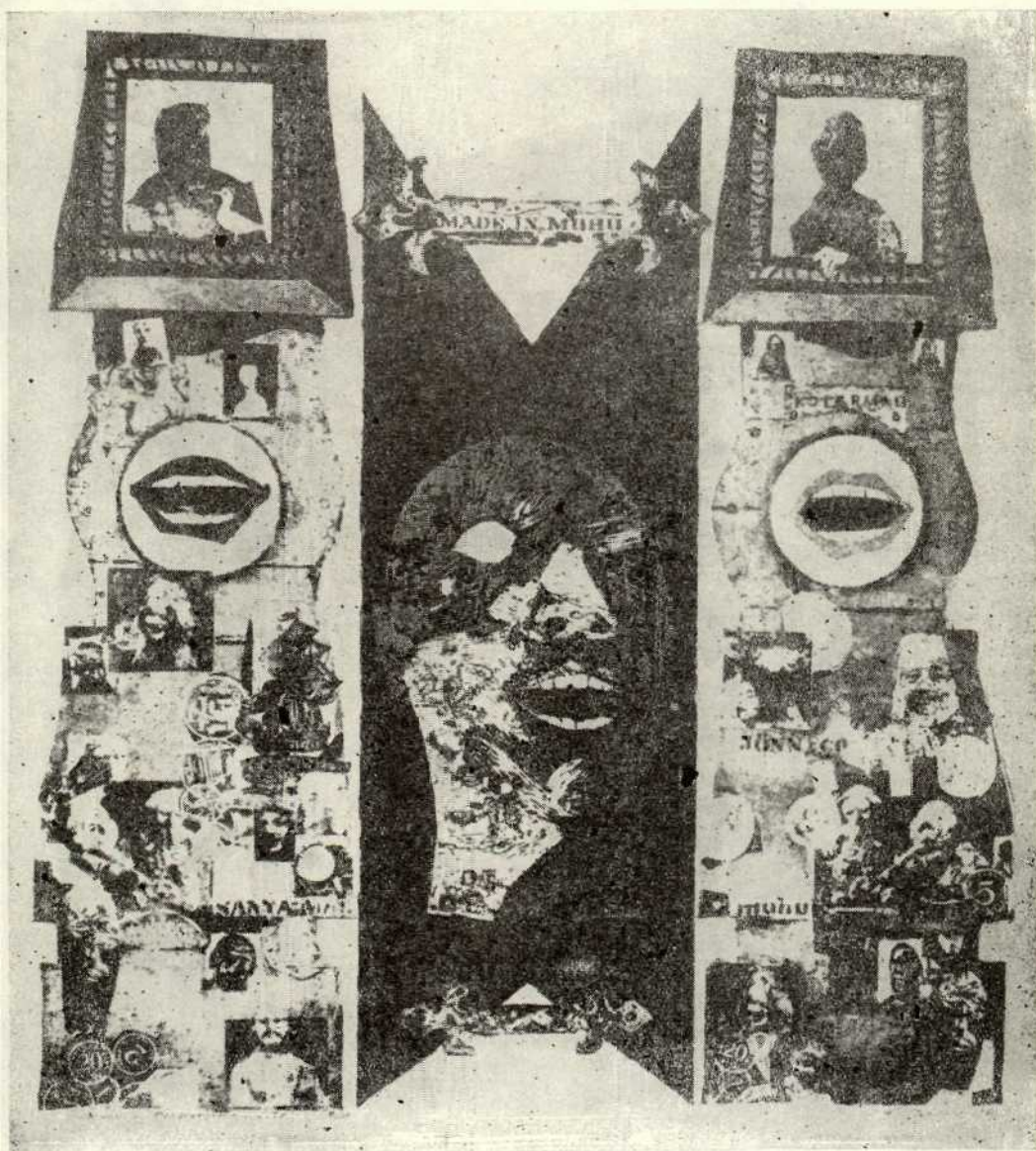
«Ärge uurige raamatuid, vaid elu!»

Kuid kas pole raamatudki elu? [— — —] Raamatud on tihedamad kui elu. Nendes on elu ekstrakt. Need on valitud leheküljed elust: elu sügavus ja ilu, elu tühjus ning labasus.»³⁷

Kirjandusliku arengu eri avaldumispindade ja -vormide vaatlus ei saa siinkohal mõistagi olla ammendav. Peatugem siiski veel ühel olulisel momendil, nimelt rahvusliku ja internatsionaalse dialektikal. Kunstilise progressi mõistmiseks on vaja arvestada tema korrelatsiooni rahvuse kujunemise ja arengu protsessiga,

³⁶ А. С. Бушмин, tsit. teos, lk. 183.

³⁷ Fr. Tuglas, Marginaalia. Tallinn, 1966, lk. 8.

Alo Hoidre

J. Smuuli „Monoloogid“ (Lito) 1970

rahvuslike kunstitraditsioonide kujunemise ja arengu käiguga. Uhtlasi kuulub arengu stimuleerijatena sageli asendamatu koht väliskirjanduslikele mõjustustele: need võivad isegi tõuke anda rahvusliku kirjanduse kontseptsiooni kujunemiseks (nagu näeme ka eesti kirjandusloost). «Kui rahvuse oma potentside väljaarendamine kujutab rahvusliku progressi sisemist allikat, siis rahvuste vastastikune mõjutamine ja rikastamine on nende arenemise tähtsaim väline tõukejõud.»³⁸ Teiste kogemuste kasutamist võimaldab asjaolu, et kirjanduslikul arengul — nagu ka ühiskondlikul arengul tervikuna — on erinevatel maadel üks üldsuund. Välisfaktorite mõjuvusest on seejuures otseses sõltuvuses sisemiste küpsusest, teiste kogemuste omaksvõtmise eeldustest. Alati on niisugused eeskujuvõtmised ja laenuvalivad — olenevalt oma arengutasemest ja vastavalt sisemistele vajadustele. Maailmakirjandus sai meil laiemalt mõju avaldama hakata (ja arengut väga tunduvalt hoogustavat mõju) XIX saj. lõpust, kui oma rahvuslik kirjandus oli mingil kujul juba olemas, tihedamate ja teadlikumalt suunitletud kontaktideni jõuti alles käesoleval sajandil.

Õigusega on selles seoses rõhutamist leidnud, et kultuuriline integratsioon ei vii arengus mahajäänud rahvusi mitte tingimata ja sedamaid kõige lühemat teed mööda suurte kunstiliste saavutusteni. Rahvuskultuuride taseme suurte erinevuste korral soodustavad laenuvõtmist enamarenenud kultuuridelt tavaliselt eklektiliste süsteemide tekkimist. (Nõnda oli see ka eesti kirjanduse algjärgul ühekülgselt saksapoolsete eeskujude tõttu.) Nõukogude rahvaste kunstipraktika on andnud enam kui küllalt näiteid, kus teatavas žanris või isegi ühes ja samas teoses, mis loodud liiga otsestel mõjustustel, eksisteerivad mehaaniliselt koos erinevad sisulised ja vormilised kontseptsioonid, moodustamata kunstiloogilist tervikut. Alles rahvuskultuuri selle etapi — enamasti vajaliku ja mõeldavaks — ületamise järel kujunevad eeldused omanäolise rahvusliku kunstikoolkonna jaoks, mis on võimeline ka internatsionaalset tähendust omandavateks saavutusteks.³⁹

Loomulikult teel tasakaalustunud kirjanduslike kontaktide korral saadakse kõige olulisemaid mõjustusi arengus kaugemale jõudnult või erinevalt, sest samalaadsest on vähem õppida — sarnaste elementide lihtsast kuhjamisest ei teki uut kvaliteeti. Teisest kirjandusest otsitakse ja võetakse eeskujuks ennekõike seda, mida enesel pole, kuid mis vastab kujunenud vajadustele ning võimalustele ja võib sellisena omaks saada. Muidugi on sarnasuse, läheduse, ühtsuse jooned eri rahvaste kultuuris, ühiskondlikes oludes jne. aluseks, et suhtlemine kirjanduslikus sfääris üldse võiks aset leida. Kuid selle mitmekülgsel ühtsuse pinnal mõeldavaks saanud suhtlemises on tarvilik just erinevate väärtuste vahetamine.⁴⁰ Ka sarnasuse puhul saab stiimuliks olla ainult see, mis sarnasuses erineb, nimelt arengutase — üks kirjandus püüab siis teise kõrgemat taset saavutada. Mida hiljem tekkis ja kujunes teatav rahvuskirjandus, mida hiljem ta lülitus üldisse kirjanduslikku protsessi, seda suurema tähtsusega on tema jaoks teiste, arenenumate kirjanduste kogemus. Nimelt tänu selle kogemuse omandamisele on noor, hilistekkeline või arengus pidurdunud kirjandus võimeline asuma kiirendatud arengu teele.⁴¹ Nii võib toimuda mitte üksnes teatava etapi kiirendatud läbimine, vaid ka selle vahelejätmise, «üle hüpe» (näiteks ei ole enamikul noorematest kirjandustest klassitsismi järku). Enamasti ei toimu hüpped ja kiirendused juhtivais kirjandustes, vaid vähem iseseisvais, oma kujunemises ja arengus mahajäänud — seal, kus on tarvidus teistele järele jõuda ja võimalus teiste kogemus-

³⁸ М. С. Джунусов, О диалектике развития национальных отношений в период строительства социализма и коммунизма. Москва, 1963, lk. 14.

³⁹ Vt. K. Hallik, Rahvused tänapäeva sotsiaalses progressis. «Looming» 1970, nr. 1, lk. 132.

⁴⁰ А. С. Бушмин, tsit. teos, lk. 141.

⁴¹ Г. Д. Гачев, Ускоренное развитие литературы. Москва, 1964.

tele toetuda. Eesti kirjandus XIX saj. teisel poolel ja käesoleva algul on siin ilmekamaid näiteid: ühe inime vältel tehti forsseeritult läbi arenguetapid, mis mujal olid kestnud sajandeid (teekond nn. jenoveevadest «Siuru» ja «Tarapitani» mahub näiteks Reinvaldi või Kuhlbarši eluaastate raami).

Mõistagi on noorte ja vanemate kirjanduste vahel olulisi erinevusi arenguprotsessi ilmnevustes. Võiks ju appi võtta paljukasutatud võrdluse rahvuskirjandusest kui jõest, olgu ka säärane võrdlus tinglik ja mõnevõrra vahest banaalne. Kui mingist nirisevast ojakesest saab järk-järgult võimas veevool, siis on see kahtlemata selge ja silmaganähtav, n.-ö. kvantitatiivselt mõõdetav areng. Aga edasi: voolab suur jõgi, paisub paiguti madalikul mitmekordselt laiemaks, tõmbub mägede vahel koomale, moodustab kohisevaid kärestikke, läbides kõrbet isegi kahaneb jne. Nõnda on ka arengupilt kirjandustes, mis juba sajandeid suure jõena voolanud, oma iseloomult märksa erinev noorte kirjanduste omast, mis on alles ojakesest jõeks saamise järgus. Nagu teatavates tingimustes saab võimalikuks arengu kiirenemine, nii on teistsuguste asjaolude korral sedastatav ka arengu aeglustumine või peatumine, paigal keerlemine või isegi ajutine tagasipöördumine, suubumine seisvaveelistesse kõrvalharudesse. Võiks siis ütelda, et nooremates kirjandustes on areng intensiivsem ja ilmsem, ent samal ajal vähem iseseisev, väliseeskujudest sõltuvam; suurte traditsioonidega kirjandustes pole progress alati nii silmahakkav, kuid on orgaanilisem — siin on valdav omaenese seesmistest jõudude dünaamika.

Arengu kvalitatiivseks näitajaks, selle seesmiseks peateljeks jääb esteetiliste ideaalide sisu, kusjuures need ideaalid võivad kehastumist leida väga erinevais vormides ja laadides, mille mitmekesisus on praktiliselt piiritu. Esteetilise ideaali dialektilise iseloomuga arengut jälgides näeme, kuidas üldinimlik sisu üksikute gruppide tahtest olenemata, sügavamalt determineerituna võtab neid ja teisi aja-loomulisi vorme, et täita oma funktsioone vastaval eepohhil. Näeme, kuidas alati uute tunnetushorizontide poole püüdev, alati otsiv esteetiline teadvus ikka jälle läbi murrab kivistunud kaanoneist ja kõikvõimalikest reglementeerimistest. Võib esineda olukordi, kus ametlik arvamus suhtub kunstilistesse otsinguisse taunivalt ja nõuab eelnenud ajajärgule omase laadi varieerimist-moduleerimist, pidurdades nõnda kaasaegse loomingu arengut ja kogudes tülga kontsa ka mineviku suurmeistrite teostele. On tõsiasi, et mida võimukamad on tellijad ning hindajad, seda rohkem põimub kunsti ja kirjandusse kompromissi ning ebasiiruse momente. Areng kõigest hoolimata küll ei lakka, aga selleski valdkonnas võime tõdeda, et mida kaugemale edasi liigub inimkonna ajalugu, seda keerukamaks muutuvad ta teed. Selle keerukusega pörkame igal sammul kokku kunsti ja kirjanduse arengu kaasaegsel etapil.

4

Mineviku kirjanduses ja kunstis ilmnenuid tendentside progressiivsuse või regressiivsuse üle otsustamine on sellevõrra hõlpsam, et tegemist on n.-ö. settinud, selginud ajalooga. Raskem on jõuda tõe lähedale kaasaja suhtes, kus õhk on täis võitluse tolmuga ning suitsu ja lakkamatult avaldavad oma kaasmõju paljud kunstivälised motiivid.

Ei vaja vist erilist põhjendamist seisukoht, et arenguprotsessi vastuoluline iseloom säilib ka sotsialistlikus kirjanduses ja kunstis.⁴² Seda võime pidevalt kogeda ja dialektilise käsituse kohaselt ei saagi see teisiti olla. Iseküsimus on muidugi, millise laadi need vastuolud kunagi omandavad ja missugustes tingimustes neid ületatakse.

⁴² H. В. Гончаренко, tsit. teos, lk. 103.

Oleks väga kena ja lihtne, kui sotsiaalne progress alati ja igal pool sünnitaks automaatselt ka kunstilise progressi, — ent paraku pole see ilmingimata nõnda. Võib liiatigi juhtuda, et progressiivses ühiskondlikus süsteemis esineb tõrjehoiakut selle kunstiliselt uue suhtes, mis on sündinud vana, iganenud ühiskondliku süsteemi tingimustes (ehkki samal ajal aktsepteeritakse sealseid teaduslik-tehnilisi saavutusi). Niisugune tõrjehoiak on seda jäigem, kui regressiivsed ühiskondlikud jõud on uued kunstinähtused heaks kiitnud ja oma tiiva alla võtnud, osalt ka oma ideoloogia sõiduvette tõmmanud.

Olukord on tõepoolest äärmiselt komplitseeritud. Ja ometi, kõigest hoolimata see, mis uues on tõeliselt elujõulist, kunsti edasiviivat, ajastule vastavat, paneb end ikkagi maksma. Viimase poolteise aastakümne jooksul meie kirjanduses ja kunstis toimunud muutusi on võimatu märkamata jätta. Ainult et ühed näevad selles ilmset ja vaieldamatut kunstilist arengut, teised aga peaaesjalikult roiskuva kapitalistliku maailma kahjulikku mõjunakkust.

Arutlused arenguprobleemide üle kaotaksid oma mõtte ilma range vahetegevamiseta, mis on üldine ja mis üksiknähtus, et hoiduda liiga laiadest üldistustest piiratud või ühekülgsest valitud ainese põhjal. Riskantne on mingi eriseloomuga nähtusteringi, näiteks ühe loomingu suuna alusel tuletatud järeldusi kohaldada kogu kirjandusprotsessile kui üldise arengu seaduspärasusi — toetudes teatavate faktide ja muljeotsustuste summale, kõrvale jättes teised, neile vasturääkivad fenomenid. Siia kuuluvad igasugused üldkontseptsioonid ja kunsti universaalsed seaduspärasused, mis on tuletatud ainuüksi modernistlike voolude tunnusjoonte põhjal. Aga siia kuuluvad niisamuti ka sellised kontseptsioonid, mille juures neid samu voole eelarvamuslikult kogusummas ignoreeritakse ja umbropsu eitatakse.

Areng on alati kulgenud ja kulgeb vastandlike tendentside ületamise kaudu. Kirjanduslikel kriisiperioodidel tavaliselt süveneb jagunemine kahte antiestetiilise polaarsusse: ühel pool hingetu, tardunud traditsionaalsus, teisel pool «puhas» novaatorlus, piiramatu katsetamine tujukuse ja absurdini, igasuguse seose kaotamiseni kollektiivse kogemusega. Sõjajärgses maailmakirjanduse arengujärgus näikse see polaarsus õige tugevasti avalduvat. Loomulik arengukäik eri külgede dialektilises ühtsuses ja vastastikusel tasakaalustuses on kaasaegse maailma ideoloogilise lõhestatuse tõttu häiritud, domineerivaks on saanud äärmused. Sedastagem siiski mõõduka optimismiga, et suured anded on ka antud situatsioonis võimalised oma loomingu seda polaarsust ületama ja küllap nende tippteosed seisavadki arengu telgjoonele kõige lähemal.

Neid, kes üsna diferentseerimatult eitavad modernismi (avangardismi, formalismi, antirealismid jne. — halval lapsel kah mitu nime), iseloomustab lähtumine nagu mingist aksiomilisest, tõestamisest mittevajavast eeldusest, et parim kogu varasema kunstilise arengu kogemuspärandist kulmineerub realismis ja et nimelt sellel on humanistliku traditsiooni jätkamise monopol, kõik muu aga on üksnes enam-vähem tarbetu või kahjulik kõrvalekalduv arengu peateelt. Sellele tuginevad teoreetilised tõekuulutused, sellele rajatakse kirjanduse ja kunsti kogu uuema järgu (XX saj.) ajaloolised ülevaated. Marksistliku arenguteooria mõnedki silmapaistvad käsitlejad on küll korduvalt hoiatanud ülemäärase lihtsustamise eest sääraustes asjades. «Püsida seisukohal, et on progressiivse arengu üksainuke liin, millel igasugune muudatus akumuleerub ja saab teiste saavutuste aluseks, tähendaks tõsist viga,» rõhutas A. Gramsci veel fašistlikus vanglaski,⁴³ kuid üliagaratel realismi-«päästjatel» pole vist mahti olnud selle üle nagu kord ja kohus järele mõelda. Teame küll, et väga paljude — muide ka kodanlike — hindajate meelest on modernistide maailmapilt liiga sünge, pessimistlik ja sellisena

⁴³ А. Грамши, О литературе и искусстве. Москва, 1967, lk. 59.

vastuvõtmatu, kuid pole ju kindel, et seepärast läbini vale ja kahjulik. Võib-olla on siin ohusignaale, mida nende muljeotsustuste tegijad pole suutelised tajuma, ja kui tõene või väär see maailmapilt on, selle kohta võib alles tulevik lõppotsuse anda — kui sääraseid andjaid muidugi veel leidub. Et realistlikul meetodil tema järkjärguliste modifikatsioonide näol on kirjanduslikus arengus olnud eriline koht ja tähendus, tohiks seista meie jaoks väljaspool kahtlust, nõndasamuti ka see, et realismi võimalused pole kaugeltki ammendatud. Igasuguste armsalt lihtsate kirjanduslike arenguskeemide kahjulikkus on aga eelkõige just nende kategoorilisuses, lõplikkuses, edasimõtlemise vajaduse välistamises.

Modernistlik-formalistliku kunstikäsituse iseloomulikuks jooneks omakorda on lähtumine eeldusest, et esteetiline pole ülepea kuidagi seotud kunsti inimliku sisuga, vaid on absoluutselt vaba elulistest huvidest ja n.-ö. puhta vormi saladus, mille kallal on võimalik lõpmatuseni eksperimenteerida. Ülearu kergeks teeksime endale asja siiski kõigi niisugustel positsioonidel olevate kunstnike-kirjanike tembeldamisega kapitalistide klassi palgasulasteks. Pigem küll on formalismi ajendiks katse — olgu ka lootusetu katse — põgeneda kohutava tegelikkuse eest, nõndasamuti kui sürrealismi tõukejõuks võib pidada äärmuslikku vastandumist kodanlikule ratsionalismile ja absurdi toonitajate püüdluseks näidata neid ümbritseva absurdusust. Seega siis valitseva kodanliku elusüsteemiga mitte leppida tahtnud kunsti-intelligentsi anarhistlik-individualistlikud meeleolud või sattumine meeleheite nihilismi. Ent keerdus esile traagiline paradoks: see kunstnike-kirjanike omapärane mäss kapitalistliku elusüsteemi vastu muudeti kaubitsejaliku osavusega äriobjektiks, kodanlusele täiesti vastuvõetavaks moeasjaks. Osutus, et kapitalistlikus ühiskonnas valitsev mentaliteet suudab näiliselt ilma suurema pingutusega omaks võtta modernistliku maailmapildi ja on valmis tunnustama seda suunda universaalsena uusimas kunstis ning kirjanduses.

Milles on siis peahäda, mis modernismi-avangardismi poolehoidjate ausa kodanlusevastasuse viis niisugusesse paradoksaalsesse ummikusse? Nähtavasti annab siin kõige parema seletuse J. R. Becheri mäрге, et kaost ei saa kujutada kaootilisest seisukohast: selle kujutamine võib õnnestuda ainult niisugusel kunstnikul, kes iseendas on kaootilise armetuse ületanud.⁴⁴ Suurem osa moderniste aga näeb ja näitab kaost tõepoolest üksnes mingi fataalse mõttetusega. Sellel saab olla ainuüksi eitamise funktsioon, mitte midagi enam. Kuid ühtlasi on tal ka teine ja halvem külg, millest peamiselt ongi ajendatud meiepoolse kriitika kogu teravus: see on tahes-tahtmatu usu õõnestamine inimesesse, rahvasse, vabastusliikumisse, see on inimese vaimse maailma vaesestamise ja madaldamise kallak, mis juba ühelgi juhul enam progressi ei toeta. Peamine tähelepanu langes üksildasele inimesele, kes elab väljaspool tegelikkust ja kaasaega, kuna suhetes kaasinimeste ja ühiskonnaga nähakse peajasjalikult ja enamasti ainult negatiivseid külgi.

Mõnedes sellekohastes arutlustes näeme lisanduvat küll ka teisi võimalikke aspekte. Th. Munro näiteks mõnab kaasaegse kapitalistliku maailma kunsti destruktiivseid tendentse, pidamata seda siiski veel mingiks lootusetuks ummikuks. Tema käsituse kohaselt polegi kunstis evolutsiooni ilma regressita: viimane on niisama hädatarvilik kui katabolism elavas organismis — ei saa kasvada korraga igas suhtes, üha akumuleerides ja mitte midagi maha lõhkudes. Evolutsioon kunstis tähendab valikut, s. t. alati ka millegi kõrvaleheitmist.⁴⁵ Munro sõandab koguni väita, et kunstis võivad isegi kõige regressiivsemad liikumised viia uuele, ettenähtamatule arenguteele.⁴⁶ Ta leiab, et pärast Teist maailmasõda on kunstis

⁴⁴ J. R. Becher, Verteidigung der Poesie. Vom Neuen in der Literatur. Berlin, 1960, lk. 267.

⁴⁵ Th. Munro, tsit. teos, lk. 306.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 345.

destruktiivne faas olnud nähtavam kui rekonstruktsiooni katsed; see oli mäss püüete vastu varjata iluga kõiki elu halbusi, ja väljendus keeldumises ilust, korrapärasusest, kompositsiooniterviklusest jne. Ent lõpptulemusena saavutati nõnda uus kunstitase. Kuigi regressiivne kunst sisaldas ka patoloogilisi assotsiatsioone, polnud need Munro arvates alati tingimata kahjulikud ja ebaterved; alatute iseloomude kujutamine või negatiivsete emotsioonide väljendamine ei tarvitse sugugi tähendada püüet mõjutada lugejat-vaatajat samas suunas, vaid võib täita n.-ö. terapeutilist ülesannet. Nõnda jõuabki Munro järeldusele, et ka kõige negatiivsemad seisukohad kunstis, paistku nad kuitahes regressiivsetena, sel kombel peagi lisanduvad ning lülituvad kunsti üldisse arengusse ja absorbeeruvad selles ühes oma vastastega; kui vaenulikud nad ka poleks olnud traditsioonide suhtes, muutuvad nad ise nende traditsioonide osaks.⁴⁷ — Vaevalt saaks eitada nende protsesside reaalsust uusima kunsti ja kirjanduse arenguloos, olgu kodanliku esteetiku dialektika tasemega nüüd lugu kuidas ongi.

Peaaegu kõik modernistlike suundade poolehoidjad on veendunud kapitalistliku maailma rikutuses ja hukule määratuses; nad on seisukohal, et nii kodanlik moraal kui ka ühiskondlikud institutsioonid, samuti kunst ja kirjandus on vaja uuega asendada. Silmas pidades osa sürrealistide liitumist sõjajärel aastail proletariaadi võitlusega, iseloomustas Ch. Caudwell seda põhjendatult kui anarhistlikku laadi liitu. Kuivõrd sürrealistide tegevus oli sihitud eelkõige olemasoleva eitamisele ja purustamisele, nägi ta nendes revolutsioonilist jõudu. Kuid nende revolutsioonilist romantismi kütkestab üksnes vana purustamine, uue emotsionaalse sisu seisukohast jäävad nende teosed enamasti uduseks ja segaseks, sest nad on võimetud leidma ning toetama konstruktiivseid ideid.⁴⁸ Sageli põhjustas see tõrjuvat hoiakut sürrealistide suhtes, ja kõrvalseisja kommenteeris juba tollal, et nad kalduvad poliitikas kommunismi poole, vastuarmastust leidmata.⁴⁹ Iseloomulik on selles mõttes Eluard'i eluloojakul sõnastatud tagasivaade oma tolleaegsele loomingulisele positsioonile (luuletuses «Kõik ütelda»):

Peaaegu ajasid mu vennad ära mind
Sest nende võitlusest ei küsinud ma teps
Ma olevikult tahtsin rohkem kui tal on
Ent homsest puudus mul veel pisim kujutelm⁵⁰

Küllap on õigus A. Stilil, kui ta oma artiklis Eluard'i kohta rõhutab, et viimast tuleb nimelt vaadelda kui tervikut — nii sürrealistlikku lüürikut kui hilisemat võitluslaulikut, ja näha esimese kaudu teiseni jõudmist, sest nende kahe külje eraldamine oleks kahjulik ning perspektiivi moonutav vulgariseerimise avaldus, mis ei lase mõista luule ühtsust ja avastuslikku olemust.⁵¹ Ent tõsiasi jana peame võtma ka seda, et ainult vähene osa modernistidest on teadlikult liitunud revolutsiooniliste jõududega, kuna märksa arvukam hulk nendest on oma loomingus jäänudki anarhistlik-individualistliku mäslemise tasemele selles domineeriva šokeerimissoovi, epateerimise, uhmeva vastupiditemise ja sagedase suubumisega eneseanalüüsi ning vormi rafineeritusse.

Aga ehkki see nii on, ei järeldu eelöeldust, nagu saaks modernistlikud suunad arengu üldpildist maha kriipsutada või nagu oleks nende funktsioon läbini negatiivne. Caudwell, kõneldes kodanlikus ühiskonnas omandatud kunstikogemuse täieliku assimileerimise vajalikkusest, oli seisukohal, et poesia vormivahendite

⁴⁷ Sealsamas, lk. 347—348.

⁴⁸ К. К о д у э л л, tsit. teos, lk. 346—348.

⁴⁹ H. R e a d, Moodne kunst. Tartu, 1939, lk. 78.

⁵⁰ P. E l u a r d, Veel enne kostma peab. Tallinn, 1969, lk. 111.

⁵¹ Sealsamas, lk. 129.

täiustumine ei lakka kuni kodanliku ühiskonna lõpuni ja et need saavutavad enneolematu kõrguse — ehkki samal ajal poeesia üha enam ja enam kaugeneb reaalsest elust, konkreetsest tegelikkusest, jõudes viimaks täieliku sotsiaalse tühinemiseni. Labastatud väärtustest ärapöörduvana ja mässulisena (mitte revolutsioonilisena) on selline esoteeriline looming nagu mingi teispoelse illusoorse maailma kunst. Alles elu normaliseerumine kommunistlikus ühiskonnas, kollektiivse vabaduse avardamine, individuaalse teadvuse emantsipatsioon annab kunstnikule tagasi uendatud ja õilistatud sotsiaalsed väärtused, kunst pöördub tagasi reaalse elu juurde, millest ta lahku oli läinud, ja tagasi pöördudes toob enesega kaasa kõik selle, millega ta rikastus tolle lahusoleku ajal.⁵² (NB! Millega rikastus, aga mitte muudkui mandus, määndus, roiskus ja kõdunes.) Uue ühiskonna kunstilise arengu seda algjärku, mida iseloomustab temaatiline lihtsus-selgus ning teatav teostuslik tahumatus, käsitas Caudwell üksnes üleminekuperioodina tõeliselt suurele proletaarsetele kunstile.⁵³ Tähelepanev on, et oma raamatu viimases peatükis, mis kannab pealkirja «Poesia tulevik», ei püüa väljapaistev marksistlik teoreetik ainsagi sõnaga ette ära määratleda, missugune see kujunev kirjandus oma kunstiliselt laadilt saab olema, ja ilmselt pole see juhuslik. Caudwell oli küllalt avarapilguline mõistmaks, et ajalooline arenguprotsess toob esile üha uusi, senitundmatuid väärtusvorme. See väärtuste ja normide skaala, mis on tuletatud juba olnust (sageli liiatigi ainult eelnenu kogemuste ühest osast), võib osutada sootu ebakohaseks pidevalt esiletõusvate uute väärtuste jaoks. Arenguprotsess on lõputu ja määratlematu; mis on tõeliselt edasiviiv ja rikastav, see selgub siis, kui kunsti tegelikust arengust on tuletatud uus väärtuste skaala.

Üldisest arenguteooriast teame, et vorm kipub sisust maha jääma. Seega on sisu ja vormi vastavuse saavutamine igal antud arenguetapil üks kunstilise progressi tingimusi.⁵⁴ Sisuliste kvaliteetide areng võib teha läbi järsu hüppe, uute väljendusvahendite omandamine aga toimub mitmesugustel põhjustel hoopis aeglasemalt ja suurte raskustega. See nõuab eriti arengukontseptsiooni avarust ja asjatundlikku ning mõistvat suhtumist erisuunalistesse kunstilistesse otsingutesse. Sel puhul maksaks meenutada Lunatšarskit, kes haritud teoreetikuna ja kunsti-elu suunajana realistlikku loomingulaadi toetades ei ignoreerinud selle ajaloolist muutuvust ja pidas silmas võimalust, et uutel arenguetappidel rikastub kunst ja kirjandus ka teistel tasanditel saavutatu varal. Et neile probleemidele kaasajal teistes Euroopa sotsialistlikes maades märksa erinevaid lahendusi on leitud kui meie belikovlikus kooliteoorias, tohiks olla üldiselt teada; olgu siinkohal üksnes osutatud ühele uusimaist kokkuvõtlikest käsitlustest, milles jõutakse lõpuks ka põhjendatud küsimuseni, kas sotsialistliku kirjanduse ja kunsti tänapäevasest tegelikust pildist lähtudes saabki kõnelda ühestainsast loomingumeetodist.⁵⁵

Arengukontseptsioonile tuginemine on ja jääb marksistliku kunsti- ja kirjanduskäsituse olemuslikuks tunnusjooneks. Kõik eelnenu veenab meid selles, et areng, edasiliikumine on toimunud, ja pole alust arvata, et see edaspidi lakkaks. Pidev muutumine ja areng on olnud kunsti senise eksisteerimise ainsaks avaldusvõimaluseks. Nagu inimene ise ei ole kunagi lõpetatud ja valmis, vaid üha ümbrit-

⁵² К. Кодуэлл, tsit. teos, lk. 355—361.

⁵³ Sealsamas, lk. 354.

⁵⁴ Н. Я. Парсаданов, О поступательном характере развития искусства, lk. 64.

⁵⁵ L. Illés. Sozialistische Literatur und Avantgarde. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, k. 12 (1970), lk. 53—64. — Käesoleva artikli korrektuuri lugemise ajaks jõudis meieni vastassuunalise ekstreemsuse päramine näide: raamat, milles kogu modernism kõigis selle avaldustes kodanliku modernismi nime all jäägitult ning armuheitmatult pihuks ja põrmuks lüüakse (H. Малахов, Социалистический реализм и модернизм. Москва, 1970).

setud saavutamatus horisondist, nii ei saa lõppeda ka kunsti kui tema esteetilise maailmamudeli üha jätkuv täienemine. Kaasaja kunsti üldiseks suureks seaduspärasuseks on seejuures arenguvormide diferentseeritus ja hargnevus, ilma et ükski neist saaks pretendeerida universaalsusele. On tegemist paralleelselt esinevate, omavahel mitte ainult vastuolus olevate, vaid samal ajal mingil määral ka põimuvate suundadega. Võib-olla on modernismi domineerimine maailma maastabis üksnes kvantitatiivne ja sellisena ajutine, igal juhul on aga väljendusvahendite uuendamise initsiatiiv tulnud pidevalt sellelt pooluselt, mitte vastupidi. Tolles otsingute palavikulises ägeduses, haigluseni ulatuvas tõtlik-hüplevas pulsilöögis kajastub kahtlemata kogu elutempo muutumine, informatsiooni tohutu kuhjumine ja võimaluste avardamine, mida samal ajal saadab ohutunnetuse süvenev painajalikkus, varjude tugevnemine, puhuti väljapääsmatuse ahistuslikkus. Kui mitte varem, siis ehk sajandi lõpul suudetakse juba piisava erapooletusega ja põhjendatult näidata, mida andis kunstilisele arengule üks või teine pool ja kuidas arengu telgjoon tõeliselt kulges. Võime oletada, et eilse ja tänase traditsioonidele tuginedes on tulevane kunst ja kirjandus seniloodust ühtlasi suuresti erinev, uusi inimitunnetuse tahke ja täienevat maailmapilti väljendav, rikkam ja kõrgeltarenenud vaba ühiskonna inimeste vajadustele vastavam. Me ei tarvitse kahelda tema suures humaanses sisukuses. Millistes vormides see kõik avaldumist leiab, selle üle võib praegu üksnes kõige üldisemaid oletusi teha.

Ühe sellelaadse katse on teinud D. Lihhatšov,⁵⁶ kes lähtub igati arvestatavast teesist, et arengutendentse on hõlpsam tabada pikkades perioodides, selleks ühtesid hüpoteese teiste varal kontrollides. Kirjanduse minevik, olevik ja tulevik on omavahel seotud, mis peaks võimaldama arengu järke teatava tõenäosusega ette näha. Asunud neid sajandeid läbivaid põhilise jälgima vene kirjanduse põhjal, leiab autor otsejoonelise tinglikkuse järkjärgulist vähenemist, ikka teadlikumat püüdlust luua tegelikkuse illusiooni, kirjanduse ühiskondliku tähtsuse tõusu jne. — ühesõnaga, jõuab õnnelikult realistliku arengusuuna püsikestvuse hüpoteesi veelkordse ülekinnitamiseni. Kriitilisele lugejale jääb siiski vabadus arvata, et näiteks prantsuse kirjanduse ja kunsti vaatlusaluseks võtmise korral tulemused vist mõnevõrra erineksid.

Huvipakkuvam on kõnesolevas artiklis riivamisi puudutatud probleem kirjandusliku protsessi võimalikust entroopiast — esmakordselt nõukogude kirjandusteoorias. Mõistetud on seda küll õige kitsalt, ühekülgsest. Nimelt: kas ei sula kirjandus oma jätkuvas lähenemises elule (mida autor eelnevalt sedastas) viimaks tegelikkusega ühte, kas ei jõuta dokumentaal- ja faktikirjanduse kaudu selleni, et kirjanduseks osutub iga lihtlabane heliülesvõte? Vastus on loomulikult eitav: kirjandus kujutab endast kõrgestikorrastatud struktuuri, mis üha täiustub, tema sisemise organiseerituse aste tõuseb. «Итак, энтропии нет и не может быть.»⁵⁷

Ometi püsib kiusakas mõte, kas nii lihtsa lahendusega on võimalik probleemi päevakorralt võtta. Sest arengu ja entroopia suhet võib käsitada ka hoopis teisel tasandil ja mõneti erinevas tõlgenduses.

Kas pole me õigustatud arengut, täiustuvat muundumist üldse vaatlema kui pidevat võitlust entroopiaga? Üksnes üha jätkuv uudse, senitundmatu, teistsuguse esiletõus päästab meid ühetaolisusse uppumise ohust, juba tuntu lõputust kordamisest-varieerimisest. Kui seda poleks, kirjutataks kõigil maadel juba sajandeid ühesuguste šabloonide järgi, tõenäolisemalt küll ei kirjutataks enam ammu mitte midagi — sest seda ei loeks keegi, seda poleks kellelegi tarvis. Pidev juba olnu kordamine võrduks surmaga. Ei saa jätkata toimimist aina ühe ja sellesama

⁵⁶ Д. Лихачев, Будущее литературы как предмет изучения. «Новый мир» 1969, nr. 9, lk. 167—164.

⁵⁷ Sealsamas, lk. 182.

möödu järele — kogu inimlik tegevus osutab tungi uue möödu poole, möödu muutmisele, et suurendada vabaduse määra. Nivelleeriv normatiivsus, kaanonite jälgimine on kunstilisele arengule vastunäidustatud, sest see suunab ühetaolisusele, seega entroopiale; loova alge püsimine on oma olemuselt negentropiline.

Kui kirjanduslik areng kulgeb normaalselt, reguleerib seda negatiivne tagasivõime — nagu igasuguses eesmärgistatud süsteemis. (Võime ju kirjanduslikku loomingu vaadelda sellise jätkuva ja niisugusena sihipärase kollektiivse tegevusena, kirjanduslikku protsessi selle tegevuse tulemusena.) Loomingu retseptsiooni nõrgenemine, vastamatus ajastu vajadustele sunnib korrigeerima, stimuleerib uute võimaluste otsinguid. Nende negatiivset tagasisidet ülal hoidvate õigete, informatsiooni kandvate signaalide hulka seguneb aga pidevalt ja paratamatult nn. müra — informatsiooni moonutavaid «signaale», mis takistavad õige, objektiivse pildi saamist loomingu vastavusest ajastu vajadustele ja niisugustena pärsvad arengut. Näeme ühelt poolt loomingu (niisamuti ka teoreetilise) mõtte pingutusi müra elimineerida, teiselt poolt aga spetsiaalsete mürageneraatorite käikulaskmist. Need generaatorid võivad müriseda ka organiseerituse, korrapärasuse jne. nimel, tegelikult aga häirivad kunstilase informatsiooni loomulikku kulgu, suurendades sellega entropiat. Oma olemuselt on säärase generaatorite läbi võimendatavate «signaalide» sisu jämedalt pragmaatilis-voluntaristlik: kunst ja kirjandus olgu niisugune, sest on vajalik, et ta oleks niisugune.

Sellelt seisukohalt nähtuna võib kaasaegses maailmas asetleidnud kunstiline polariseerumine ja pidev diskussiooniseisund osutada antud situatsioonis ainuvõimalikuks ja — *sub specie aeternitatis* — üldarengu jaoks koguni paratamatuks. Igal juhul peame mõõnma, et see diferents, realistliku põhisuuna ja modernistlike voolude erinevus toimib lõpptulemusena nivelleerumise vastu maailmakirjanduses. Saab teoks ikkagi teatav üksteise täiendamine ja vastastikune korrigeerimine — olgu kas või kaudselt, vaheastmete kaudu, sageli muidugi väga komplitseeritud vormides, ent see on kindlasti olemas. Retseptsioon kõrgemal tasemel hõlmab erinevate suundade paremiku, ja selle sümbolina on meie raamaturiiu-leil kõrvuti — ilma et keegi sellest enam eriti hämmastusse satuks — Nobeli preemia laureaadid Camus, Solohhov ja Beckett. Püüdes kõrgemale tõusta päevapoleemikast, peame seda asjaolu kui vaieldamatut igatahes tunnustama ja jõudumööda ka mõtestama.

Nagu kogu maailmamõistmises, nii ka kunsti ja kirjanduse mõistmises on paratamatult vajalik kõrvale heita voluntaristlikud ettekujutused ja samuti loobuda arengu jäikdeterministlikust mudelist. Progress kunsti valdkonnas pole absoluutne, vaid alati suhteline; see on vastuoluline protsess, kus edusammude eest tuleb alati millegagi maksta, kus uue kujunemine on enamasti ikka valuline, rutiini ja tardeduse mürdmine võitluslik ja vaearikas, harjumuspärasest erinevate mõtete esitamine tihtipeale isegi riskantne. Ometi ei jää nad esitamata ja eks selleski väljenduses nii veendumus progressis kui ka optimism selle sõna sügavamas tähenduses.

Riimi üldküsimusi

usaja luules üldkasutatav riim, näiliselt lihtne lõpetuse sõnakõlks — nagu seda Wiedemanni sõnaraamatus nimetatakse — kujutab endast keerukat, kompleksset vorminähtust, mis eri sõnade sisulise ühendamise või vastandamise kaudu on ühtlasi sisunähtus. Nõnda ei ole juhuslik, kui ka mahukas poetikaentsüklopeedia peab riimi ta päritolu, leviku ja funktsiooni poolest kõige mõistatuslikumaks (*mysterious*) häälikukorduseks.¹ Nagu õigusega osutatud, pole juhuslik seegi, et riimi teke langeb ajaliselte ühte keskaegse dialektika kujunemisega; riim on dialektiline oma olemuselt.² Sõnastust suunavalt ja sisu mõjustavalt toimib riim juba luuletuse geneesis, mõnegi kujundi on dikteerinud riimitarve.

Riimis kui mitmeplaaniis nähtuses ühinevad selle eri küljed: riim on ühteaegu nii instrumentatsiooni-, kompositsiooni- kui ka rütmielement. Värsilõppe märkides ning ühtlasi väljendit liigendades seostub riim lähedalt luuletuse süntaksiga. Riimi võib vaadelda veel psühholoogilisest vaatenurgast. Meie riimikäsitlustes pööratakse peamist tähelepanu nähtuse üksikasjalikule tüpologiseerimisele rakendusskeemi, koostise, kvaliteedi jm. alusel. Vastav terminoloogia on üsna ammendavalt välja töötatud ning näib, nagu oleks riimi olemus, tema põhifunktsioonid niisama täielikult avatud. Kui tutvuda meie viimaseaegsete käsitlustega³, siis selgub, et nimelt selles osas oleks täiendus võimalik. Riiminähtuste vaatlus avaramas kontekstis, lihtsamate vormide ja piirinähtustega ühenduses, aitab paremini mõista ka riimi päritolu ja kujunemist.

Kõiki eripalgelisi häälikulise instrumentatsiooni vorme ühendab üks põhimõte: sõnade valik nende häälikulise koostise alusel.

Riimi annab sõnade osaline või täielik foneetiline kokkukõla, nõnda kuulub riim samuti instrumentatsiooninähtuste hulka. Lihtsatest instrumentatsiooninähtustest eraldub riim omaette piirkonnaks korrapärasuse ja määratletud kindla esinemiskoha alusel. Mõned riimivormid on väga lähedased lihtsatele kõlakordustele, teised taas on märksa süsteemsemad. Nõnda võib riimi vaadelda gradatsioonis formaalsemast (algriiim) semantilisema (lõppriim) suunas.

Lihtsad häälikukordused ja dissonantsid ei kujunda luuletuse kontuure, ei märgi värsside lõppe ega toimi kaasa värsside sidumisel stroofilises kompositsioonis, — mis on lõppriimi spetsiifilisteks ülesanneteks.

¹ Encyclopedia of Poetry and Poetics. Princeton, New Jersey, 1965, lk. 708.

² Ю. М. Лотман. Лекции по структурной поэтике. Вып. I (Введение. Теория стиха). Труды по знаковым системам, I. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 160, Tartu, 1964, lk. 74.

³ P. Maantee, Riimist. «Looming» 1959, nr. 3, lk. 444—461; H. Rajamets, Mõningaid märkusi riimi kohta. «Looming» 1959, nr. 10, lk. 1571—1578; U. Otsus, Mõningaid märkmeid riimist. «Looming» 1969, nr. 1, lk. 138—143; J. Põldmäe. Poetika kool (III). «Noorus» 1968, nr. 3, lk. 69—72.

Riim eraldub instrumentatsiooninähtuste eri piirkonnaks kompleksse häälikukordusena: riim eeldab kokkukõlaks vähemalt kahest elemendist (foneemist) koosnevat ühendit. Määratluse kohaselt on lihtsaimaks riimiks alliteratsiooni ja assonantsi moodustatud algriiim, mõneti veel vaheaste ja üleminekuvorm ühest nähtusest teise ka kompositsioonilises plaanis.

Kuivõrd riim on osaline, enam või vähem täpne häälikukordus, võib seda käsitada kui parallelismi erijuhtu⁴ kahest vaatekohast: riimuvaid sõnu eraldi või värsipaare kui tervikuid. Riimuvad sõnad omaette moodustavad häälikulise parallelismi. Värssidevahelises parallelismis on riim konstantne osa.

Kompositsioonitasandi järgi võib riimi vaadelda horisontaalselt, ühe värsi piires, ning vertikaalselt, värssidevahelise seostajana stroofilises kompositsioonis. Horisontaalsel tasandil toimivad algriiim (alliteratsioon ning assonants) ja siseriim. Üksik ja juhuslik algriiimiline kokkukõla ei tõuse kompositsiooniliseks teguriks, küll aga järjekindlalt, süsteempäraselt rakendatud algriiim, näiteks rahvalaulus. Kuigi kokkukõladega liigendatud tekstiosad ei ole täiesti korrapärased nagu tavaliselt värsid, mille piire markeerib lõppriim, võtab läbiv algriiim ometi osa luuletuse rütmilise mustri kujundamisest. Eriti ilmekalt tuleb see esile puhkudel, kus erinev algriiim seob värsi sümmeetrilisi pooli, näit. «kuked kulda, kanad karda», «humal huikas, käbi kärkis» (rhvl.). Algriiim on sagedamini progressiivne kui regressiivne — see kinnitab nähtuse ootus- ja süsteempärasust. Sõnade semantilise suhtestajana ei ole algriiim võrreldav lõppriimiga, ta on sedavõrd lõppriimist «formaalsem».

Siseriimi all mõistetakse häälikulisi kokkukõlasi, millest vähemalt üks komponent paikneb värsi keskel. Seega kuulub siseriimi hulka ka traditsiooniliselt algriiimiks nimetatud riimivorm. Riim poolvärsside lõpus on tegelikult varjatud lõppriim, nõnda siis esimene komponent markeerib poolvärsi, teine järgneva poolvärsi ja ühtlasi värsirea kui terviku lõppu: «kõrred jäävad kängu, tera seisab tängu» (B. Alver). Igasugune siseriim tõstab värsi sonoorsust, kuna kokkukõlade hulk ja vastavalt riimikoefitsient kasvab. Riimikoefitsiendi all mõistetakse riimuva ja mitteriimuva värsiosa suhet.⁵ Arusaadavalt suureneb see iga riimilise kokkukõlaga. Sama värsipikkuse juures annab suurema koefitsiendi enamasilbiline riim. Siit järgneb ühtlasi, et lühemates värssides on riimimulje tugevam.

Vertikaaltasandil toimivad algusriim ja lõppriim, harva ka siseriim. Eri värsse läbivat siseriimi on meie autoritest harrastanud eriti A. Alliksaar, näit.:

Õõ on pingne. Päev lõtv.

Õõl on hinge. Päev on sihitu tõtt.

või:

Pakku püüdsime mõlemad.

Rakku hüüdsime mõlemad.

Viimases näites esineb siseriim paaris algusriimiga, eriti ilmekalt tuleb esile riimi parallelismi-iseloom. Algusriim paikneb nimetuse kohaselt värsirea alguses. Enamasti seob algusriim järgnevat värsirida. Nõnda võib algusriimi vaadelda kui anafoorset riimi või nähtust, mis on lähedalt seotud luuletuse süntaktilise külje ja sisulise parallelismiga. Algusriimi konstruktiivne ülesanne ei ole võrreldav lõppriimi omaga, pigem suurendab algusriim kokkukõlade hulka ja on lisavõimalus värsside eufoonia tõstmisel.

⁴ Vt. R. Austerlitz, *Parallelismus. Poetics. Poetyka. Поэтика*. Warszawa, 1961, lk. 442—443.

⁵ В. Ж и р м у н с к и й, *Рифма, ее история и теория*. Петербург, 1923, lk. 39.

Riimi problemaatika tuleb kõige täielikumalt esile lõppriimi puhul. Lõppriim kujundab stroofilist kompositsiooni, lõppriimis mängib tõsiselt kaasa riimuvate sõnade semantiline külg.

Kõikidest riimivormidest on lõppriim kõige süsteempärasem ja «semantilisem». Lõppriimis ühinevad sarnasus ja erinevus, foneetiline ja semantiline, süsteempärane ja individuaalne, ootus ja üllatus, sund ja vabades; lõppriim samastab ja vastandab, ta on ettepoole suunduv ja tagasihaarav samaaegselt.

Kõige süsteempärasem on lõppriim selles mõttes, et ta esineb kindlas positsioonis, markeerides ühtlasi värsilõppe. Ootuspärane positsioon õigupoolest loob eelduse riimuvate sõnade semantiliseks sidumiseks, juhuslik riim realiseerub formaalse kokkukõlana, mis teose semantilise struktuuriga võib isegi vastuollu sattuda (näit. proosas). Süsteemis avaldab riimi esimene komponent mõju teisele (progressiivselt) ning teine tagasihaaravalt esimesele (regressiivselt). Looja jaoks esineb süsteemi esimene pool nn. riimisunnina, mis sõnavalikut oluliselt suunab ja mõjustab. Riimil on siis heuristiline väärtus, riimi leidmise tarvidus stimuleerib luuletaja fantaasiat või avaldab otse loomingulist toimet.⁶ Nõnda mõjustab riim luuletuse geneesis vahetult sisu ning dikteerib mõnedki kujundid, mis jäänuksid tõenäoliselt tekkimata, vrd. näit.:

Vahest igatsed sa
saada äkki võrratumalt rikkaks?

...

Tahad, muutun (riimi pärast) nõgikikkaks,
lendan ristirästi õhud läbi ...

(J. Semper)

olgu see seks viimne värss,
kriitik, pista juure kärss.

(H. Visnapuu)

Riimisunnist sugenevad nn. kistud riimid, mille puhul luuletaja ei ole suutnud ületada vastuolu formaalse ja sisulise vahel. Kistud riim on sisulise õigustuseta, ebaloogiline, «ebasemantiline» riim, millega tihti peale veel sõna luulevabaduslik deformeerimine kaasneb. Näit.:

Julgest' astub turnija,
Ei või teda ehmata
Rootsi raud,
surm või haud:
kõik tal pidu laud.

(A. Piirikivi «Turnija laul»)

Kistud riimi kõlavaesust, riimi heuristikat ja tähenduskauguse tähtsust on üllatavalt hästi taibanud J. Aavik:

«Tähendab, ei tohi olla sunnit, kistud riime. Ehk küll vahel just riim see on, mis luuletajas teatava mõtte sugereerib ja tekitab, peab lugejal alati olema tunne, et mõte mitte riimi pärast pole vahele kistud, vaid on eelmisest loogiliselt välja kasvanud.

Ja kuigi riimi sisaldav ja vahest riimi läbi tekkind või riimi saamiseks võet mõte on õige kaugel eelmisest — mingi julge võrdlus, mingi ootamata kõrvuti-sääng —, siis just seeläbi ta joonistab, markeerib, tõstab eelmist seda intensiivsemalt ja on seega sisuliseltki kasulik, mõjuv. See ongi riimimise suur kunst [— — —]. Alles siis, nii loogiliselt ja mõtteliselt seot sisuga ühenduses,

⁶ Vt. E. Sapir, The Heuristic Value of Rhyme. Selected Writings of Edward Sapir. Berkeley and Los Angeles, 1963, lk. 497.

saavad riimid oma mõjuvuse ja ilu. Siis tekib niisugune mulje, nagu oleksid niisuguses luuletuses riimid ise ilusamad, kõlavamad...»⁷

Riimi toime lugejale on juhusliku ja süsteemipärase riimi korral erinev. Riim suunab lugejat tagasi eelneva teksti juurde. «Sealjuures olgu alla kriipsutatud, et seesugune «tagasisuunamine» elustab teadvuses mitte ainult kokkukõla, vaid ka esimese riimuva sõna tähenduse.»⁸ See on kahtlemata õige ning ainuõige juhusliku, süsteemitu ja ootamatu riimi korral⁹, kus riimi toime on ainult regressiivne: esimese komponendi juures ei tea lugeja järgnevat oodata, riim ilmneb ja realiseerub alles teise komponendi juures. Tsiteeritud määratlus jääb ebatäpseks süsteemipärase riimi korral. Riimi põhisuund on progressiivne: esimene sõna «lülitab sisse» riimiootuse, mis täitub teise kokkukõlalise sõna saabudes. Edasisuunalisus on pärvõrdeline riimi süsteemsusega. Ka algriim esineb rahvalaulus sedavõrd süsteemipäraselt, et progressiivne suund ületab regressiivse.¹⁰

Riimiefekt jääb poolikuks stereotüüpselt ootuspäras, nn. kulunud ehk banaalses riimis; täielik riim on ootuspärane resp. süsteemipärane ja originaalne samaaegselt. Riimi kulumust või originaalsust ei määra ainuüksi statistiline esinemissagedus ajastu luules sisust lahus vaadelduna, vaid samavõrra või veel enam kontekst, milles ta esineb. Tavapärased assotsiatsioonid, ehk teiste sõnadega — lugeja enda poolt tõenäosuse alusel välja pakutud riimivõimalus(ed), jäävad tegeliku kokkukõla realiseerumisel kõrvale. Ometi ei tule riimi mõista kui valmis kõnekomplekside deformeerimist, vaid kui kõne suuna deformeerimist.¹¹

Riimi psühholoogiline mehhanism põhineb assotsiatsioonil: kõlasarnasuse alusel tekib riimuvate sõnade vahel assotsiatsioon, mis lõbutunde äratav.¹² Seostamine, isegi primitiivne objekti äratundmine (lapse hüüatus: «See on hobune!») valmistab lõbu. Lihtsale kõlaseosele rajaneva riimi ehk «sõnakõlksu» efekt ammendub enam-vähem esmakordse kokkukõlaga, semantiliselt pingestatud riim säilitab oma toime korduvalgi esinemisel: iga taaskordamine on otsekui uus riim. Identne riim, mille puhul assotsiatsiooni «sõlmimise pingutus» ära langeb, jääb kõlavaseks ja «naturalistlikuks».

Homonüümiriimid, kus kõlaline kokkulangemine on samuti absoluutne, ei lähe eelnimetatute hulka, kuna nende mõnu tuleb mõttelisest dissonantsist, vastandamisest, mille tabamine on teatav lõbu.¹³

Näit.:

Mis pidi tulema, see tuli,
Ei põhja kulge meie teed...
Kuid minus ikka õrnub tuli,
Ja hää on kõik, mis sina teed.

(V. Adams)

Vene materjalil tehtud identse ja homonüümiriimi analüüs tõestab samuti veenvalt, et tähenduslikult pingestatud riim on ühtlasi kõlavam. Ehk teisiti: riimi kõlavus ei tulene mitte üksnes foneetilisest koostisest, vaid ka semantikast.¹⁴

⁷ J. Aavik, Puudused uuemas eesti luules. Tartu, 1921, lk. 49—50.

⁸ Ю. М. Лотман, tsit. teos, lk. 73.

⁹ Regressiivse suunaga riimi kohta vt. näit. С. М. Толстая, О фонологии рифмы. Труды по знаковым системам II. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 181. Tartu, 1965, lk. 300—301.

¹⁰ E. Laugaste, Sõnaaluline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid. Töid eesti filoloogia alalt II. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 234. Tartu, 1969, lk. 195—196.

¹¹ Ю. Тынянов, Проблема стихотворного языка. Москва, 1965, lk. 157.

¹² Vt. K. Leonhard, Biologische Psychologie. Leipzig, 1963, lk. 108.

¹³ Riimianalüüsile pühendatud etüüdi vt. M. Mäger, Kaasautori kiituseks. «Looming» 1964, nr. 7, lk. 1103—1104.

¹⁴ Vt. Ю. М. Лотман, tsit. teos, lk. 69—72.

Semantiline pingestus ja ühtlasi riimiefekt on seda ilmekamad, mida enam riimuvad sõnad vormilt ja tähenduselt lahku lähevad. Riimiseose sõlmimise «pingutus» on seda suurem. Eesti poeetika klassikaline näide tähenduskauge ja vormierineva riimi kohta pärineb M. Underilt: kaarnakraaks — maaks (< maa) — saaks (< saama) — jaaks (< jaa). Lähedane riim ei üllata ega tõmba tähelepanu endale. «Selline on peaaegu kõigi samalaadsete sõnade saatus, kui riimitakse pöörd sõna pöörd sõnana, nimisõna nimisõnaga, kui tüved või muutelõpud on ühesugused jne.»¹⁵

Riim on värsis mitmekordselt välja tõstetud: positsiooniga värsirea lõpus — nagu sõna lause algusse või lõppu paigutamise eesile nihutatakse — ning kõlaseosega, mis värssi teistel elementidel puudub. See on «värssi musikaalsuse tulp punkt, oma kordumisega ühendav ja võluv, nii nagu on võluv korduv motiiv muusikas» (A. Aspel). Seepärast püütakse riimuma panna luuletuse seisukohalt olulised, sisulist arendust markerivad sõnad.

«Ma asetan värsirea lõppu alati kõige iseloomulikuma sõna ja püüan sellele riimi leida, maksu mis maksab. Selle tulemusena on minu riimid peaaegu alati erakordsed, igal juhul niisugused missuguseid enne mind ei ole tarvitatud ja mida riimisõnastikkudes ei esine.

Riim seob värsiridu, seepärast peab selle material olema veelgi tugevam kui see materjal, mida tarvitati värsiridade muude osade jaoks.»¹⁶

Kuivõrd riim viib kokku tähenduskaugaidki sõnu — ühistunnuseks foneetiline kõlalähedus —, on riimi vaadeldud kui vertikaalset metafoori, mis jääb semantiliselt muidugi kahvatumaks tavalisest metafoorist; lugeja ei taju riimi semantiliselt külge lahus riimi muudest funktsioonidest.¹⁷ Vertikaalse metafoori ideaalnäitena võiks käsitleda kalambuurriimi, mille semantiline pingestus ei jää alla tavalise metafoori omale. Tähenduskaugust kui hea riimi eeldust tunnustavad nii teoreetikud kui ka praktikud, see on definitsiooniski arvestamist leidnud.¹⁸

Nõnda siis on riimi toimet võimalik interpreteerida ka psühholoogilises plaanis.

On veel üks psühholoogiline vaatenurk: riimi kõrvalväärtus m n e m o o n i l i s e võttena. Riimitud luuletest on «mneotehniliselt töödeldud tekst». Riim aitab reprodutseerida värssi, mida ta seob. Tänapäeval, mil luule levib trükitud kujul, on riim mälu abilise vähemal määral kui näiteks riimilise rahvalaulu levimise perioodil. Ümberkirjutatud luuletus oli mitte niivõrd vaikseks lugemiseks või ettelugemiseks, kuivõrd pöheõppimiseks.

Ei ole muidugi võimalik väita, et riimiga kaasneks alati sihiteadlik, tähenduslikult oluline sõnaseos. Lõppriimi kasutamine võib olla ka formaalne, sisulise valiku ja suunitlusega, nagu Wiedemanni-aegne termin «lõpetuse sõnakõlks» seda tabavalt iseloomustab. Värsse kui tervikuid suhtestab riim mõtteliselt isegi sel juhul, ja sisu seisukohalt on värsste ühendamine olulisemgi kui üksiksõnade ühendamine. Võime märgata ilmset tendentsi formaalsest värsilõppude kokkukõlksutamise riimi semantiseerimise, riimimetafoori poole. Tähenduskauguse teadlik taotlemine on üks selle arengusuuna avaldusi.

Kirjandusliku arengu teataval perioodil kujunes lõppriim koos teksti värsilise liigendusega tavapäraseks, peaaegu obligatoorseks vormivõtteks, luulet ehk seotud kõnet proosast eristavaks välistunnuseks. Lõppriimi eriline osatähtsus teiste riimnähtuste hulgas on põhjuseks, miks riimi määratletakse pahatühti üksnes lõppriimist lähtudes. P. Maantee riimikäsitluses tuuakse rohkesti sellekohaseid näiteid

¹⁵ V. M a j a k o v s k i. Kuidas teha värssi. Tallinn, 1958, lk. 38.

¹⁶ S e a l s a m a s. Majakovski riimikasutuse lähemat analüüsi vt. M. П. Ш т о к м а р. Рифма Маяковского. Москва, 1958.

¹⁷ В. Т у р ч а н ы, Замечания по вопросу взаимосвязей различных элементов поэтического произведения. Теория verse I. Sbornik Brněnské versologické konference 13.—16. května 1964. Brno, 1966, lk. 143.

¹⁸ Vt. P. M a a n t e e, tsit. teos, lk. 450, H. R a j a m e t s, tsit. teos, lk. 1578.

vastavatest sõnavõttudest ning viidatakse nende teoreetilisele küündimatusele.¹⁹ Ka omaaegne kompetentseim poetikakäsiraamat väidab, et riimima tähendab värssi lõppe kokku kõlastama.²⁰ Riimi määratlemine üksnes täisriimist lähtudes eraldab ühe erijuhu riiminähtuste kogupildist. Ühtlasi takistab see mõistmast riimi kujunemist ning heidab nähtuse arenguloole salapärasuse kätte. Täisriimi moodustavad tegelikult lihtsamad riimivormid, see on analüüsiv algelisemate osiste kompleksina. Näiteks riimipaaris *noorus: koorus* võime eristada järgmised kokkukõlad: 1) sama meetriline koostis (kaks silpi — naisriim); 2) sama välde; 3) rõhulise vokaali samasus (oo:oo); 4) järgsilbi vokaali samasus (u:u); 5) silbi- piiri ja järgsilbi konsonantide samasus (r-s:r-s). Need elemendid annavad erinevates kombinatsioonides riimi ka omaette, näit. *noorus: vaarus* (sama silpide arv ja välde, ühtivad järgsilpide vokaalid, konsonandid — konsonantsriim), *noorus: voores* (teine komponent III v.; lõppiruline riim), *noorus: voores* (III v.— II v.), *noorus: loogus* (vokaalriim) jne. Eelnev, V. Žirmunski riimiuurimuse eeskujul²¹ analüüsitud näide avab ilmekalt täis- ja irdriimi vahekorra. Palataliseeritud ja palataliseerimata konsonante tuleb vaatluskeemis käsitleda eri foneemi- gena. Vastavatel juhtudel peab esile tooma ka selle, kas riimuvad sõna pearõhu- lised või kaasrõhulised osad (näit. *ra da: innust a da*), kas on tegemist liitriimiga jne. Nagu nägime, mõjustab riimi kõlavust osiste semantika, seepärast kuulugu ka see külg analüüsi. Esitatud näites riimuvad tähenduskauged sõnad: abstrakt- või kollektiivsubstantiiv nominatiivis (*noorus*) ning verb imperfekti 3. pöördes (*koorus*). Seesugune «riimi pinnalaotus» kui meetodiline võte aitab kirjeldada riimi ja mitteriimi, täis- ja irdriimi konventsionaalseid, traditsioonis väljakujunenud piire antud ajastu luules või mingis kitsamas poesiapiirkonnas. Näiteks väldib riimilise rahvalaulu poeetika järjekindlalt välte-erinevust, kuna kunstluules graa- filise riimi ehk «silmariimi» mõjul riimitakse küllalt sageli teise- ja kolmanda- vältelisi sõnu. Või pea- ja kõrvalrõhulise sõnaosa kokkukõla riimilisus (*sa: valeta tüüpi*), mille üle omal ajal poleemika arenes; J. Aavik tunnustas, H. Visnapuu eitas põhimõtteliselt, kuigi tema enda luule pakkus sama riimitüübi kasutamise näiteid.²² Ka üksiku autori puhul on hõlbus osutada, milliseid kombinatsioone ta kasutab, eelistab või väldib.

Riimi konkreetset koostist silmas pidades ei ole üldine riimidefinitioon mõel- dav — igal ajastul ja kirjandusloolisel perioodil kehtib oma riimikaanon.²³

Traditsioonita, kentivast riimikaanonist kõrvalekalduvad riimivormid mõju- vad epateerivate või mänglevate katsetustena. Nõnda liitriimid 20-ndate aastate alguses («riimikurioosumid», «eriskummalised riimid», kunsttükid, millega koke- teerimine jätab muusikalise vigurimehe mulje, kes «oma viiulit põlva või selja taga või pea peal mängib»²⁴), nõnda homonüümriimid kümme aastat hiljem (ei anna riimi, «annavad vaid riimimängu»²⁵) või rõhulise ja rõhutu sõnaosa riimi- mine («võib kunstiliselt selgesti väljendat kaalutlusil tarvitada ainult riimi- mänguna»²⁶).

¹⁹ P. Maantee, tsit. teos, lk. 444—461.

²⁰ J. Ainelo, H. Visnapuu, Poeetika põhjooni I. Tartu, 1932, lk. 154; sama määratlus veel: H. Visnapuu, Tähelepanekuid ja märkmeid riimist. «Looming» 1932, nr. 3, lk. 312.

²¹ В. Жирмунский, tsit. teos, lk. 13.

²² Vt. J. Aavik, Puudused uemas eesti luules, lk. 44; H. Visnapuu, Minu vaidluskiri Johannes Aavikule. «Agu» 1923, nr. 11, lk. 344; J. Aavik, Rütmi ja riimi küsimuses. Vastuseks Visnapuule. «Agu» 1923, nr. 16, lk. 506—507; J. Aavik, Mis on õige riim? «Eesti Kirjandus» 1925, nr. 4, lk. 153; H. Visnapuu, Eesti riimi murrang. «Looming» 1932, nr. 5, lk. 580—582, 591. Viimases kirjutises mõ- nab H. Visnapuu teatud kitsendusega kaasrõhuriimi.

²³ Врѣд. В. В. Томашевский, К истории русской рифмы. Стих и язык. Москва—Ленинград, 1959, lk. 70.

²⁴ J. Aavik, Puudused uemas eesti luules, lk. 54—55.

²⁵ H. Visnapuu, Tähelepanekuid ja märkmeid riimist, lk. 313.

²⁶ Sealsamas.

Liit- ja homonüümriim kuuluvad kindlalt tänapäeva riimistikku ega sünnita veidruste muljet. Kolmandat võimalust rakendas juba noor Semper, see on A. Suumani eripärane, üldsegi mitte mänguline võte «Krähmukirjades» (*vale: lauale, hane: sarnane*). Tõsi ka tänapäeva riimikaanoni seisukohalt mõjuvad need kokkukõlad eksperimendina.²⁷ Rõhukonflikti riimis kasutab M. Raud näiteks ühes epigrammis koomilise puändi saavutamiseks: «Aga vahel on asi ka nii hull, / et mõnest neist tehakse viiu!» («Kivid»).

«Pinnalaotusest» nägime, et täis- ja irdriim kuuluvad ühte ja samasse nähtuste süsteemi, erinedes vaid kokkukõla ulatuse ehk «täpsuse» poolest. Põhimõtteliselt ei ole ranget piiri nende riimivormide vahel, piiri määrab siin ajastu traditsioon kõigepealt ning iga autori enda riimitaju koos võimalike hälvetega. Eesti riimikasutuse ideaaliks ja mõõdupuuks on olnud viimase ajani täisriim, nii et juhuslikke kui ka teadlikke süsteemipäraseid vabadusi teatavatel perioodidel on käsitletud tõrjuvalt.

Teadlikuks ja põhjendatud traditsioonimurdmise ning riimivõimaluste avardamise katseks eesti luules oli 20-ndate aastate keskpaiku V. Adamsi poolt propageeritud ja praktikas rakendatud «uusriimi»-teooria.

«Täpse pärisriimi kunst on lakand olla kunst. Saabub ebatäpse riimi kunst, vabam, maitstavam ja raskem eelmisest. Traditsiooniline sõnakõlksutamise on liig primitiivne akkordistamine, selle kord hõbedase kord seatinase kuljuse asemelle uusriimi raffineerit meloodia.

On aeg dekanoniseerida opitziagset pärisriimi ja kanoniseerida ebatäpset riimi luulekeelt organiseerivana häälikkordusena.»²⁸

V. Adamsi soovitatud uusriimist osutus läbiläinuks *Hiina:piinad*-tüüp, tema uuendusteooria tervikuna aga kanooniliseks ei kujunenud, kuigi leidis järgijaid, näit. J. Sütiste. Eesti riimi Siuru aegadest alanud murrangut näeb H. Visnapuu suures ja tõusvas kõrvalekaldumises nõndanimetatud täisriimist.²⁹ Üldine arengutendents viib vabanemise suunas, kuigi veel hiljaaegu on nõutud selget vahe-tegemist ird- ja täisriimi vahel ning nende arvamist eri stiilinähtusteks.³⁰ Kui-võrd täpsus on usuaalne ja traditsioonist sõltuv ning ei väärtusta riimi funktsionaalselt — nii ird- kui täisriim täidavad võrdsest üht ja sama põhiülesannet —, siis peaks püüdma avardada «heade», «täpsete» riimide piirkonda. Peab katkema assotsiatiivne seos: irdriim — halb riim. Irdriim on teoreetiliselt õigustatud ning teiste rahvaste luulepraktikaga kinnitatud.

«Kantemiri ja Lomonossoviga alustades Aleksandr Bloki ja Majakovskini pakub vene riim huviäratava näite kahe sajandi jooksul toimunud katkematud täpse riimi dekanoniseerimise protsessist — esialgu väheoluliste graafiliste kõrvalekaldumiste vormis, hiljem üha enam märgatavate akustiliste mittevastavustega («ligilähedane riim»), lõpuks — kui kanooniliste kokkukõlade teadlik lõhkumine märgatavate ja ebaharilike dissonantside kasutamise kaudu («ebatäpne riim»».³¹

Täisriim on «ülearu täielik, ülearu läbipaistev» (Majakovski), irdriimiga on hõlpsam üllatada: riimivõimaluste kasvuga väheneb ootuspärane, «väljapakutud» riimi tõenäosus.

Eesti luulesse ilmus lõppriim teatavasti «valmis kujul», kanoniseeritud täisriimina 1637. aastal R. Brocmanni juhuluuletuses «Carmen Alexandrinum Esthonicum ad leges Opitji poeticas compositum», levis aga lauluraamatutes rakendatud

²⁷ Vrd. J. Põldmäe, tsit. teos, lk. 72.

²⁸ V. Adams, Suudlus lumme. Tartu, 1924; sellele lisatud «Lahtine leht». Paar sõna vormiharrastajale. — Riimiuuenduse mõnede tahkude kohta vt. V. Adams, Mõningaid kirjandusloo loogika küsimusi seoses O. Kruusi arvamustega. «Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 3, lk. 165–168.

²⁹ H. Visnapuu, Eesti riimi murrang, lk. 582.

³⁰ P. Maantee, tsit. teos, lk. 459.

³¹ В. Жирмунский, tsit. teos, lk. 101.

uendusliku vormivõttena.³² Juhuluule katsetused etendasid vaevalt mingit osa, küll aga maakeelne vaimulik luule, millest esimene kogumik «Haus-, Hand- und Kirchenbuch» III osas 1656. aastal ilmus, sajandi lõpus (1695) uuesti lauluraamatuna juba maakeelse pealkirja all. Vaimulik luule oli kahtlemata üks tegur ka uue rahvalaulu kujunemisel,³³ mis omakorda kirjanduslike eeskujudega kõrvu riimivõtet levitas. Aeglaselt võttis uus nähtus maad, möödunud sajandi keskpaiku märgib H. Neus eestlaste üksikuid katseid sakslaste luuletuste vormi ja laadi omandada.³⁴ Et riimitraditsioon polnud veel eestlaste teadvuses juurdunud, seda osutab Fr. R. Faehlmanni arutlus 1840. aastast, milles ta puudutab riimi ja alliteratsiooni vahet. Eestlase seotud kõne luulelehe olla alliteratsioon, riimi ta ei tundvat, tema kõrv ei püüdnud seda kinni. Küsimuse alla jäävat edaspidine: kas tõrjub riim alliteratsiooni välja või täidab alliteratsioon riimi ülesannet.³⁵ Et võttena võõrast riimi kõrv kinni ei püüa, see on teoreetiliselt ootuspärane: vastuvõtuks vajalik tekstiväline foon puudub.³⁶ Riimi mittetabamine on seda huvitavam, et isegi vana rahvalaul ja folkloori lühivormid sisaldavad riimilisi elemente, mis võinuksid lõppriimi realiseerumiseks tuge anda. Lõppriimi mulje loob näiteks paradigmaatiline riim paralleelvärsside lõpus:

Hunt sööb härjad ikke'esta,
küidud härjad kütke'esta.

Mina kuri härgadelle,
härjad kurjad kurgedelle,
kured kurjad sahkadelle.

Analoogiliste näidete alusel on isegi oletatud võimalust, et meie rahvalaul jõudnuks omapead arenedes algus-, sise- ja lõppriimini.³⁷ Selline on tõepoolest rämi arengutee teistes keeltes olnud: V. Žirmunski peab usutavaks, et riim kujunes juhusliku kõlakorduse kanoniseerimise teel püsivas kompositsioonilises funktsioonis. Riimi arvatakse vanimaks vormiks peab ta morfoloogilisel (ja süntaktilisel) parallelismil põhinevat riimi, riim pärinevat parallelismist.³⁸

Riim markeerib värslõppe ning toimib seega teksti liigendajana. Kindlate intervallide järel kordudes rõhutab see teksti värslist rütmi, ühtlasi seob värse ja ühendab või vastandab neid omavahel sisuliselt. Värsid kujutavad endast tavaliselt terviklikke intonatsioonilisi ja süntaktilisi löike, nõnda osaleb riim ka luuleteksti süntaktilises liigenduses. Mis puutub värspiiri erijuhtu — siirdesse, siis võib see poolitada isegi riimuva sõna ning ebatavalise poolitusega eriti tähelepanu siduda. Kahekümnendate aastate eesti luule pakub näiteid siirdriimi (ehk murdriimi) kohta, milles riimub sõnatüvi või liitsõna esimene komponent, tuletuslõpp või teine komponent aga siirdakse teise värssi algusse:

³² Eesti riimi varasema arengu kohta vt. В. Т. Адамс, Из истории эстонской рифмы (К проблеме русских и немецких влияний на эстонскую поэтику). Статья I-ая. Труды по русской и славянской филологии II. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised nr. 78. Tartu, 1959, lk. 6 jj.

³³ Riimilise rahvalaulu tekke ja kujunemise kohta vt. Ü. Tedre, Klassivõitluse kajastumine XIX sajandi eesti lõppriimilises rahvalaulus, Tallinn, 1955 (Disseratsioon, ENSV TA Teaduslik Keskarhiiv, F 23, n. 3, s.-ü. 127, lk. 285 jj.)

³⁴ H. Neus, Ehstnische Volkslieder. Reval. 1850, lk. 1.

³⁵ Fr. R. Faehlmann, Estnische Prosodie (käskiri). Refereeritud E. Laugaste tsit. teose järgi, lk. 67.

³⁶ Vrd. Ю. М. Лотман, tsit. teos, lk. 168: «Lugeja, kelle teadvuses pole riiminähtust, ei suuda vastu võtta riimuse esteetilist efekti.»

³⁷ J. Ainelu, H. Visnapuu tsit. teos, lk. 159.

³⁸ В. Жирмунский, tsit. teos, lk. 19–20, 82.

Lumes oksad nagu jaana-
linnu nõtked, uhked suled. —
Lume valendav Nirvaana
katab süttinevad tuled.

(M. Under)

Vesi voolab üle silla,
Kas ta tahab või ei taha, —
Kuidas, kuidas mitte pilla-
ta nüüd iseennast maha?

(M. Under)

Värsilõpu iseloomult jagunevad riimid mees-, nais-, daktül- ja peonriimiks (hüperdaktüüline, üllilbibsev). Eesti luules on mõeldavad isegi viie- ja kuuesilbilised riimid. Seega meie riimi sooline koostis on märksa rikkam kui näiteks vene luules, kus normaalseteks peetakse vaid kolme esimest, ka daktülriim on võrdlemisi harv, enamasilbilised aga loetakse katsetusteks või erakordselt harvadeks eranditeks.³⁹

Peale värsilõppude äramärkimise, riimuvate sõnade esiletõstmise ja semantilise sidumise on lõppriim üks printsiip, mis kujundab luuletuse salmilist arhitektoonikat. Riim seob värsid kaksikvärssideks — lihtsaimasse stroofivormi — või keerulisemateks stroofideks. Kirjanduse arengus on välja kujunenud kindla riimiskeemiga klassikalised stroofivormid, nagu sonett, gaseel, triolett jt. Riim on siin luuletuse üldstruktuuri loomise põhilisi printsiipe (millega näit. soneti puhul kaasneb kindel sisuline arendus ja liigendus). Sellistel juhtudel kasvab riimi süsteemipärasus mitmekordseks: lihtsa kordamise korrapärasusele lisaneb kindel esinemiskoht. Täieliku, üllatusliku riimi saavutamise on sellevõrra raskem, lisaks veel seetõttu, et traditsioon tingib näit. sonetis puhtamaid riime. Teiselt poolt rõhutab kindel, ettemääratud korrapärasus eriti ilmekalt ootamatut, individuaalset, kui see esineb. Selles mõttes lisab konventsionaalne vorm luulevõimalusi, mis ongi arvatavasti üheks põhjuseks, miks ikka ja jälle klassikaliste vormide juurde pöördutakse. Muidugi on riim vaid üks etteantud vormi element.

Suhte värss—riim analoogiks järgmisel tasandil on stroof—refraän, seepärast pole juhus, et refrääni on kordusriimiks nimetatud. Nagu riim, markeerib ka refrään teatava struktuuriühiku piiri, kuigi refrään tavaliselt ei varieeru, vaid jääb «identseks riimiks».

Luule stroofilises kompositsioonis on oluline riimide paigutus (riimiskeem) ja distants. Kauged riimid realiseeruvad nõrgemini, nähtavasti seetõttu, et vahepealsed seosed toimivad «mürana». Lähestikku paiknevad kokkukõlad annavad täielikuma riimiefekti. Seepärast on arusaadav, miks lastevärssidelt nõutakse paaris- ja ristriimi, kaugemad riimid ei ole siin kohased.⁴⁰ Looja jaoks piirab lähedane riim — kõrvuasendi või värsi lühiduse tõttu — seosevõimalusi, suurem vahemaa pakub suurema manööverdusruumi ja hõlbustab riimimist. Kauge riim aga, nagu mainitud, jääb nõrgemaks ja selle suund on regressiivne.

Mõne sõnaga puudutagem riimilise ja riimimata luule vahekorra probleemi, mis pakub eriti huvi meie uusima kirjandusloo taustal. Ilmekalt tuleb esile kirjandusliku võtte suhtelisus: riimita luule, vabavärss loobus harjumuslikust vormivõttest, loobumine realiseerus omakorda tugevasti irriteeriva ja vaidlust tekitava võttena. Uut luulet võetakse vastu eelneva foonil. Vabavärss rõhutas siirust ja vahenditust, riim oli üks tinglikkust teiste tinglikkuste hulgas. Sisuliselt kaasnes riimi eitamisega luule võimaluste avardamine — «Riimitud värss on laevasõit jõgepidi, / vabavärss meritsi» (J. Kross) — ning eelmisel aastakümnel levi-

³⁹ В. Жирмунский, tsit. teos, lk. 23; Б. В. Томашевский, *Стилистика и стихосложение*. Ленинград, 1958, lk. 404.

⁴⁰ К. Чуковский, *От двух до пяти*. Москва, 1961, lk. 347—348.

nud riimikõlksulise ebapoeesia põhimõtteline eitamine. Nõnda ilmneb teatav seos sisu ja vormi(võtte) vahel avaramaski plaanis.

Eelneva üldvaatluse järel sõnastame riimi definitsiooni: riim on kompleksne häälikuline kokkukõla, arhitektooniline instrumentatsioonivõte, mis kujundab luuletuse rütmilist kompositsiooni.

Kõigepealt, seniste definitsioonidega võrreldes on esitatud teadlikult üldisem, kuna ta ei puuduta riimi konkreetset koostist, vaid toob selle asemel esile riimi olemuse (kompleksne häälikuline kokkukõla, instrumentatsioonivõte) ning kompositsioonilise, struktuuri loova funktsiooni, mis on omane kõikidele riimivormidele. Riimi määratlemine ilukirjandusliku stiili võttena läheb sellest mööda. «Kujundab luuletuse rütmilist kompositsiooni» — see hõlmab nii poolrütmistava toimega algriimi, värsilise segmentatsiooni (värsipiiri markeerimise) kui ka stroofilise organiseerija ülesande. Ette võiks heita, et definitsioon ei haara proosariimi, kuid kuna proosa- ja luulერიim funktsiooni poolest erinevad, õigustab see nende lahutamist.

„Väikestest inimestest“ „Väntorelini“

1

imée Beekman on tulnud eesti nõukogude romaanikirjandusse eriliselt ette hoiatamata ja väga hoogsalt. Debüteerinud 60-ndate aastate keskel romaaniga «Väikesed inimesed» (1964), lisas ta sellele otsekohese üksteise järel «Kaevupeegli» (1966), «Valgete vareste parve» (1967) ja «Kartulikujused» (1968). Möödunud aastal tuli neile juurde «Väntorel» ning «romaan lastele ja teistele» — «Sõnni Siim». Ei luuletusi, ei märkimisväärselt lühiproosat enne seda — mõned katsetused, põhiliselt lastele, välja arvatud. Küll tahaksin nimetada kahte teost dramaturgia vallas, mis enne romaani valmisid koostöös Vladimir Beekmaniga — nimelt näidendit «Kohus tuleb» (1961) ja stsenaariumi filmile «Ühe küla mehed» (1962). Mitte et nad oleksid saanud erilise koha eesti kirjanduses, ent tundub väga iseloomulik, et A. Beekmani romaaniloomingu eelastmeks oli just dramaturgia, mitte luule ega lühiproosa.

Küllap on asjakohane siia juurde meenutada, et A. Beekman õppis pärast keskkooli Üleliidulises Kinematograafiainstituudis ja töötas selle lõpetamise järel filmioperaatorina mitu aastat stuudios «Tallinnfilm». Moskvas õppimise üheks järelkajaks ta kirjanduslikus biograafias on romaan «Valgete vareste parv»; «Tallinnfilm» päevist olukirjeldus vabariigi teenelisest zootehnikust Edgar Keevallikust («Inimene, kes elab juba homses»), milleks andis ainet ja õhutust töö kultuurkarjamaade kohta tehtud õppefilmile juures. Hiljem on tal enda kinnitust mööda selle õppefilmile tegemise aegu talletatud tarkusest olnud abi romaani «Kartulikujused» kirjutamisel. Ja veel üheks hilisemaks järelkajastuseks ta kunagisest kutsumusest ja elukutsest on fototehnikas illustreeritud Vladimir Beekmani 1969. a. ilmunud luuletuskogule «Olematu puu». Seda kõike muu hulgas. Olulisem on neid aastaid filmimaailmas meenutada sellepärast, et neilgi näikse olevat oma osa A. Beekmani kirjanikukäekirja kujunemisel.

Ja tingimata olgu tähelepanu juhitud A. Beekmani romaaniloomingu algusaastate kirjanduslikule ümbrusele, ta esikteoste kaasesiklastele.

Uuema eesti nõukogude kirjanduse ajalugu on veel kirjutamata. Üht võib aga juba praegu öelda: väga tähtsaks, väga paljule alusepanijaks kujuneb nii või teisiti selles uuemas eesti kirjanduse loos 60-ndate aastate algus. 1962 ilmuvad esikluuletuskogud Paul-Eerik Rummolt, Arvi Siialt, Mats Traadilt ja Enn Vetemaal; 1963 Mati Undilt «Hüvasti, kollane kass» ja Arvo Valtonilt «Veider soov». Pluss Mats Traadi ja Enn Vetemaa peatselt järgnenud proosaraamatud — kui nimetada ainult debüüte ja ainult mõningaid neist.

Uuestisünni elab 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate aastate algul läbi romaanizant.

Mida on toonud eesti proosasse 1964. aastal kõige sellega liitunud A. Beekmani viis seniilmunud romaani, mille vastu viimasel ajal nähtavasti mitte juhuslikult pole ärganud senisest suurem huvi (vt. Ü. Tonts, Pärast viiendat romaani. «Sirp ja Vasar» 1970, nr. 35 ja 36)?

«Väikeste inimeste» valmimisajaks on autor märkinud aastad 1958—1963, sellele järgnenud «Kaevupeegli» omaks 1963—1965. Need oleksidki Aimée Beekmani romaaniloomingu sissejuhatavatteks aastateks, kus arenevad välja ta teoste põhilised elemendid, millest on kokku pandud ka hilisemad romaanid, aga mis siin on omavahel mõneti teistsugustes seostes ja esindatud teistsugustes proportsioonides kui ta järgnevas loomingu. Lisaks seob neid kahte teost paljus ühine tegelaskond ja miljöo.

«Väikeste inimeste» ilmumisel nimetas A. Eelmäe seda kultuuriselt kirjutatud raamatuks, kus on nägu ja tegu võtvaid karaktereid, asjatundlikult kujutatud olustikku, värvikirevat sündmustikku, tõepärast psühholoogilist eritlust, kus on tehtud nähtavat tööd sõnastamisel. Aga kokkuvõttes pidas ta romaani siiski «pildiseeriaks, milles ka tuttavat ette tuleb» («Sirp ja Vasar» 1964, nr. 25). Teosel puudub selgelt tunnetatud autoriprobleem. Keskseks jääbki olustik, ning seegi, kodanliku Eesti viimastele aastatele iseloomulik agulimiljöo, on meile ligilähedaseft samasugusena tuttav juba varasemast eesti kirjandusest. Ka «Kaevupeeglis» on olulisel kohal olustik, osalt isegi seesama miljöo, mis «Väikestes inimestes», kuid nüüd juba uues, 1940. aasta juunisündmustele järgnenud ajas, mil too kesk-kond elab läbi suuri sotsiaalseid ümberkorraldusi, mil kõik eelnev on segi paisatud. «Väikesed inimesed» on Mirjami raamat, koolieelse lapse tähelepanekute kaudu nähtud agulielu; «Kaevupeegel» on Anna raamat, paljunäinud inimese valuline sisemonoloog, kus muutusterikkasse olevikku sekkub kogu aeg minevik — kodanliku Eesti algusaastate revolutsiooniline võitlus ja 30-ndate aastate repressioonid Nõukogude Liidus. Juba üksnes see teeb ta «Väikestest inimestest» erinevaks — mitmetasapinnaliseks, rahutuks, lisab dramatismi.

Esikteoselt peale on äratanud tähelepanu A. Beekmani romaanide tegelased. Neis on pea alati midagi eripärast, iseäralikku, midagi, mis jätab nad meelde ja muudab samas tihti peale ühel või teisel määral veidrateks, erandlikeks. Mõnikord on kirjanik oma tegelaste isesugusust teravdanud piirini, kus sellest saab karikatuur.

Silmahakkavalt sageli kasutab ta tegelaste nähtavaks tegemiseks ja teravdamiseks välist kirjeldust. Kui Mirjam näeb esmakordselt Vatikeri, on see talle tünnhärä, äriomanik Apple aga harkkoivaline härä. Niisuguste välistele tundemärkidele toetuvate iseloomustustega võib kirjanik mõnikord olla üsna halastamatu. Põhiliseks iseloomustamise aluseks on siiski tegelaste käitumine, nende tegutsemine nii või teisiti groteski kalduvas olukorras, kus avaldubki nende mõnetine eripärasus. Kui esikteoses on niisugune inimene lihtsalt veider, siis «Kaevupeeglis» saadab tema käitumist sihipärasem sotsiaalne ja ühiskondlik mõtestatus, siin on sellel ka oma nähtavad juured ja viljad. Ei saa öelda, et «Väikestes inimesteski» seesugune ühendusseos puuduks, aga siin on see kõrvalisem ja piiratud enamasti sotsiaalse kuuluvusega. «Kaevupeeglis» on kirjanik niisuguste seoste leidmisel iseseisvam ja sihipärasem. Meenutagem kas või mammat («Kaevupeeglis» Juulit) — ühes ja teises romaanis. Koomilisest majaomanikust saab tragikoomiline «Anna öde». Kummalgi juhul ilmestatakse teda käitumise kaudu. Esikteoselt jäävad meelde ta pidutsemised, ta uhke taksosõit ja muu sellega sarnanev. Kuigi on ka Mirjami tähelepanek mamma ja ta tõusikuist tuttavate kohta: «Kõht sees, rind ees, nina parajal määral püsti. Et teised ei arvaks, et sa õnnetu oled — ons neile seda rõõmu tarvis!» Temp, nagu lapse silmade kaudu nähtuna loomulik, on olulisem kui see, mis tembu taga. «Kaevupeeglis» autori vaatenurk teiseneb: suurema tähenduse saab see, mis on ühe või teise käitumise taga ning mis võib olla ühe või teise käitumise tagajärg. Juuli tollane elulõik saab juurde mineviku ja järje ning lisaks nähted, mis seisavad tema looga lähedases suguluses ja pole

ses suhtes vähem tragikoomilised. Ömblejamamslist majaomanikuks rühkinud Juuli eesmärgiks on olnud elada nii, nagu elati kunagi mõisa sakstemajas. Ta on sellisena näida ja olla tahtmises ühtaegu naljakas ja haletsusväärne; kaasatundmist vääriv selle poolest, et ta ei ole leidnud inimese mõõtmiseks suuremat mõõtu. Et tal pole seda kunagi olnudki. Aga Liinal, Anna kunagisel revolutsioonilise võitluse kaaslasel on olnud, ja temast on samuti kahju — sellepärast, et ta inimeste hindamise mõõdupuu on aja jooksul muutunud nii lähedaseks Juuli omale: «Ikka olen lootnud jõuda madalast ülespoole õhu kätte, hinge tõmmata ja naudida rahuliku elu õunaaeda. Olgu, et õitsemine läbi, vähemalt mahlaseid vilju mugida, ning lõpuks leppida, et saabub talv lume aegamööda langedes. Umbes niisama ilusalt kui jõulupostkaartidel.»

Kuigi mõlema romaani puhul on tegevus minategelase poolt pidevalt kommenteeritud, kas siis Mirjami järelduste või Anna iseendaga arupidamiste näol, saab kõige olulisemaks siiski situatsioon. Filmilik fikseerimistava? Siitkaudu on osalt arusaadav, miks autor oma tegelaste saatust jälgib enamasti vaid lõiguti ja miks tal läheb vaja nii palju erinevaid tegelasi (erinevaid käitumisi). Ja veel väärub märkimist, et olukorrad ja inimesed on eriti nendes, aga hilisemateski romaanides köidetud tihtipeale omavahel vastandpaarideks. «Väikestes inimestes» on pandud samasse peatükki Ronga-mammi faaterlandi seek ja vana Latika eesti seek, jõulu-laupäeval ühe ja sama kirjakandja kätte jõulukaart ja võlavangla ähvardus. Jälgigem, missugune oluline osa on «Kaevupeegli» Anna sisemonoloogis ammuuaga tagasi hukkunud Antonil. Ka teda vajab autor põhiliselt vastandamiseks — enne kõike Kristjanile. Just siit hakkab kõlama usalduse teema, millele romaanis on nii rohkesti ruumi pühendatud. Aga sellestki vastandamisest on autorile vähe. Veel on Annal vaja sellesama teema sees oma järelduste kontrollimiseks orientalistist vanakest, on vaja Liina ja Vassili lugu, on vaja Kristjani vendade Jaagupi ja Ludvigi peegli-juhtumit, on vaja Jandi-Jaani ja Lisette ning Vaitkeri koos romaani viimase peatükiga. Kohati dramatiseerib autor ilmselt üle, kas või siis, kui ta laseb represseerimise õigsuses veendunud Lisette areteerida kohe pärast sünnipäeva, kus ta oma vankumatut veendumust oli väljendanud. Ja kas oli tõesti vaja Kristjanit selleks topiseid tegema panna, temast taksidermikut teha, et Anna saaks mõtiskleda: «Tabasin ennast tihtipeale võib-olla ülekohtustelt võrdlustelt, et meie elu Kristjaniga on näiliselt samuti «nagu päris», aga tardunud kui suliliste topised meie toas.» Lugeja võib niigi ligilähedaselt samale järeldusele jõuda. Situatsioonididaktika?

Mõlema romaani lähte- ja lõpp-punktiks on inimese väärtus, ta tegelaste ideaalide suurus, kusjuures viimaseid mõõdetakse nende ajas ning niihästi sotsiaalsele kui ka eetilistele hinnangutele toetudes. «Väikestes inimestes» näidatakse põhiliselt mamma ideaalide («veike inime» on selline, kes on vaene ja ei oska saksa keelt) pahupidisust, millele pannakse vastu papa vähem täpsustatud arvamus: need, kes on halvad.

«Kaevupeeglis» kontrollib kirjanik inimest rohkemate tahkude pealt ning siin võiks pidada keskseks armastuseta inimese väiksust. Juuli arvates «armastus pole muud, kui et mõni sinu oma on. Ükskõik, kas keski või miski»; tema hinnangus on armastus üleolek — «Armastadki selle eest, et saad üle olla.» Just niisugusest (enda ja asjade) armastusest arvab Anna olevat jõudnud Oskari abil oma armastuse juurde. Poleks olnud Antonit, küsib ta endalt, kes teab, võib-olla poleks osanud temagi inimesi armastada, «poleks teadnud, et kõhklused, kahtlused ja eksisammud on inimeste endi kanda» ja et on siiski midagi, mille nimel «tasub loobuda kahhelahju igaõhtusest rammestavast soojusest». Niisuguse armastuse puudus viib vihkamiseni, viib usaldamatusele ja umbusule üksteise suhtes, viib käegalöömisele, ja selle kaudu, olenevalt inimesest ja talle antud võimust, väik-

sematele, suurematele või isegi väga suurtele kuritegudele teiste inimeste suhtes. Nagu on seda näidatud Vatikeri, Mironovi, Kristjani, Liina ja mitmete teiste romaanitegelaste kaudu.

«Väikeste inimeste» ja «Kaevupeegli» kõige otsesemaks järjeks on pärast «Valgete vareste parve» ilmunud «Kartulikuljused», mis mängitakse maha uues olustikus, uues ajas, seekord 1944. aastal eesti külas, neil päevil, kui fašistlik armee läände ruttas ja Nõukogude armee oli alles teel. Kuigi see pole kahe esimese romaani kombel minaromaan, subjektiivse eluvaatluse poolt kommenteeritud vaatemäng.

Niisiis oleme kirjanikuga 1944. aasta sügisel ühes Lääne-Eesti kõrvalises talus, kuhu lisaks noorperenaisele Benitale, ta isale, saksa sõjaväe eest redutavale mehele Jossile ja viimase emale peatükk peatükilt lisandub sõjapõgenikke. Ühed on tulnud niisama sõja eest ära, teistel on kavatsus üle vee kaugemale sõita, ühed on lihtsalt hirmul, teisi vaevab koostöö okupantidega. Üks on jäänud ka rasketes katsumustes inimeseks, teine mitte. Mõnikord on mehed «ise ennast vigaseks teinud», nagu lausub üks romaani tegelasi.

Esimene mulje lubab «Kartulikuljuseid» pidada perekonnadraamaks, eriti kui seda järeltõlkes võimalust toetab romaani autoripoolne alapealkiri «Rihva Jossi ja Benita abielu viimased päevad». Miks ka mitte, aga sel juhul on põhjust lülitada sellesse perekonda ka kõik Rihvale kogunevad sõjapõgenikud. Pole raske märgata, et käesolevaski romaanis on A. Beekmani eesmärgiks panoraampilt. Ta ei ole valinud romaani tegevustiku aluseks ainult neid paari pingest täidetud päeva ja ühe abielu viimaseid päevi sugugi sellepärast, et nende päevade ja selle abieluga piirduda.

Ajalugu on inimeste vastu ülekohtune olnud, «ajalugu on vahepeal tankiroomikute tärisedes üle inimsaatuste, üle tervete rahvaste sõitnud», nagu mõtiskleb Benita. Ent ajalugu teevad ju ennekõike inimesed, rahvas — lisab kirjanik oma tegelaste elusaatusi ja tegutsemisi jälgides. Benita mees Joss ja ta kaaslased istuvad tegevusetult metsas ja ootavad. Nad ootavad, et keegi teine, et mõned teised nende saatuse eest hea seisaksid. Ka Benital tekib korra mõte, et kui rakedaks hobuse ette ja läheks — kõik lähevad, mis tedagi kinni hoiab. «Aga muld, aga maa, aga põllud?» küsib ta isa. Kas ei väljendu siin romaani üks põhiline ajalookäsitus: maa kuulub nendele, kes selle eest hea seisavad. Teised on juhuslikud, teised võivad ka minna — maa ja rahvas neid ei vaja.

Vastutustunnet maa ja tuleviku ees kannab «Kartulikuljustes» ennekõike Benita. Kui mitmel korral kõlab läbi teose sündmuste-virvarri Benita leitmotiiv: «Vaja Rihva kartulid üles võtta.» Viimati teose lõpul, kui Joss on mulda pandud ja sõjapõgenikud Rihvalt lahkunud.

Meenutagem «Väikestest inimestest» papat, kelle kohta Juuli «Kaevupeeglis» Annale ütleb: «Teda mäletatakse töö läbi.» Ja meenutagem Anna mõtisklusi oma isa kätetöö mail: «Kui ma isa Taanieli tehtud müüridele ja keldritele, aitadele ning karjalautadele mõtlen, tunnen ikka ja jälle, kui vähe olen mina suutnud korda saata. Üldse, inimesed kanguvad kuidagi, istuvad laudade taga, nühvivad grafiiti või tinti paberisse, sõnelevad, seletavad, õiendavad ja lahkuvadki elust varaväsinud kääbustena, kes pole tundnud sedagi mõnu, mida pakub päriselt valmis, lõplik, oma kätega tehtud, silmaga nähtav töö.»

«Kartulikuljustes» on see läbivaks motiiviks.

Benitale sekundeerib esimene Rihvale saabuja Ervin Mollart. Loomadesse suhtumise kaudu on osutatud ka Mollarti erinevusele Jossist, kellel on teistsugused, temale omased suhted loomadega.

Jossi lemmikuks on brutselloosi põdev tõujäär Cupido, kes oma haigusega on nakatanud ka naabertalude loomi. Siit edasi jätab autor lugejale ühendusniitude tõmbamise Jossi ja Cupido vahele. Päris juhuslik ei paista seegi olevat, et Cupidol tuleb mitte omasuguste kombel siit maailmast lahkuda, vaid ülejäänute ja järglaste nimel, ja et ka Joss peab teise ilma minema mitte juhuse tõttu, nagu sündmustiku pealiskaudsel jälgimisel võib tunduda. Rakvere kandi poisi saatuslik lask on juba ammu enne seda ette valmistatud. Kui kasutada P. Liase iseloomustust käesoleva romaani esituslaadi kohta, siis saab siin juhus «ootamatult oluliseks, erandlik peidab endas niidid sügavamaks üldistuseks» («Sirp ja Vasar» 1969, nr. 11).

Cupido on «Rihva au ja uhkus», nagu Benita tõujäära Mollartile tutvustab. Kirjanik võimaldab tõlgendada Cupidot mitmetähenduslikult: kui Benita ja Jossi abielu sümbolit, aga ka kui kunagise Rihva talu sümbolit. Kummagi laostumisest on ühelt poolt kahju, aga teiselt poolt on mõlemas niisugust, mis nende olemasolu enam ei õigusta.

Loomadel on selles romaanis suur osa, ja see on «Kartulikujuste» üks eripära. Inimeste elu on loomade eluga tihedalt läbi põimunud. Loomadeta on mitmete romaani inimeste elu tühjem, nagu Ervin Mollarti oma; kibestunud hingeelu ning kompleksidega, ent heasüdamlik loomaarst tunneb end loomade seltsis palju kindlamini kui inimeste seltsis. Loomad aitavad avada ja täiendada inimeste käitumist. Omapäi hulkuva hobusekarja ning lüpsmata lehmakarja liikumine läbi Rihva maade ja romaani tegevustiku pole juhuslikult teosesse sattunud.

Kõige rohkem jääb romaanis situatsioonide kanda, siingi on olukordade põimimine kirjaniku meelisvahendiks sisuliste taotluste esitamisel ja avamisel. Õigupoolest on ju seda käesolev romaan tervikuna. Inimesed on asetatud igapäevast elust erinevasse olukorda, et muutunud oludes käitumise kaudu jõuda nende inimliku ja ühiskondliku olemuseni, et neid hinnata ja uurida. Ja siingi on kirjanik kujundanud need situatsioonid võimalikult kontrastseteks, neid võimalikult teravdanud. Sedasama on ta taotlenud tegelaste valikul ja iseloomustamisel (kuni Vipsi ja Kolmetolliseni välja). Ta ei tunne oma väikestele inimestele mitte ainult kaasa, vaid ka süüdistab ning naerab neid nende abituse ja veidruse pärast. Mee- nutatagu Jossi eestvedamisel toimendanud ühist lõbusõitu vankris, mille ette on rakendatud Rihva uhke tõupull («Armas maarahvas, kobi ajaloo vankri peale!»), või peatükki, kus Jossi kaasredutaja Elmar, teadmata, et Joss on vahepeal ühelt sõjapõgenikult kuuli saanud, tahab öisest joomapeost puhkavale seltskonnale vempu mängida, kuid muutunud olukorra tõttu pektakse vaeseomaks. Taas võiks romaani sündmuste ja inimeste kohta «Kaevupeegli» Anna kombel lausuda: «Maailm, see kirev laata.» Kohati, tõsi küll, läheb autor niisuguste situatsioonide kujundamisel liialt hasarti ning unustab olude ja karakterite loogika. Kui peremehe matuste puhul tahetakse lipp poolde vardasse tõmmata, nagu komme nõuab, siis laotab vanaperenaine lauale kodanliku aegse trikoloori, haakristilipu ja ühevärvilise punalipu ning küsib põgenikult nõu: missugust antud olukorras valida. Vaevast usutav, et Rihval, kus peremees, vanaperenaise väimees, koos perekonnaga oli enne sakslaste tulekut Siberisse viidud, Nõukogude lippu Saksa okupatsiooni aegu alles hoiti, — ja kas seda oleks julgetudki?

Kirjanikule on olukorra grotesksus rohkem tähendanud. Olustikureaalid piiravad ta kujutlust. Seetõttu on mõistetav järjest enam maad võttev pöördumine iseseisvamate kujutusviiside poole. Algavad need A. Beekmani raamatutes Mirjami unenägedega, ja kui olla täpne — «Väikeste inimeste» esimesest peatükist, kus on üks niisugune unenägu, ning jätkuvad Anna omadega, mille hulgast on ehk kõige iseseisvamaks nägemuseks arendatud «Kaevupeegli» viimast peatükki alustav unenägu. «Kartulikujustes» kohtame uelaadseid ja ulatuslikumaid visioone. Siin on niisugune nägemiskujutus sobitatud reaalsesse tegelikkusesse.

Nagu näiteks vaatemäng, mis põgenike ajutiseks peatuskohaks saanud küüni ukse kõrvalt avaneb Benitale lahkujate omavahelistest asjade-laadast — kruustangide ja seapõie, kalosside ning küüneviilide ja diivanivedrude vahetamisest sel ajal, kui talus peetakse peiesid. Ligilähedaselt samasuguseks, kuigi teisest meeleolust mõtestatud silmaselgituseks kujuneb Benitale Jossi kirstupanekuga liituv tankide saabumine.

Aimée Beekman alustas oma romaaniloomingut sõjaeelse agulimiljööga, jätkas osalt nende, osalt uute tegelastega sellesamas ümbruses 1940. aasta revolutsioonilistele sündmustele järgnenud ajastu ja inimeste vaatlusega ning jõudis «Kartulikuljustes» 1944-nda aasta eesti külla. Ajalooliselt täpsustatud sündmuste jälgimine sellel kaugemast ajaloost lähemasse tulekul huvitab kirjanikku vähe, sotsiaalne keskkond ja olustikuline taust aga küll. Ja kõige rohkem huvitab teda inimene ühes või teises miljöö, sotsiaalses ja ajaloolises situatsioonis. «Väikestes inimestes» ja «Kaevupeeglis» lähtub autori vaatlus ühest osalisest, tema nägemistest, mõtlemistest ja meeleoludest. «Kartulikuljustes» on peategelaselt niisugune ainuõigus ära võetud, siin tahab autor, kui kasutada N. Andreseni ütlemist, «inimesi ja sündmusi vaadelda puu tagant». Veelgi rohkem on antud sõna tegevusele, pildile endale. Kuigi: «Vahel tuleb ta tahtmatult puu tagant välja, ei püsi vait, kuid ei räägi ka vahele,» kui sedasama N. Andreseni arvustust edasi tsiteerida («Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 7). Ainult pilti, ainult situatsiooni autor ei usu.

4

«Väikesi inimesi», «Kaevupeeglit» ja «Kartulikuljuseid» koos võiks nimetada tinglikult triloogiaks Eestimaa ajaloo lähemast minevikust. «Valgete vareste parves» ja «Väntorelis» kirjaniku side lugejale lähedase olustikuga nõrgeneb. Valdavamaks saab kaugem ja iseseisvam maailm ning see liidab kaks viimast romaani ning «Sõnni Siimu» omaette peatükiks. Aguli ja küla igapäevased inimesed asenduvad filmiinimestega, kes «on ikka pidanud end kõrgemateks olenditeks lihtsurelike hulgas» («Valgete vareste parv») ning natuke küll ka tuttavliku, aga samas hoopis kentsaka Arvamuste Arvestamise Valitsuse inimeste tehismaailmaga ühest võimalikust tulevikuvisionist («Väntorel»).

«Valgete vareste parve» tegelasteks on Üleliidulise Kinematograafiainstituudi 50-ndate aastate keskpaika jäänud lennu lõpetajad: algul ühiste õpinguaastatega seotud ja hiljem ligilähedaselt sellesamas loominguilises õhkkonnas töötavad filmioperaatorid. Kaheksa novelli kaheksast operaatorist ning neid ühendavad vahepalad, mis moodustavad omakorda kokku iseseisva raamnovelli, kus Sergei Sergejevitš ja Isabella Nikolajevna esindavad otsekui Dantet ja Vergiliust nende «valgete vareste» maailmas. A. Beekman on trükisõnas tunnistanud, et ta läks romaani tegelaste ja sündmustikuga nimme koduvabariigist välja, kõikide kiustuste kiuste toetuda samalaadsele rahvuslikule ainekule, mida leiduks ju siingi. Et lugeja ei hakkaks pidama ebaolulist oluliseks.

Raamatu pealkirja avab kõige selgesõnalisemalt Leena novellis «Vajalik inimene». Valged varesed, need on «kärbitud tiibadega kraaksujad» kunsti ümber, nagu ta ütleb. Lehekülg edasi piirab ja täpsustab ta seda iseloomustust: need on äpardid kunstis.

Tegemist peaks olema kunstiintelligentsiga, kelle elu sisuks on ajastu- ja kutseprobleemid, endaületamine, loomingulised vaevad. Aga kohtame suures osas poolintelligentsi, keda vaevavad hoopiski enam argiolustiku mured ja muretsemised. Jälgige «vajaliku inimese» Andrei toimetamisi samanimelise novelli algul auto juures, millele autor pole andnud küllap juhuslikult nii palju ruumi, ta lipitsemist Sergei Sergejevitši ja Isabella Nikolajevna ümber; meenutame Leena abil

sinna juurde ta sehkendamisi ja kummardamisi üliõpilaspäevilt. Ka Irina («Kahekesi») on ennast aina jaganud ning kulutanud, midagi püsivamat andmata. Nii ta meie ees nüüd on: kahekesi looduse keskel inimesega, kellega ta peaks olema ja tahaks olla õnnelik, aga kellega on ometigi üksi ja väsinud — liiga vara. On oma kolmekümne seitsme aasta, suurlinna vaimulaadi, jätkuva üksindushirmu ja loodusevõõrusega. Inimene, kes ei oskagi enam süveneda ega midagi tõsiselt võtta, kellele elu ja töö on ainult maneer, harjumuspärasus, rutiin, ning kes nüüd äkki märkab, et midagi väga olulist elust on käest kadunud. Kes on lõpetanud, suutmata kunagi õieti oma elu ja tööd alustada. «... kõik nad on Irina arvates poolikud inimesed, kellest pole õiget asja,» laseb autor oma kangelasel end ümbritsevad inimesed kokku võtta ja sellega ka Irinale endale hinnangu anda. Erksamaid neist, veel üritavaid, kelle loomingulistesse võimetesse näikse autoril usku olevat, matab ümbritsev ükskõiksus ja osavõtmatus.

«Süüdlases» on kõrvuti ja ühtlasi vastamisi lastekodust pärit, sõpruse soojust otsiv ja vajav ning selle nimel ennast ohverdav, äärmiselt usaldav Marat ning omakasupüüdlik, süd ametu ja hoolimatu Petka. Ometi läheb elus Petkal libedamini, hoopis sujuvamalt kui Maratil, kelle eeldustest ja töökusest peab jätkuma Petkagi tee sillutamiseks filmimaailma. Liiga hilja avastab Marat, kes Petka tõeliselt on ja milleks ta tema sõprust vajab. Maratit on võrreldud Ain Saarmaga E. Vetemaa «Monumendist». Veelgi enam on põhjust ühendusniitide vedamiseks A. Beekmani Petka ja E. Vetemaa Sven Voore vahele. Kaasa arvatud see, et mõlemad tahavad kunstilt ennekõike mõnusat äraolemist, et nad armastavad kunstis kõigepealt iseennast. Olukorrad, mis saavad saatustlikuks Arkadile («Tuli») ning Viktorile («Viimane vahetus») ja Kimile («Tüdimus») ja oleks võinud saada saatustlikuks Ritale («Riia Rita») ning annavad nende, nähtavasti eeldustega kunstinimeste lugudele tugeva annuse minoorust, võivad üksnes näida juhustena. Sedasama, mida märkis juhuse osast «Kartulikujustes» P. Lias, oli põhjust tähele panna L. Tavelil «Valgete vareste parves»: «Novellide olevikuliseks ajaks on valitud mingi pööre või kriisi tegelase elus; tema meenutuste hoovuses kerkivad dünaamiliselt esile ta senise elu ja kujunemiskäigu sõlmpunktid, ainult näiliselt juhuslikud episoodid» («Õhtuleht» 1968, nr. 58).

Leena («Vajalik inimene») romaanile pealkirja andnud ütlemisest võib jääda mulje, et «Valgete vareste parv» on raamat andetuse traagikast. Seda ka. Aga samal ajal on see raamat nurjunud eneseteostumise traagikast, loova mõtte fardumisest. Romaani «valgete vareste» maailm ei vii kuskile, see nende endi poolt enda jaoks loodud ja järjepanuna taas loodav maailm on närtsinud, jõuetu maailm, suletud ring, see pole vallutusretk, vaid käest pudenev, hajuv oleskelu, nivelleeritud keskpärasuse taasloomine, millest ärksamad neist otsivad väljapääsu või otsisid kunagi.

Marat, nagu ta ise ütleb, sai karistada selle eest, et ei «osanud sõpra valida». Autor ei võta kelleltki isiklikku vastutust oma saatuse kujunemise eest niisuguseks, nagu see kellelgi saanud on. Olgu nad siis hädavarenes üht või teist moodi. Aga ta ei saa tähelepanu juhtimata jätta sellelegi, et teose tegelaste õppeaeg ja elluastumine, iseseisvaks tööks kujunemine ja kujundamine ei ole kulgenud aktiivsele loovale mõttele just eriti soodsas õhkkonnas. Selle õhkkonna täpsemad koordinaadid annab raamatu viimane vahepala novelle saatvast Sergei Sergejevitši ja Isabella Nikolajevna loost — jaamaülema uhketest matustest, kes «andis rongidele teed või pani nad paigale» ja «Riia Rita» hoopiski konkreetsema isiku matuste tagantjärele meenutamine. Nii ei ole autorit huvitanud üksnes inimene kunstis, vaid ka kunstniku ja ajastu omavaheline dialektika, kunstniku koht ühiskonnas mõlemalt poolt nähtuna — ühiskonna ja isiksuse poolt.

Sergei Sergejevitš ütleb «Valgete vareste parves» eneseirooniliselt: «Kinomehed on ikka pidanud end kõrgemateks olenditeks lihtsurelike hulgas.» Romaan tões-

tab, et nad seda iga kord sugugi pole, et nendegi hulgas elatakse poolikut elu väikeste ideaalide ja väikeste tegude maailmas.

«Valgete vareste parves», nagu oma romaaniloomingus kuni «Kartulikuljusteni» välja, vaatab A. Beekman inimest minevikupoolsest küljest, jälgib ta tulekut olevikku. «Väntorelis» teeb ta katset vaadata olevikuinimesele kujuteldava tuleviku poolt ja nimelt niisuguse tulevikunägemuse kaudu, kus mitmed kirjanikule olevikus silma hakanud ilmingud on veelgi süvenenud, mistõttu see tulevik ongi paljus meile tuttav: mitte niivõrd tulevikuenustus, kuivõrd võimendatud olevikutähelepanekud.

«Väntoreli» peategelane Oskar meenutab «Valgete vareste parve» mitmeid tegelasi. Ka on ülejäänud «Väntoreli» tegelased mitmes suhtes lähedased «Valgete vareste» inimestele. «Huvitav, kui palju tuleb toole keskmiselt ühe inimese kohta? Kaks? Viis? Või rohkem? Üks neist on kindlasti peamine aujärg. Peale selle teisejärgulised istmed kodus, kohvikus või kusagil mujal,» arutleb Oskar romaani esimestel lehekülgedel. Ta enda põhiliseks troontooliks on Arvamuste Arvestamise Valitsuse osakonnajuhataja paik, kus ta ideaaliks on norm («Üleüldine standardiseerimine ja normeerimine oli talle alati kas teadlikult või alateadlikult mokka mõda olnud») ning ta igapäevaste enesestimõistetavuste hulka kuuluvad «rahu ja vaikus, omaette kabinet, maheda valgusega laualamp, käepärane giljotiin ümbrike avamiseks, kohvitassid ja peavalutabletid kandmikul» ning muu sellesarnane. Töö oma ametikohal, sellel ta aujärjel näib olevat Oskarile (ja mitte ainult temale) aga ennekõike mäng, mille reeglite teadmine ja muutumatus peavadki kindlustama ta häirimatuse ja mugava äraolemise. Hoopis suurema tähenduse nihästi tema kui ka ta töökaaslaste elus on saanud, kui kasutada Oskari toolidearutluse ülemist, istumised troontooli suhtes kõrvalistel ja juhuslikel toolidel. Oskari kohta võiks öelda: istumised Viivika tugitoolis ning enne seda Annika, Marika, Erika ja pärast Viivikat Iirise seltsis. Esimese osakonna juhatajal Pärt Tiivelil suhkruisibula aretamine. Uuel juhatajal Garik Luklopiil karamellkukkede kinnise müügi korraldamine töökoha kaminatoas ja mudabasseini ehitamine asutuse keldrisse. Autojuht Eebenil ümbrikugiljotiini ja laser-välgumihkli leiutamine, viimase mõõtmel ei lubanud teda küll kanda pükstitaskus ega käekotis, kuid seda enam oli see sobiv raudjalgal seisva tulemasinana mudabasseiniks ümberehitatud keldriruumi. Kõik see, samuti kolmerattaline lapsevanker tellitava esirattaga, plastmassist ilutuulik, pseudokonjak betulak ja veel hulk sellesugust ongi too avastuste ja eneseväljendumise ja asjade maailm, mille ümber keerleb Arvamuste Arvestamise Valitsuse inimeste elu, kust romaanile sissejuhatuse kirjutanud minategelane läheb aja olemust otsima. Selles kõiges on midagi jalgratta uuestileiutamisest, ent veelgi rohkem veidra ja sehkendava tehismaailma jätkuvat taasloomist.

Oskar ja Iris käivad kohtumas linnaservas, surnud männikus turbakollase tehiskärveldal. See on veelgi selgesõnalisem registreering vahepeal asetleidnud muutustest inimest ümbritsevas keskkonnas. Aga oma algupära pole kaotanud üksnes looduslik keskkond. Kas pole inimsuhtedki saanud niisugusteks, mis lubab neid nimetada tehislিকেks? Oskari kõrvu jääb mitmeks korraks jälle ja jälle kajama onu meenutus tädi Karolina matustel: «Laupäeva õhtul tulime peretuppa kokku ja laulsime.» Ta püüab endale kujutada neid ödesid-vendi mingis kauges peretoas, kus ahi õhkus kuuma ja kuhu suviti hoovas lahtisest uksest vihmajärgset piparmündilõhna. Ümberringi laius rahu ja nad laulsid — lihtsalt niisama, omapead, ilma sunduseta. Ja ta peab endale tunnistama, et tema tütar Kertu ei saa kunagi ega kusagil oma vanemate kohta öelda: «Siis me lihtsalt istusime ringis ja laulsime.» Korraks tekib tal niisugunegi mõte, et võib-olla mõtleb Iris niisamuti tundeid välja nagu Eeben leiutas masinaid, et kogu elu «on järjest enam muutumas mänguks».

Siinkohal tulekski osutada veel ühele romaani eripärale, mis annab talle tun-
tavalt oma suhtumisvärvi ja mis teda lisaks romaani tegelasi ümbritsema kaju-
tatud keskkonnale eelkäijatest eraldab. Oskar pole sidemeid kaotanud üksnes
eelmise põlvkonna, tädi Karolina ja tema onudega, tal pole neid ka oma tütre
Kertu ja tema põlvkonnaga, ta on need kaotanud oma abikaasaga ja ei suuda
neid luua Iirisega. See kokku teeb Oskari mitte ainult veidraks inimeseks veid-
rast maailmast, vaid samas ka haletsusväärseks. Ehk kasutades Ü. Tontsi ütle-
mist: «...inimestevaheliste suhete probleem on hakanud kirjanikku huvitama
ka positiivse emotsionaalsusena» («Sirp ja Vasar» 1970, nr. 36). Kirjanik ei aseta
oma tegelasi enam niivõrd vastakuti, kuid me tunnetame, kuidas inimesed on üks-
teisest ja oma ajast ja oma keskkonnast sõltuvad ning kuidas nad on antud juhul
seejuures ometi nii üksikud. Tsiteeritagu Iirist romaani lõpulehekülgedelt: «Päev-
päevalt imbub see normaalseks peetav ja kinnistunud realiteet ka meisse endisse.
Hakkame uskuma, et nii see just peabki olema. Ühel hetkel jõuame niikaugetele,
et häbeneme iseenda vanamoelisust ja püüame võimalikult kiiremini oma isiksust
minetada. Peab olema valvel, et mitte kaasa joosta. See on raske, sest nähtavasti
on mõnus ja muretu liigelda standardsuhete laial ning siledal maanteel. Niikuinii
tiirlevad ajastu süntõsised probleemid kusagil ülikaugel orbiidil, ajurakud vajak-
sid tugevat võimendust, et neid mõista ja nende sisusse tungida.»

Niisuguseks võimenduseks tahabki olla «Väntorel», kus A. Beekmani grotesk
on väljunud ajastu reaalse kontrolli alt iseseisvaks situatsioonivisiooniks. Või
täpsemalt: kus vaatemäng on saanud iseseisvaks, nii iseseisvaks, et Aksel Tamm
on nimetanud mõningaid romaani stseene isegi sürrealistlikeks, kus pole hoolitud
niivõrd detaili igapäevasest ellusobitamist, kuivõrd teose üldkontseptsioonist
 («Sirp ja Vasar» 1970, nr. 4), aga kus uueksaanudki etendus sisemonoloogi ja
 dialoogi kanda kommentaariga jätkab sedasama inimese vaatlust ja analüüsi oma
 olustiku keskel, mida ta alustas «Väikeste inimestega». Ainult: inimeritlus on saa-
 nud juurde soojemaid toone, ja mis ehk sama silmahakkav — olulise iseseisvumise
 on läbi elanud romaanitegelaste saatuse ümbritsev miljöö. Mitte ainult kujund-
 likkuse mõttes. Isikupärase nägemise tõi A. Beekman eesti 60-ndate aastate teise
 poole romaanikirjandusse just oma inimesevaatlusega, nüüd on saamas sellele ikka
 võrdväärsemaks partneriks iseseisev filosoofiliselt mõtestatud saatetaust.

5

Kuskilt 50-ndate aastate teisest poolest suhteliselt monoliitne ajaloolis-revolut-
 sioonilise panoraamromaani traditsioon eesti nõukogude kirjanduses kaotab oma
 juhtiva positsiooni. Romaane hakatakse kirjutama rohkem ja rohkemat moodi.
 Ja mis eriti märgatav: ühiskondlik-ajaloolise panoraamsuse asemel saab romaanis
 keskseks üksikinimene. Põhjuseks, et rõhk panoraamsusest kaldus isikule, et isegi
 sama kirjaniku mitmekõitelise romaanipopöa sees (mõtlen A. Hindi «Tuulist
 randa») kohati üksikasjadeni äranäidatud ajalooline ja olustikuline panoraam
 («Tuuline rand» I, 1951) teisenes isikuromaaniks («Tuuline rand» III, 1960), tuleb
 nähtavasti pidada inimese-kontseptsiooni teisenemist eesti romaanis ja üldse
 50-ndate aastate lõpu ja 60-ndate aastate kirjanduses. Keskseks saab inimsaatuse
 ja ühiskonna arengu koosvaatlus, kus autorid näevad sotsiaalseid vastuolusid
 mitte niivõrd kollektiivis, massides, kuivõrd üksikisiku kaudu. Päevakorda võe-
 takse isiku ja ühiskonna dialektika. Ka see, mis mõttes on inimene ajaloo muutja,
 ajastu aktiivne kujundaja ja mis mõttes ta sõltub ajast; kes on ajastu kujundaja
 ja kes mitte. Kui palju rikkalikku materjali pakkus selleks ka kõige lähem aja-
 lugu, näitavad ainuüksi Paul Kuusbergi romaanid.

Koos rõhu ülekandumisega üksikisikule saab uueks ka romaani laad, esitus,

väljendusvahendid. Järgnenud otsingute mitmekesisust kajastab ilmekalt 60-ndate aastate romaanile omistatud liiginimetuste paljus, romaani alaliikidega täpsustamise vajadus, mis on iseloomustanud, nagu selgub, mitte üksnes eesti, vaid ka meie lähemate naabrite lätlaste ja leedulaste nende aastate romaanide analüüsi-vat kriitikat.

Kümnendi algusest hakkab silma kujunemisromaanide rohkus, kus tavaliselt on vaatlusaluseks kujunemiseas nooruk, tema esimesed iseseisvad astumised elus, mitmete eluasjade endale selgestegemised. Olulisim on seejuures, et niisuguses romaanitüübis asendub varasem enam-vähem staatiline dünaamilisema, romaani käigus kujuneva karakteriga, mis omakorda kohustab kirjanikku suuremal määral süvenema psühholoogiasse. Kujunemisromaanide piiratus ja poolele teele jäämine avaldus eelkõige uue, seekord mitte niivõrd situatsiooni-, kui võrd vastava karakteriskeemi ilmumises, skemaatiliste progressi- või regressiivjoont mööda lükatavate tegelaste juurdumises, kui kasutada Maie Kalda iseloomustust («Keel ja Kirjandus» 1968, nr. 11). Aga ei puudu ka arvestatavad saavutused: juba mainitud A. Hindi «Tuulise ranna» III osa, P. Kuusbergi «Enn Kalmu kaks mina», E. Krusteni «Nagu piisake meres» — Joonas Tihu, Enn Kalmu ja Eduard Lauulu kujunemisromaanid. Väärrib tähelepanemist, et nimetatud teoseid on teinud esileulatuvamateks teistest sama taotlustega teostest suurem süvenemine oma tegelaste psüühikasse, see ka, aga veelgi enam asjaolu, et siin ei heitle peategelased mikroolustiku pisikeste pahupooltega, et karakteri sisemist konflikti, sageli tervet konfliktide ahelat kannavad tõsised maailmavaatelised ja sotsiaalsed vastuolud. Needki romaanid pole minetanud oma panoraamsust, ainult et nende panoraamsus pole ennekõike ühiskondlik-ajaloolise olustiku panoraamsus, mis püüdis haarata tegevustiku vaatevälja võimalikult kõiki sotsiaalseid kihistusi. «Tuulise ranna» III osa, romaanide «Enn Kalmu kaks mina» ja «Nagu piisake meres» panoraamsus on nende teoste peategelaste sisemiste konfliktide ulatus, nende raamatute sotsiaalpsühholoogilise vaatevälja avarus. Moskva kriitik L. Terakopjani hinnangut pidi pole juhuslik, et P. Kuusbergi romaanide elemendiks on peamiselt dramaatilised kriisilukorrad: «Igas romaanis asetab Kuusberg oma kangelased paratamatuse ette teha printsiipiaalseid ühiskondlikke otsuseid... peaaegu iga tema teos areneb kangelase võitlusena iseendaga» («Družba Narodov» 1969, nr. 5). See ei takista romaanil muutumast samal ajal intiimsemaks.

Kümnendi teisest poolest väärrib tähelepanu lühiromaanide esiletõus, mõtlen eelkõige E. Vetemaa omasid ning M. Undi lühiromaanide «Elu võimalikkusest kosmoses» ja «Mõrv hotellis». Romaanide arenduses lüheneb eelkõige faabula ja olustiku arvel. Faabula asemele asub assotsiatsioon, leiab aset vormimuutus, mis mõned aastad varem oli toimunud niisuguses traditsiooniliselt eepilises luuležanris nagu seda on poeem (J. Krossi «Maailma avastamine», V. Beekmani «Ida-Euroopa valgus» ja «Viis minutit»). Lühiromaanis saab kandvaks episood, episoodidevaheline seos. Olustikust esitatakse vaid üksikuid detaile. Sisuliselt kandub lühiromaanis rõhk niihästi ühiskondlik-ajalooliselt olustikult kui ka karakteri kujunemiselt probleemile, keskseks saab teose filosoofiline mõtestatus. See ongi õigustanud neid nimetama mõnikord eetilise-filosoofilisteks lühiromaanideks. Esmaseks saab taas uus element, seda küll, aga siingi peaaegu alati tihedalt seoses ühiskondlike olude ja ilmekate karakteritega. Romaanide ulatuse annab neile teostele kõne all oleva probleemi ulatus: tegelaskujude ja neid ümbritseva keskkonna avardatud jälgimine.

Selline oleks visandlik taust.

Ka Aimée Beekmani looming kajastab seda muutust, mis leidis aset eesti romaanide arengus 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndatel aastatel. On küllap omamoodi iseloomulik, et P. Lias 1967. aasta proosat üle vaadates nimetab «Valgete varaste parve» ühes ja samas ülevaates kord eetilise-olustikulise hoiakuga, siis aga idee- ja

portreeromaaniks («Sirp ja Vasar» 1968, nr. 20). Veel vähem saab kõiki ta romaane asetada ühte ja samasse lahtrisse. Needki on üksteise suhtes ja üksteisele järgnedes teinud läbi märgatava sisemise arengu, mille tulemusel «Väikeste inimeste» autorist on saanud viie aasta jooksul ka «Väntoreli» autor. «Väikeste inimeste» rohkearvuline, eri ühiskonnakihte hõlmav ja sotsiologiseerimisest nähtavalt mõjustatud inimese-nägemine, samuti ühiskondlik-ajaloolise olustiku valdav esilolek teevad A. Beekmani esikromaanist lähedase sugulase ajaloolis-revolutsioonilisele panoraamromaanile. Et see oli siiski ajutine ja näitas ennemini debütandi iseisvussetust, tõestas kirjanik juba «Väikeste inimeste» järjes — «Kaevupeegel» rohket minevikku haaravate Anna sisemonoloogidega on ilmne isikuromaan.

Sotsiaalse olustiku esilolekut ei loobu ta siiski ka esikromaanile järgnenud teostes. Ühelt poolt sotsiaalse keskkonna ja teiselt poolt inimsaatuste omavahe-
lisest seosest sündivat situatsioonide panoraamsust võibki pidada A. Beekmani romaaniloomingu eripäraks.

Moskva kriitik V. Oskotski on «Väikeste inimeste» ja «Kaevupeegli» põhjal tõdenud: A. Beekmani romaanide pihtimuslik intonatsioon ei ole takistanud kirjanikku olemast eepiliselt avar ja tegelikkuse sotsiaalsel uurimisel sügav («Voprossõ Literaturõ» 1970, nr. 8). See hinnang vajab A. Beekmani hilisemategi romaanide arvessevõtmisel siiski täpsustamist. Kirjanikust on saanud viimastes romaanides ikka vähem ajaloolane ja ikka rohkem filosoofiline vaatleja ning kõige nähtavamalt ilmneb see ta romaanitegelasi ümbritseva sotsiaalse keskkonna teisenemises, täpsemalt — selle iseseisvumises. Esimestes romaanides on see vähem eeskujudetava, viimastes on ta teoste isikupärase tegelastegalerii taustki saanud intensiivse sotsiaalse mõtestuse.

Ei ole raske tähele panna, et kirjaniku romaanide aluspõhjak on niihästi vaatamäng kui ka kommentaar selle juurde, mitte ainult situatsioonide mosaiik, vaid ka seda saatvad arutlused. Selle dualismi kandvamaks ja isikupärasemaks pooleks on vaatamängulisus, visuaalne kujundlikkus, mis romaanist romaani on kirjaniku loomingu süvenenud ja kõige kunstikavatsuslikumaid tulemusi andnud võib-olla «Kaevupeeglis», «Kartulikuljustes» ja «Väntorelis». Väärrib märkimist ja isegi allakriipsutamist, et niisugune kirjanikule eriomane vaatamängulisuski pole ta küpsemates romaanides üksnes rohkem ruumi nõutanud, vaid samaaegselt viie romaani jooksul teisenenud: «Väikeste inimeste» aguli karikatuurist on saanud «Väntoreli» grotesk. Aga: niisama palju kui kirjaniku poolt loodud olukordade ja misantseeni vahelise seose algupärast on olenenud ta romaanide kunstiline õnnestumine sellest, kui tagasihoidlik on autor suutnud olla esitatu kommenteerimisel, mis määral on tal jätkunud püsivust jälgida esitatut «puu tagant». «Valgete vareste parve» «Vajalikus inimeses» on mängupooled ja kes-on-kes üsna algusest peale nii selged, et Leenal pole õigupoolest oma «siirusemänguga» enam midagi olulist lisada, ainult mõnda üksikasja täpsustada. Üks on liiast, kas esitatu või üleseletamine — küllap viimane. Ja seda mitte üksnes nimetatud romaani mitmetes novellides.

Väga palju kõikides A. Beekmani romaanides viib lõppkokkuvõttes välja groteskini (nimetatagu seda siis teravdamiseks või võimendamiseks) — niihästi tegelaste valikul, nende iseloomustamisel kui ka sündmustiku esitamisel. «Väntoreli» Oskar otsekui vabandaks: «Miks peavad inimesed endale veidraid situatioone välja mõtlema, kui ümberringi on niigi kohutavalt palju väsitavaid kentsakusi?» Ja tõepoolest, mis neis romaanides siis nii eriti on välja mõeldud või liialdatud! Kirjanik ise on öelnud: «Et ma groteski kasutan, see sõltub nähtavasti niihästi minu temperamendist kui ka sellest, et tahan oma teksti võimalikult nähtavana lugejale pakkuda.» Kohati on ta oma teoste grotesksust võimendanud paineni, millest peale see hakkab rõhuma, ängistama, nagu kriitika pole põhjusefa mär-

kinud. Niisugune materjali käsitus tuleneb küllap sellest, et ta tahab ka kõige tuimemast tuimuse kestast läbi peksta ja teha seda kas või vihastamise hinnaga, et A. Beekman näeb oma kirjanikumissiooni hoiatamises.

A. Beekman on oma romaanide kokkuseadmisel usaldanud kõige enam mõistuslikku loomismeetodit. Tema teoste tundelaad on mõistusliku inimese temperament. Kõige rohkem on ta teostes jäänud puudu väljenduslikust kunstirõõmust. Selles osas on seniste teoste põhjal otsustades kirjaniku loomingus ennekõike arenguruumi.

Kirjanduselu

irjanduselu on oma ilmingutelt küllaltki kirju. Uhe (suheteliselt sisuka) läbilõike-nädala kroonika võiks olla näiteks seesugune: Kirjanike Liidus on kirjanduslik teisipäev (tähtis juubel — ülekanne televisioonis), noored autorid on külas ühe keskkooli kirjandushuvilistel, tuleb «Loomingu» Raamatukogu» uus number, kirjanik kohtub lugejatega tehases, Moskva keskajalehes ilmub suunav artikkel (tõlge «Rahva Hääles»), müügile jõuab algupärane lühiproosakogu, raadios on kirjandusteemaline vestlus, «Sirp ja Vasar» avaldab kirjandusarvustuse, Hermaküla grupp esitab «Vanemuises» uudsel viisil luulet, «Edasis» on kirjanduslik lehekülg.

Selles segaduses näikse ometi võimalik olevat ka teatavat korda ja süsteemi luua. Tehkem katset.

Primaarsed kirjanduselu faktid: ilukirjanduslike teoste esmapublikatsioonid (raamatu kujul, «Loomingus»); veel trükkis avaldamata kaalukate ilukirjanduslike teoste suulised ettekanded rohkearvulise publiku ees (teatris, kirjandusõhtutel, raadios, televisioonis).

Sekundaarsed faktid: avalik kirjanduskriitika kõigis oma vormides; kirjanduslikud konverentsid, arutluskoosolekud, kirjanike kohtumised lugejatega; kirjandusvõistlused, mitmesuguste preemiate ja auhindade väljaandmine.

Tertsiaarsed faktid: kirjandusteoste ettekandmine ja mõttevahetused kitsamas ringis (mõnes asutuses kohvilaua taga, isegi korteris või ühiselamutoas); arvestatava ilukirjanduse ja kriitika tsirkuleerimine käsikirja tasandil.

Üle jäävad veel suuline «informatsiooni vahetamine» kuulduste põhjal ning hoopis tühine kirjanduslik klatš. Ent päris ilma nendeta pole üks täisvereline kirjanduselu ka justkui mõeldav.

* Ainult tüseda kirjanduse baasil saab areneda rikas kirjanduselu. Suured rahvad võivad selles suhtes muretud olla — ikka ja alati trükitakse midagi, sealhulgas ka esileküündivamaid teoseid, mis «teevad ilma». Väiksemad velled aga peavad mitmekordselt usinad olema, et aastalõikus liiga napiks ei jääks ning salvedesse ikka üht-teist koguneks. Mis kirjanduseluski muidu võiks juttu olla? Hüva, raamat ilmub. Kriitik kirjutab arvustuse, autor kohtub mõned korrad lugejatega, võib-olla räägib ka raadios vms. Ent nõudlikumad kriitikažanrid (aastaulevaade, probleemartikkel) juba eeldavad, et kriitiku käsutuses oleks rohkesti kirjanduslikku materjali, sest kuidas muidu üldistada, sihtjooni rajada, arengutendentsidest rääkida . . . Hõredas metsatukas on kõik nüügi näha, iga puu on üksikult arvel, pole seal tarvis miskit keerulist arvepidamist.

Keegi pole vist püüdnud välja töötada optimaalseid näitarve selle kohta, kui palju peaks meil igal aastal ilmuma romaane, jutustusi, näidendeid, luuletuskogusid jne. Kirjastuse aastaplaan annab küll tahes-tahtmata mingid normid, ent siin on aluseks ilmselt rohkem paberifond ja trükibaasi olukord kui rahvusliku kultuuri arendamise spetsiifilised ülesanded.

Võib-olla ei ole «optimaalsetel näitarvudel» mõtet. Kindlasti on mõte aga sügavusse pürgivatel mõtisklustel selle üle, mida ühe väikese rahva kirjandus ja kirjanduselu endast õigupoolest kujutavad ning kuidas siin targasti asju ajada.

* Ilmselt on kirjanduselul kaks võrdselt olulist tahku — kirjandus ja avalikkus. Kirjanduseta ei saa olla kirjanduselu, avalikkuseta samuti mitte. Käsikiri lausahtlis, kui huvitav ja erutav ta iseenesest ka poleks, ei anna kirjanduselu jaoks midagi. Vähemasti suuliselt peab ta olema ette kantud, kas või käsikirjaliselt tsipake levinud, et mingil määral kirjanduselu faktiks saada. Sama lugu on kriitikaga. Kirjastuse tarbeks tehtud siseretsensioon on ju ka kirjanduselu fakt (kuivõrd kolm-neli inimest seda ehk loevad), ent minifakt, suurde kirjandusellu see ei puutu. On vaja kümnetuhandelisi tiraaže, raadiot, televisiooni, rahvarikkaid arutluskoosolekuid, konverentsi- või kongressikõnetooli.

Kõik need tribüünid on meil olemas. Küsimus on vaid selles, kuidas me neid kasutame.

Televisioonis suurendati kirjandussaadete mahtu, toimetajad pidasid nõu Tallinna ja Tartu kirjanikega. Tahetakse sisse seada kirjanduslik kommentaator, korraldada dispuute, probleemsateid, kirjanduslikke mängu. Esimesed töoviljad on juba näha olnud. Kuid on ka teistsuguseid fakte. Näiteks: kirjastus on juba kaks aastat kimpus noorte luuletajatega, ei tule nad kassetikarbis ega ilma karbita. Ka ainult näiteks: «Rahva Hääl» ja «Edasi» pole seniajani avaldanud «Tondiõomaja» arvustust, justkui seda suurt romaani ei olekski olemas.

* Kirjandus toidab kirjanduselu, annab talle sisu ja suurel määral ka suuna. Kas kirjandus kirjanduselt midagi ka tagasi saab? Küllap. Aplaus või selle puudumine (kirjandusõhtul, suulisel ja trükitud kriitikas) on vägagi tähendusrikkad — ei maksa arvata, et nad kirjanikke ei mõjuta. Nii suunab avalik arvamus kirjandust ühiskonnale vajalikku teed pidi, korrigeerib võimalikke kõrvalekaldumisi. Mõnikord on see suunamine üllatavalt efektiivne. Ja ta on kirjanduse arenguks ülimalt vajalik.

* Ankeediküsimus iseendale: mis mind viimaste aastate kirjanduselus kõige enam on rõõmustanud?

Kolhooside kirjanduspreemiad. Et kirjanikud on kolhoosides oodatud külalised, tulgu nad üksikult või hulgakaupa. Et iga nüisugune kokkusaamine osatakse muuta huvitavaks ja kasulikuks mõlemale poolele.

Täiendav küsimus (pärast pausi): mis selles siis nii erilist on?

Kõik on eriline. See pole enam passiivne osasaamine, vaid maaelanikkonna energiline lülitumine suurde kirjandusellu. Meie silme all on sündimas tohtu kultuuriloolise (ja poliitilise) tähtsusega murrang maa-rahva elus.

Inventuur?

Mats Traat: «Ilmakaared». Luuletusi 1962—1967.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 120 lk.

Iga teose arvustamise seadused öeldakse peituvat teoses eneses. «Ilmakaarte» arvustajad on üksmeelselt puudust tundnud raamatu sisu täpsema kronoloogia järele. Selle uudishimu taga võib aimata soovi kirjutada teosest autorisiselt. Ja selle soovi taga omakorda tõdemust, et «Ilmakaarte» funktsioon autori loominguloos on tähtsam kui näiteks tema asukoht eesti tänapäevaluule väärtuskaalal.

«Ilmakaared» tundub olevat inventuurkogu. Autor justkui oleks tahtnud laua puhtaks ja sahtlid tühjaks teha, kõik ülejäägid ja kõrvalproduktid ühekorraga ära realiseerida. See teatud mõttes nahaalne tegu on andestatav ja õigustatavgi, kui oletada, et luuletaja tahtis ennast kõigest vabastades «uut elu alustada», ja kui arvesse võtta, et raamatus leidub omajagu luuletusi, millel ei puudu ka tõsisem iseväärtus.

«Ilmakaartes» on äärmuseni, kriisiseisundini arenenud mõned pea tervet Traadi eelnevat luuletoodangut läbinud tõved. Hingeldavalt paatoslikud üles- ja väljakutsed, koleeriline ärritus, meeleheitlik mehaaniline žestikulatsioon. Paaniline vastaseotsimine — poleemilise naturina vajab Traat tingimata opONENTI, reaalse puudumisel kas või väljameeldut —, viltu- ja mõdahoopide rohkenemine vaatamata kramplikele jõupingutustele. Olgu tuhat korda tõsi, et «rahulolus kaob inimlikkus»: Traadi ra-

hulolematus sellisena on amortiseerunud. Ta põleb praginal, aga suitsu on rohkem kui sooja.

Tegelikult tuleks kõigest sellest rääkida minevikuvormis. Põhjalikum sobramine «Ilmakaarte» hädades osutub küllaltki anakronistlikuks tegevuseks, sest luuletaja ise on vahepeal teiseks saanud. Vist oli see «ekstreemilisus» vajalik, et tõrges, kriitikahell Traat ise ära tunneks, mida hoida ja mille aeg on lõplikult ümber. 1969.—1970. aastal «Loomingus» ja «Nooruses» ilmunud luuletustest paistab, et ta suhe maailmaga ja iseendaga on radikaalselt muutunud. Mitte et oleks lahti öeldud tõdedest, mis ammu kallid. Küll aga on luuletaja need uuesti läbi katsunud — piinelnud, heidelnud, rabelnud, kahelnud ja süüvinud, ja väljunud küpsemana, rahulikumana, eneseületamise ja vabadusega, mille annab paratamatuse tunnetamine. «Ilmakaartes» on ülekaal ägedalt armastaval ja veel ägedamalt vihkaval Traadil, sallimatul kõigi suhtes, kes ei ole ega mõtle nagu tema, ja kõige suhtes, mis talle ei meeldi. Uutes luuletustes on fanaatiku ühekülsuse välja vahetanud dialektiku teadlik-olemine sellest, et kontrastidel püsib elu tasakaal, on juurdunud mõistvus ja sallivus, võime mõelda suhteliselt, mis pole viinud ei künismi, põhimõttelagedasse tolerantsi ega relativismi. Varjupoksi harrastab Traat küll nüüdki, aga

lööb teravalt, elegantselt, ülearuste jõukulutusteta.

See uus filosoofilisem ja intellektuaalsem Traat ei ole muidugi päris uus. Varasemaist aegadest on end nii-öelda igaveseks meelde jätanud lõikavalt täpne «Täpsustus endastmõistetava tõe juurde» ja ideaalselt lakooniline «Autobiograafia». «Ilmakaartes», kus nii tagedalt põhjatakse «kõrktüütuid intellektuaale» ja programmiselt propageeritakse «südamesireene», on sillaks tänasesse, ühtlasi raamatu tugevamateks, just nimelt mitmed mõtteluuletused, allegoorilised ja aforistlikud («Esimene külm», «Ajalugu», «Lõpp», «Kartuli koorimine», mänguasjade-luuletused), aga ka muredtsükkel tervikuna. See Traat ei kuhja viltuste sõnade lasumeid, ei kolista kujundite, kohmakate kalambuuride ja vigurriimidega. Intellektuaalse alge tugevnemisest räägib ka huu-

morimeel, mille olemasolust varasem Traat kuigi palju märku ei andnud. Uudislik on puhtalt läbiviidud ümberkehastumine luuletustes «Pulm» ja «Avarii». Muide, ei ütleks, et «Avarii» rikub ära viimane salm (vt. H.-K. Hellat «Keeles ja Kirjanduses» 1970, nr. 10, lk. 637). Seda vemmälvärsslugu ei jutusta mitte M. Traat, vaid murdekeelne vestja, ja tema esitusse kuulub kohtlaselt moraliseeriv puant täiesti stiilsena.

Enne olid süda ja rusikad, nüüd süda ja pea. Rusikastiili sobimatust Traadile on korduvalt väidetud, uus kombinatsioon tundub ta luuletajanaatuuriga paremas kooskõlas olevat. Traat oleks nagu koturnid ja näokatte nurka heitnud, temaga on hea ja kerge kontakti saada nagu ikka inimesega, kes käitub loomulikult.

Maie Kalda

Mille nimel?

Helgi Muller: «Linnulina». Luuletusi 1966—1969.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 78 lk.

Eesti luule ajaloo, järelärkamisaega arvesse võtmata, võib tuua terve hulga autoreid, kelle looming pole ajaproovile vastu pidanud. Miks? Jätkem kõrvale andekuse-andetuse kaal kui liiga jäik vahekohtunik (sest kes meist suudakski absoluutse õigsusega otsustada ühe või teise poedi võimete üle?), seda enam, et ka kõik andekad ei suuda end ühesuguse ajakuluga maksma panna. Sellistel autoritel on n.-ö. maisemaidki komistuskive. Esiteks: oma programmi, kitsamalt võttes, arvestatava idee puudumine või mannetus; teiseks: tege-likkuse mehaaniline, pinnaline peegeldamine ilma sügavate isikupäraste elamuste rikastusega. Ekskurssi minevikku poleks põhjust teha, kui nimetatud puudusi tänapäeva luules aeg-ajalt uuesti ette ei tuleks. Ometi poleks midagi loomulikumat, kui et luuletajal on lugejale öelda midagi, millest ta

mingil juhul vaikida ei saa ning milleta, teistpidi võttes, ei ole mõeldav ka ükski kunstiteos.

Enamikul juhtudel väljendub luuletaja programm (sõltumata teemast) selgesti, olgu siis esitusaadiks lüüriline eneseväljendus, lugeja poole pöördumine või kirjeldus. Helgi Mulleri «Linnulina», loomislaadilt lüürilise kirjelduse ja eneseväljenduse vahepealne, nende hulka ei kuulu. Isegi korduval ja süvenenud lugemisel ei ole võimalik leida seda ühist nimetajat, mis sunnib isiksust end avaldama. Tõsi küll, paaris luuletuses leiame viiteid tõekspidamisetele, mis oleksid võinud saada arvestatavaiks juhtmotiivideks. Luuletustes «Kajaka värvi meri» ja «Tee» taunitakse «siledat rada», «ümmargust rahu» ja «kuldset keskteed», s. o. filisterlikku olesklemist. Ent ideaali, milleks peaks olema mitmekülgne, tegevusrohke elu,

mõistab autor siiski vaid formaalselt. Uhest maanurgast teise tuiskamine võib ju küll huvitav olla, kuid antud juhul raamatu mõttelise tegelase muljete pealiskaudsus (või pealiskaudne esitamine?) ei veena lugejat, seab kahtluse alla positiivse ideaali olemasolu. Ja mis kummaline uperpall: luuletuste all olevad kohamäärangud tungivad esile ning annavad mõtisklusteks rohkem põhjust kui luuletused ise. «Teel», milles manatakse kuldsel keskteel käijale kive lagipähe, osutub pigem bumerangiks kui veenvaks ideeväljenduseks. Siit-sealt võib leida mõne teisegi ellusuhtumise alge, aga tervikliku maailmapildi kujundamiseks on sellest vähe.

Analüüsigem värsikogu teist külge: autori tööd sõna ja kujundiga. Võrreldes varasema loominguga võib märgata küll suuremat vilumust, kuid ei saa veel rääkida järjekindlast ja vastutus-tundega tehtavast tööst. Nii on luuletuses «Lihtsa kõlaga» ilma nähtava pingutuseta (kui riimihälbeid märkimata jätta) saavutatud sisu ja vormi kooskõla, mistõttu loodud kujundpilt hakkab rääkima. Samateemaline «Meister» aga osutab taas sõnaseadja hoolimatusele. Väljenduse trafaretsus ja vabavärsi lohisemine proosa piirimail tapavad hea kavatsuse. Mitmete teistelegi ainelt lähedastele luuletustele («Hällivalija», «Laulueit», «Heinaline») ei ole leitud meelde jäävat kujundilist kehas-tust või on lepitud esimese ettejuhtu-vaga. Kümnekonnas luuletuses on kasutatud rahvalaulu vormivõtteid, kuid mitte eriti õnnestunult. Osalt on autor end rohketele parallelismivõimalustel kaasa kiskuda lasknud ja ohtra-sõnalisusse kaldunud («Küll kord kir-ves kivi leiab», «Tee oli, sinder, tiide-viltu»), teisel peab küll piiri («Jõhvi-kad», «Laulueit», «Kammeljas» jt.), ent sisu jääb mõlemal juhul kõhnaks ning vormivõtete rakendus mehaaniliseks. Mõnevõrra õnnelikumas olukorras on loodusluule, kus on leitud omanäolisi troope (lumehelbed — «lumelindude suled», järv — «nagu hõbedane särg», süda — «talvine kivi», «kevadöö kui hahasuled pehmed», «juba valge sirel

roostetab» jne.) või kus napi väljendu-sega on suudetud meeolelu luua («Õh-tune», «Avijõgi»). Siiski hakkab vastu epiteet värsis «Taevas oli kartulite karva» («Hüatsint»). Laskumata arut-lusse, mis värv see siis võinuks olla, tuleb siiski meele pidada, et originaal-sus peab alistuma täpsusele.

Toodud näiteist peaks piisama ise-loomustamaks luuletuskogu väljendus-likku külge. Tundub, et autor pole väe-vunud mõtlema ei peamise üle oma töös ega selle üle, kuidas mõtet või elamust edasi anda. Seetõttu ei hakka kujundid küllaldasel määral elama ja raske on saada täit pilti luuletuskogu mõttelisest tegelasest (resp. lüürilisest kangelasest). Või kui olemasoleva materjali põhjal iseloomustada, siis on «Linnulina» mõt-teline tegelane kärsitu, süvenemisevõi-metu muljelt muljele kihutaja. Eriliste olukordade ja üksinduseotsingud ei vii-ta tegelase sisemisele rikkusele, vaid pigem osutavad kalduvusele iseäratu-misse või isegi egotsentrismi. Näitena võib tuua mitmeid loodusluuletusi, mil-lel küll on teistest suurem isikuline vär-ving, kuid kus mõttelise tegelase ena-masti formaalne sekkumine loodusesse ei lisa elamuslikkust ja pildid jäävad üksnes pildistusteks («Kutse», «Vaikus» jt.). Siiski võib tuua ka vastupidise näi-te — «Magava mere juures», kus mater-jal hakkab elama, ei teki muljet, et luu-letus on loodud näitamaks mõttelist tegelast taas uues raamis, nagu mitme-tel teistel puhkudel. Paljud luuletused ei lisa viimase karakteristikasse midagi nimetamisväärset («Ketraja», «Hälli-valija», «Kammeljas», «Jõhvikas», «Vig-le», «Tilder», «Lillhernes», «Lõvilõug» jne.), küll aga hajutavad olemasolevaid-ki kontuure. Olgugi et lüürilistes kir-jeldustes jääb mõtteline tegelane juba esituslaadi iseärasuse tõttu tagaplaanile, ei ole autor ka tegelikkuse enese poe-siat suutnud kõlama panna.

Siiski on Helgi Mulleri kogus üks luu-letus, mis äratub usaldust ja millest võib saada edaspidise loomingu nurga-kivi. See on nimelt «Murda eneses», mida tahaks võtta otsese eneseväljendu-sena, sest hämmastava otsekoheusega

on siin üles loetud autori senisele elu-
tunnetusele omased põhilised puudused:
rabeledus, pealiskaudsus, oskamatus teha
valikut. Kes oma puudusi tunneb, sellel
pole veel kõik lootused kadunud. Ase-
tagem siis Muller Mulleri vastu ja nõud-
kem:

Murda eneses
kärsituse selgroog,
tunda süvenemise raskust õlgadel,
nagu maa tunneb
mulla raskust.

Et tõepoolest «tunda süvenemise ras-
kust», selleks peaks luuletaja kõige-
pealt iseenele põhjalikult aru andma,
mille nimel ta kirjutab, mis on tal lu-
gejale omapoolset öelda, ning siis järg-
negu töö. Liiga palju on praegu juhus-
likku leheküljetäidet, mis kõneleb vas-
tupidisest. Ent pööre on vajalik, kui
luuletaja ei taha, et mõnekümne aasta
pärast kuuluks ka tema nimi unusta-
tud autorite hulka.

S. Nagelmaa

Uue sarja sünd

Lukianos: «Timon ehk inimestevihkaja».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1970. 80 lk.

Kirjastus «Eesti Raamat» alustas 1970.
aastal uut sarja «Klassikalised lood»,
mille esiklapsena käesoleval suvel jõu-
dis lugejateni väike valimik antiikaja
suure satiiriku Lukianose pärandist.

Uue sarja sünd on rõõmustav ning
võib eriti huvipakkuv olla eeskätt noo-
remale põlvkonnale, kes ka võõrkeelte
vahendusel ei ole tuttav vanade meist-
rite loominguga.

Lukianose valimine avaautoriks on
õnnestunud. Lukianost, kes elas umb.
aastatel 120—180, on võrreldud Voltai-
re'iga ja Heinega. Tema satiir meenu-
tab Aristophanest ja Rabelais'd. Oma
kaasaegseid võlus ta aga võib-olla esma-
jooones hiilgava reetorina-deklamaatori-
na, kes esines peaaegu kõigis suurema-
tes linnades menukate ettekannetega
niisugustel teemadel, mis tolle aja pub-
likut eriti huvitasid ja kaasa haarasid.
Nii oli tavaks tema eluajal. Neljaküm-
nendais eluaastais loobus Lukianos ree-
tori elukutsest ning pühendas end kir-
janduslikule tegevusele, saavutades
suurima kunstiküpsuse satiirilistes teos-
tes. Need töid talle juba eluajal palju
vastaseid, kuid ka püsiva koha kirjan-
duse ajaloos.

Järeplõvedele on Lukianos teravapil-

guline ja terava sulega pilkaja, kelle
ironia ning sarkasm olid suunatud nii
müütide, religiooni, filosoofia, teaduse
kui ka tema-aegse elulaadi pihta. Kõige
vähem huvitasid teda sotsiaalsed prob-
leemid, ent oma ajastust suutis ta luua
värvika pildi. Lukianos jagas hoope
igas suunas, kuid maailmaparandaja-
taotlusi tal polnud, ning seetõttu on ta
satiir meie meelest perspektiivitu; see
suudab küll olemasolevat purustada,
kuid ei näe võimalusi positiivsete muu-
datuste suunas. Imetlusväärne on ta
vaimukus, ta eruditsioon, stiili sädelev
elegants, ning atika keele puhtus.

Eesti keelde on Lukianost seni vähe
tõlgitud. «Kreeka kirjanduse antoloo-
giast» (Tallinn, 1964) leiame paariküm-
nel leheküljel Lukianose loomingust
põgusa läbilõike, mis õhutab autorit lu-
gema ja lähemalt tundma õppima. See-
tõttu on mõistetav ka huvi käesoleva
valimiku vastu.

Raamatuke kannab pealkirja «Timon
ehk inimestevihkaja», sisaldades peale
nimialloogi veel jutustuse «Unenägu»
ning dialoogi «Charon ehk maailma-
vaatlejad». Et teose formaat ja lehekül-
gede arv on üsnagi piiratud, raskendas
see võib-olla kõige parema valiku tege-

mist Lukianose suurest loomingust ning surus koostaja teatud raamidesse. Siiski tundub, et peale «Timoni» ei saa valikut (tõlkija P. Kees) kõige õnnestunumaks pidada. Eriti võib seda öelda «Unenäo» puhul, mis pakub Lukianose kohta küll autobiograafilisi andmeid ja valgustab tolaegset suhtumist käsitöösse, kuid kirjanduslikust seisukohast on küllaltki kesine.

Eri rühma Lukianose loomingus moodustavad küünilise satiiriku Menippose stiilis kirjutatud dialoogid. Dialoogis «Charon ehk maailmavaatlejad» on Lukianose pilkenoolte all inimeste tühine ning mõtetu askeldamine, meeleetus, ahnus, nõmedus, enesepete jne. Satiiri kõrval on tajutav ka resignatsioon ja nukrus, millega kõneldakse inimeste mõistmatusest.

«Timon» on huvitav juba seetõttu, et nimitegelane on ajalooline isik, kes olevat elanud Peloponnesose sõdade ajal ja kelle nimi hiljem muutus inimvihkamise sünonüümiks. Meisterlikult on kujutatud inimeste silmakirjalikkust ja väiklust, esiplaanil on vaesuse ning rikkuse probleem, kuid satiiriline joon on siin märksa tugevam kui näiteks «Jumalate kõnelustes» ja «Hetääride kõnelustes», kus saavad ülekaalu koomilise dialoogi ja atika komöödia mõjud. «Timonit» on sageli võrreldud Aristophanese «Plutosega», kuid Aristophanese tegelased tunnevad hirmu ja aukartust Zeusi ning teiste jumalate ees. Lukianos aga kõneleb inimeste ükskõiksusest jumalate vastu kui täiesti igapäevasest nähtusest. Vaesunud Timon ütleb näiteks Zeusile: «... ükski ei ohverda sulle enam ega anneta pärgi, välja arvatud mõni juht olümpia mängude puhul. Ja sedagi ei tehta paratamatuse pärast, vaid muistse tava täitmiseks.» (Lk. 40.) «Timon» pole kirjutatud inimvihkamise ülistamiseks, vaid kui satiir meelitajate-lipitsejate pihta, kus oma osa saavad ka kahekeelsed «filosofid». Rikkusele vastandatakse aus vaesus. Rikkuse kaaslasteks on «upsakus, nõmedus, kelkimishimu, lodevus, jultumus, silmakirjalikkus ja musttuhat muud sellist» (lk 55). Vaesuse saatjaiks on aga

«Töö, Püsivus, Tarkus, Vaprus ja teised, keda käsutab Nälg...» (lk. 56). Täheldagem, et ka reetorid ei pääse siin kriitikast. Timon vastab Plutosele: «Räägi, aga mitte pikalt ja keerutades nagu nurjatud reetorid.» (Lk. 59.) Ent kompositsioonilt ilmneb ka «Timonis» reetori-perioodi mõjusid, nagu ulatuslikud monoloogid (eriti algusmonoloog) ja pikad lauseperioodid. Timoni isik on inspireerinud paljusid hilisema aja kirjanikke, tuntuim on Shakespeare'i «Timon Ateenast».

Et nii «Timon» kui ka «Charon» paljastavad inimeste pahesid, oleks autori tutvustamisele kahtlemata kasuks tulnud erillemisemate teoste valik.

Raamatule kirjutatud järelsõnas (lk. 79) üllatab lause: «Fanaatik Suidase [minu sõrendus — A. K.] andmetel (ca 1000 m. a. j.) on ta [Lukianos] vägivaldset surma surnud.»

Juba üle kümne aasta võib leida teatmeteostest, et seni ekslikult isikunimeks peetud *Suidas* on bütsantsi-aegse suure leksikoni pealkiri, ning et leksikoni nime õige vorm on *Suda*. Mainitud leksikon sisaldab peale sõnade seletuste hulgaliselt ajaloolisi teateid antiikaja autorite ja nende teoste kohta, ning on eriti väärtuslik seetõttu, et paljud teosed või biograafilised andmed varasemast perioodist on kaduma läinud ja *Suda* leksikon on ainuke allikas, kust saame nende kohta informatsiooni. Võib vist põhjendatult arvata, et enamikule meie lugejatest on niihästi *Suidas* kui ka *Suda* üsna tundmatud. *Suidast* lihtsalt fanaatikuks nimetades ei selgita me midagi. Jääb isegi arusaamatuks, mis suhtes järelsõna autor teda fanaatikuks on pidanud. Kui vananenud andmeid esitati teadmatusest, oleks tulnud *Suidas* eelkõige tituleerida leksikograafiks, mis oleks lugejale andnud vähemalt ettekujutuse, kellega on tegemist. Sest vaatamata oma ajastust tingitud tendentslikkusele on *Suda*-leksikonis talletatud materjal meile suure väärtusega.

Kommentaari puhul tahaksin märkida, et kui isikunimeses on üldiselt kinni peetud kreekapärasest transliteeratsioonist, on mõned nimed millegipä-

rast siiski antud latiniseeritud kujul, näit.: Triptolemos — Eleusise kuninga *Celeuse* poeg pro *Keleose* poeg. Kreeka chi on tavaliselt translitereeritud ch,

näit. *Charon*, kuid lk. 36 võime lugeda *Ahhilleus*, lk. 42 ja lk. 67 *Ehhekratides* (pro *Achilleus*, *Echekratides*).

A. Kurismaa

Kroonika

Mari ANSV 50. aastapäeva oli meie vabariigil võimalus tähistada eriti elavalt seoses autonoomse vabariigi kultuuripäevade ulatumisega ka meile. Koos rahvusliku tantsu- ja lauluansambliga «Mari El», kes esines meie linnades kontsertidega, külastas vabariiki ka üheksaliikmeline kirjanike delegatsioon Mari ANSV Kirjanike Liidu esimehe Venjamin Ivanovi juhtimisel.

Delegatsiooni koosseisu kuulusid dramaturg, rahvakirjanik Sergei Nikolajev, poeet, rahvakirjanik, riikliku preemia laureaat Miklaj Kazakov, poeet, Mari ANSV Kirjanike Liidu vastutav sekretär Gennadi Matjukovski, dramaturg, teeneline kunstitegelane Arsi Volkov, poeet, rahvakirjanik Semjon Višnevski, vene keeles kirjutav prosaist Arkadi Krupnjakov, noorema põlvkonna poeedid, oblasti leninliku komsomoli preemia laureaadid Valentin Kolumb ja Semjon Nikolajev.

18. detsembril viibisid külalised ENSV Kultuuriministeeriumis pressikonverentsil, millele järgnes pärjapanek Tallinna vabastamisel langenud kangelaste monumendile. Pärast lõunat sõlmiti tutvust meile kirjanikega Kirjanike Majas, kust mindi ühiselt külaliste ansambli avakontserdile «Estonia» kontserdisaalis.

Tartu-reisilt said mari kirjanikud kaasa südamlikke muljeid Tartu Riiklikust Ülikoolist, kus vestlust nendega juhatas Paul Ariste, aga samuti Etnograafia Muuseumist, kus oli veel eksponeeritud FU näitus.

Suurt huvi pakkus ekskursioon Eduard Vilde nimelisse kolhoosi, mis toimus tuulisel ja külmal pühapäeval, kujunes aga lõpetuseks pakutud kuuma sauna tõttu eriti meeldejäävaks.

Viimasel päeval kohtuti Tallinnas Pedagoogilise Instituudi üliõpilastega, kus külalised rääkisid oma kirjandusest ning muljetest Eestis ja kus loeti luuletusi.

Aita Kurfeldt — 70

Vähe on tõesti häid kirjanikke-sõnamestrid, üsna vähe on ka nende teoste häid interpreteerijaid-tõlkijaid, teises keeles taasloojaid. Eesti tõlkekunsti kuulub nende hulka ka Aita (Justa) Kurfeldt, kes käesoleva aasta alguses, 2. jaanuaril sai seitsmekümneseks.

Aita Kurfeldt sündis Tallinnas. Siin õppis ta L. N. Beljajeva eragümnaasiumis ja siit viis õpingutete ta Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda (1921—1924 ja 1936—1942). Õpingud ülikoolis vaheldusid tööga mitmel alal. Nii oli Aita Kurfeldt kantseleiametnik Riigi Statistika Keskbüroos (1924—1927), õpetaja G. Neggo tantsustuudios (1927—1930) ja tantsija «Estonia» teatris (1930—1931). Temalt on ilmunud artikleid tantsukunsti kohta ajakirjas «Teater» ja mujal.

Oma pärisala leidis Aita Kurfeldt tõlkijana. Juba ligi nelikümmend aastat

(alates 1931. aastast) on ta viljelnud vastutustundega rasket tõlkekunsti. Selle aja jooksul on tema vahendusel eesti lugeja omaks saanud üle kolmekümne teose maailmakirjanduse nimekamate kirjanike loomingust.

Aita Kurfeldti interpretatsioon on ikka õnnestunud ja tunnustust pälvinud. Alates 1967. a. kuulub viljakas tõlkijameister Kirjanike Liidu liikmeskonda.

Tõlgete väärtuse on taganud põhjalik süvenemine tõlgitava autori elusse ja loomingusse ning teoses kujutatavasse aega. Ilmekaks näiteks on Aita Kurfeldti tutvumislugu Cervantesega. Süvenemise viljana sai teoks populaarne lühimonograafia «Miguel de Cervantes Saavedra» (1934) ning seejärel valmis ka tõlge kirjaniku peateosest «Teravmeelne hidalgo Don Quijote La Manchast». Tõlge ilmus esmakordselt 1939—1940 ja on pidanud vastu mitu trükki (1946—1947,

1955). Aita Kurfeldtist saigi üks vähe-
seid hispaania ja eriti portugali keelest
tõlkijaid. Hispaania keelest on peale
«Don Quijote» ilmunud veel J. Carcía
Hortelano «Suvine äike» (1967), R. Val-
le-Incláni «Türann Banderas» (1968),
D. Alonso «Kaitsetu maa» (1965) ja kuu-
ba novelle. Portugali keelest tõlgitud
teostest võiks nimetada J. Amado «Gab-
rielat» (1963), J. M. Eça de Queiroze
«Reliikviat» (1968).

Aita Kurfeldti vahendusel on eesti
keelde jõudnud rohkesti prantsuse kir-
janduse silmapaistvaid teoseid: A. Fran-
ce'i «Sylvestre Bonnard'i roim» (1935,
1968), «Punane lillia» (1937, 1968), «Ku-
ningatar Hanejala praeköök» (1936,
1969), J. Verne'i «Tsaari kuller» (1933),
H. de Balzaci «Valitud teosed» V (1957),
osa XI köitest (1960), osaliselt R. Mar-
tin du Gard'i «Perekond Thibault» II
köide (1960) ja R. Rolland'i «Jean-Chris-
tophe» I (1936, 1958).

Juba 1939—1940 ilmus Aita Kurfeldti
tõlkes F. Dostojevski suurromaan «Ven-

nad Karamazovid». Pärast sõda algas
vene kirjanduse silmapaistvate teoste
tõlkimine: ilmusid D. Fonvizini «Äba-
rik» (1946, 1968), M. Solohhovi «Vaikne
Don» I—IV (1946—1948, 1957), A. Tols-
toi «Kannatuste rada» I—III (1945—
1946, 1948, 1959), I. Ehrenburgi «Torm»
I—II (1949), V. Ažajevi «Kaugel Mosk-
vast» I—II (1950), osa M. Stelmahhi
«Suurest perekonnast» (1962) jm.

Aita Kurfeldt on tõlkinud ka rootsi
(S. Lagerlöfi «Anna Svärd», 1940) ja
inglise keelest (V. S. Reid «Leopard»,
1961). Omaette väärtuseks meie õppe-
kirjanduses on J. M. Tronski ulatusliku
«Antiikkirjanduse ajaloo» tõlkimine
(1949).

Erksa vaimuga, kirjanduse ja elu vas-
tu suurt huvi tundva tõlkija lauvalt loo-
dab lugeja saada veel palju uusi teoseid.
See ongi peamine soov tublile tööint-
mesele tema juubelpäevaks. Selle soovi
täitmiseks jätkugu tervist, senist erksat
vaimu ja toredat tööindu!

J. Toomla

Novelliauhinna asutamise puhul

Iga-aastase novelliauhinna asutami-
sega kerkib taas päevakorrale küsimus
novelli mõistest, selle mõiste mahust ja
mänguruumist. Kirjandusajaloolane

teab, et novelli mõistet on eri aegadel
ja eri maadel käsitletud erinevalt. Vene
kirjanduslikule traditsioonile on novelli
mõiste võõras, kui me ei tahaks pidada
novelli vene «rasskazi» sünonüümiks.
Siiski avastame vene kirjanduse ajaloos
mitmeid lühijutte, mis vastavad isegi
klassikalisele novellimõistele: näiteks
Puškini «Padaemand», Gogoli «Kaless»,
Bunini «Kerge hingus», Tõnjanovi
«Porutšik Kiže». Tšehhovi jutustused
mahuvad uue, nn. psühholoogilise
novelli mõiste alla, kuid selle struk-
tuur on märksa erinev vanast klassika-
lisest novellist. Nõukogude vene kirjan-
duse omapärase (veel läbiuurimata) no-
vellistika kõrgajaks olid kahekümnen-
dad aastad, mil ilmusid terved novelli-
tsükliid Babelilt («Ratsaarmee»), Ehen-
burgilt («13 piipu»), Vsevolod Ivanovi-
lt («Saladuste saladus»), Zoštšenkolt,
Zamjatinilt jt.

Novelliteooriat on kõige põhjaliku-
malt teinud saksalased («Kratkaja Lite-
raturna ja Entsiklopedija» arvessevõet-
tav bibliograafia on saksakeelne), ka
Eestis käibeloleva novelli tunnused on
pärit saksa teoreetikuilt. Vististi kõige
põhjalikumalt väljatöötatud novelliteo-
ria pärineb Paul Heyselt, see on nn.
jahikulli-teooria, mis toetub «Dekame-

roni» novellistikale ja nõuab novellilt
kõigepealt puanti ja üheainsa motiivi
teravat arendamist, peale selle veel rea
eringimusi, mille esitamine viiks liiga
kaugale. Sellele teooriale ei vasta aga
näiteks E. Hemingway, samuti ka nn.
austria modernistlikud (Musil, Doderer)
lühijutustused, kus puant, kui teda üld-
se leidub, on asetatud tekstist väljapoole.
Ka Gogoli Peterburi jutustused
(«Nevski prospekt», «Nina», «Portree») on
ehitatud hoopis teisiti (kaksikmotiivide
kõrvutamise) — mõjudes siiski
«novellipärastena».

Thomas Manni («Surm Veneetsias») ja
Heinrich Bölli kõik jutustused oma
uuelaadse jutustamistehnikaga (nn. tun-
netatud kõne, несобственно-прямая
речь) ei mahu samuti klassikalise no-
velliteooria raamidesse. Tänapäeva
noortest ekstreemistidest ei maksa rääki-
dagi, sest nende jutustamistehnika ei
suuda paeluda laiemat lugejaskonda,
vaid jääb esoteeriliseks rühmakeeleks.
Kas kirjandusajalooliste faktide valgus-
es saab üldsegi kõnelda mingisugusest
üldisest «novellipärasusest»? Kas Franz
Kafka salapäraselt sugestiivne lühijutt
on novell või ei ole?

Mõiste selgitamisel eesti kirjanduse
tarbeks tuleks analüüsida eesti novelli-
toodangut Friedebert Tuglasest Valto-
nini. Arvesse võtta tuleks ka meie se-
nistel novellivõistlustel saadud koge-
musi — positiivseid ja negatiivseid. No-

velli populariseerimiseks ja tema mõiste selgitamiseks tuleks pärida eesti kirjan-dusteadlaste arvamusi.

Esielgu on vaieldamatu ainult üks tunnus: novell on lühijutt. Selle tõttu on ka jutustamise meetod sootuks erinev romaani omast. Inimesed, olukorrad, ideed, maastikud ei saa novellis nõnda areneda, õitsele lüüa ja kaduda nagu romaanis ja elus eneses, vaid autor peab neid omavahel reguleerima peaaegu matemaatilise täpsusega nagu pooljuhte transistorraadiovastuvõtjas. Üksainus olukord, üks sündmus, üks suhe või üks kuju (ka tervikule tendeeriv inimpaar) valitseb dominandina kõiki teisi. Valitsev olukord või kuju esineb novellis ainsa või vähemalt keskse faktorina, täites kogu antud aegruumi. Ta domineerib kas autoripoolse esitamisintensi-teedi, oma vaimse, ideelise või tegevteo-lise tähenduse läbi. Novell jääb üheks elu seest haaratud jutustuseks, kuna roma-an kujutab elu ennast kogu ta dialektilises laiuses ja sügavuses. Selle-pärast nõuab novell suuremat keelelist ja väljendusvõtete nappust, motiivide valiku ning väljajäätude tehnikat, see on — rangemat kompositsiooni kui pikk proosavorm (romaan ja romaanitsük-lid).

A. S. Võgotski «Kunsti psühholoogias» on I. Bunini viieleheküljelise novelleti «Kerge hingus» kompositsioonile pühenda-tud terve peatükk, milles analüüsi-takse jutukese «anatoomiat» ja «füsioloogiat», dispoitsiooni ja kompositsioo-ni. Hemingway novellikogule «Meie päe-vil» on pühendatud mitu doktoritööd. Nende lühijuttude skeem meenutab töö-pestest elektronaparaadi skeemi.

Maailmakirjanduse areng on näida-nud, et traditsiooniliste vormitüüpide piirid on hakanud hajuma, et romaani ja novelli «seadused» võivad avarduda kuni täieliku süžetuseneni ja ainsaks vaieldamatuks mõõdupuuks on jäänud

vastava proosapala maht (short story, lühijutt, jutustus, повесть, romaan, romaanitsükkel), mida omakorda mää-ravad avaldamisvõimaluste tehnilised tingimused.

Ajateempo surveel on kirjandusest ilm-selt kadumas sellised «formaadid» ja tegelaspanoraamid nagu nägime L. Tols-toi, Balzaci, Martin du Gard'i, Zola või Thomas Manni loomingus — seevastu on esile kerkimas lühem proosavorm, mis võimaldab läbilugemist ühe söõmu-ga.

Ülalmainitud dialektika tingib no-velli semiootilisuse, märgipärasuse, mis lugemisel omakorda nõuab kasutatud märkkujundite äratundmist. Märgi-pärast kasutamist võimaldavad rangelt valitud tegelastüübid, aga ka sigmaati-liselt kujundatud ümbrus, loodus, sünd-mustik, isegi antud aegruumis käibel-olev ühiskondlik terminoloogia ja üksiksõnadki. Sellise arengu teatud faasis tekib ka loominguga ja šablooniga võit-lus...

Iga kunstiteose, ka ilukirjandusliku jutustuse kompositsiooni piirab «raam», mis põhimõtteliselt alati eraldab teose piirideta tõelusest, — kui «toimikusse» vormistamiseks kõlbmatu.

Romaan võib olla uurimuseks, novell pole seda kunagi, sest jutustaja on kõik algusest peale läbi mõelnud. Dostojev-ski romaanid on rahutud otsingud, Mau-passant'i novellid on vilunud artisti ma-nipulatsioonid, kes on end vabastanud elu surve alt ja kelle arvates maksev kodanlik kord on igavene.

Tänapäeval kasvab üha enam reali-teedi märgipärane (semiootiline) käsit-lus, mis viib ka üldisele stiilimuutusele. Tulevik peab näitama, kas see protsess muutub ainuvalitsevaks või jätab see ruumi ka traditsiooniliste jutustamisvor-mide edasikestmisele. Areng on mitmeti analoogiline luule arengule.

V. Adams

Hella Vuolijoe romaanist «Töömehe perekond»

Möödunud sügisel ilmus Helsingis Weilini ja Göösi kirjastusel Hella Vuolijoe romaan «Töömehe perekond» ala-pealkirjaga «Töömees Rantase pere-konna kroonika aastaist 1895—1945».

Teos põhineb suurelt osalt samanime-lisel kuuldemängu-sarjal, mis Vuolijoki oli kirjutanud vastukaaluks «Suomise perekonna» nimelisele saadetesarjale. Viimati mainitus oli pikema aja jooksul raadiokuulajatele ette maalitud kesk-klasi kodanliku ringkonna rahulolevat ja nurinateta elulaadi. See ei võinud aga eriti tuttavana ega südamelähedase-

na tunduda soome töölistele, neile, kes olid kaasa teinud ja läbi elanud 1905. aasta suured streigid ja 1918. a. klassi-sõja, kes olid ise aastaid vanglates vi-relnud või kelle sugulased seal olid kar-ristust kandnud.

Hella Vuolijoki oli pärast Teist maa-ilmasõda, aastail 1944—1949, Soome raadio peadirektoriks, samal ajal (a. 1946—1948) kuulus ta ka Soome Rahvademokraatide Liidu esindajana eduskunda. On arusaadav, et vilunud sulega draamakirjanik, kes oma teostes ja poliitilises tegevuses oli alati rõhu-

tute poolel seisnud, olles nüüd suure informatsiooniasutuse eesotsas, soovis raadio kaudu näidata klassiteadlikku tööliskonda ja selle pürgimusi oma elu parandamiseks kodanlikus ühiskonnas.

Teose saatesõnas räägib kirjaniku tütar Vappu Tuomioja, et Hella Vuolijoki oli seda teemat kaua mõtteis kandnud. Ta ütleb, et juba F. E. Sillanpää teose «Vaga viletsus» ilmumisest peale oli kirjanikku vaevanud see, et kirjanduses pidevalt käsitleti töölisi ja torpareid, eriti 1918. a. ülestõusust osavõtnuid, kahetsusväärsete ja viletsate inimestena, keda eluvool just nagu tahteta ja teadvuseta olendeid sünge saatuse kätte ajab. Kuna sellist teost ei ilmunud, mis oleks näidanud teadlikke töölisi nende igapäevases elus ja muredes, võttis ta kätte ja kirjutas selle.

Kirjanik pakkus 1950. a. oma teost kirjastajatele, aga nood pidasid seda küsitava kunstilise väärtusega tendentsromaaniks, ja keeldusid seda kirjasta-

mast. Vuolijoki ise ütles, et naeruväärne oleks näha propagandat elukroonikas, mis on määratud lugemiseks kõigile rahvakihtidele, ja et nähtavasti organiseerunud töölisklassi elu realistlik kujutamine on mõnede meelet sobimatu.

Soome ajakirjanduses on väljendatud arvamust, et kuigi dramaturg Vuolijoki polnud mingi tipmine romaanikirjanik, on tema sisult üldnimlikku teost meeldiv ja huvitav lugeda, et Vuolijoe maailmapilt on rahvalähedasem kui Sillanpää ülalt-alla-käsitlus. Ja nagu juba Bertolt Brecht nendib, jutustades oma ühistööst Vuolijoe «Härä Punttila...» puhul, tuleb Vuolijoe kirjandusliku konventsionaalsuse alt esile andekas ja huvitav jutustaja.

«Töömehe perekond» ilmus nüüd siis kaksikümne aastat pärast kirjutamist ja kuusteist aastat pärast kirjaniku surma.

L. Viiding

Soomes jagati riiklikke stipendiume

Soome riiklik kirjanduskomisjon vaatas aasta lõpul läbi sooviavaldused kirjanduslike stipendiumide saamiseks. Sooviavaldusi oli 167 kirjanikult ja 28 tõlkijalt, neist rahuldati 27 kirjaniku ja 8 tõlkija omad. Viieaastase kirjaniku stipendiumi said E. Joenpelto, L. Kalerovo ja Ch. Kihlman; kolmeaastase — E. Ahonen, V. Kirstinä, V. Kontturi, S. Paronen, L. Sinkkonen ja S. von Schoultz. 18 toetust anti ühe aasta peale.

Ka arvustajad said riiklikke toetusi: Kai Laitinen üheaastase, 8 arvustajat pooleaastase riikliku stipendiumi.

*

Alfred Kordelini sihtkapital jaotas oma pidulikult istungil 316 000 marka toetusteks, stipendiumideks ja preemiateks mitmesuguste kirjanduse ja kunsti alal tegutsevate üksikisikute ja kollektiivide vahel.

Kirjandusloo uurimine Karjalas

Esimesed katsed kirjanduse uurimisel tehti Karjalas enne Teist maailmasõda. Ulatuslikum töö sai aga alguse aastal 1945, kui asutati NSV Liidu Teaduste Akadeemia Karjala filiaal, mille koosseisu kuulub ka ajaloo, keele ja kirjanduse instituut.

Karjala nõukogude kirjanduse uurimise alal oli esimeseks ürituseks aastal 1954 ilmunud Laura Virolainen ja Kirill Tšistovi kirjutatud teos. See ei andnud karjala kirjandusest küll ajaloolist ülevaadet, sest varasemad perioodid jäid seal käsitlemata. Seepärast hakati peatselt tegema ettevalmistusi ulatuslikumate teoste väljaandmiseks. Siiani on ilmunud kaks sellealast köidet. Esimese neist (käsitleb ajavahemikku 1917—1961) panid kirja Maija Pahhomova ja Ninel Polištšuk ning teise Helmi Kabanova.

Ilmunud on ka antoloogia laadi väljaandeid. Aastal 1963 jõudis lugejateni «Karjala luule antoloogia», mille lehekülgedel leidub muistse rahvaluule paremaid aardeid ja laule hilisematest aegadest kuni meie päevini. Seejärel ilmus jutustuste kogumik, mille lehekülgedel on esindatud Karjala tuntumad autorid.

Aastal 1969 anti välja «Nõukogude Karjala ilukirjanduse ajalugu». Selle koostamisel löid kaasa teadlased Maija Pahhomova, Aino Hurmevaara, Juri Djužev ja Eino Karhu ning Petroskoi ülikooli õppejõud prof. L. Reznikov ja dotsendid L. Pavlov, Z. Kuzmina ja L. Kolessova ning luuletaja Taisto Summanen. Teiste hulgas leiab seal käsitlemist elavate hulgast lahkunud kirjanike Jalmari Virtase, Santeri Mäkelä,

Ragnar Rusko, Mikael Rutase ja Lea Helo luule ning Hilda Tihlä, Eemeli Parrase ja Oskari Johanssoni jutulooming. Doktor Vassili Bazanovile kuulub uurimistöo Karjala ainestikust vene kirjanduses ja rahvaluules. Noort teadlast Juri Džuževit huvitavad aga ilukirjanduslikud teosed, mis käsitlevad Kodu-sõja sündmusi Valge mere rannikul.

Tähtsaks uurimistöo teemaks on soome kirjandus ja selle sidemed vene kirjandusega. Üheks ajendiks on siin asjaolu, et viimasel ajal on Nõukogudemaal ulatuslikult välja antud Aleksis Kivi, Julius Weekseli, Sakari Topelius, Minna Canthi, Juhani Aho, Eino Leino, Juhani Linnankoski, Maiju Lassila, Pentti Haanpää, Katri Vala, Elmer Diktoniuse, Väinö Linna, Martti Larni, Veijo Mere, Helvi Hämäläise ja teiste soome kirjanike teoseid.

On ilmunud kogumik soome näitekirjandusest ja soome luule antoloogia. Sõjajärgseil aastail on pool tosinat noort karjala teadlast oma kandidaadiväitekirjades käsitlenud Minna Canthi, Ju-

hani Erkko, Teuvo Pakkala, Johan Vilhelm Snellmani ja Johan Ludvig Runebergi loomingut.

Aino Hurmevaaralt ilmus raamat «Juhani Erkko ja «Kalevala»», filoloogiadoktor Eino Karhult ulatuslik teos «Soome kirjandus ja Venemaa». Viimases käsitleb autor soome tänapäeva kirjandust ja selles ilmneivad voole, mis tekkisid sõjajärgsel perioodil naabermaade heanaaberlike suhete tulemusena ja mõjutavad Soome ühiskondlikku arengut. Teoses on Eino Karhu võtnud muu hulgas vaatluse alla Väinö Linna, Paavo Rintala ja Veijo Mere loomingut ning käsitleb nn. modernismi probleeme soome kirjanduses. Noorel kirjandusteadlasel Armas Mišinil sai hiljuti valmis kandidaadiväitekirja «Kiila» rühma luuletajaist.

Tänavu teevad karjala teadlased algust kaheköitelise «Soome kirjanduse ajaloo» koostamisega. Tegemist on ainulaadse üritusega, sest väljaspool Soome piire ei ole taolist teost veel ilmunud.

Bulgaaria kirjanduselust

16. ja 19. novembril m. a. toimus Sofias bulgaaria kirjanike II rahvuslik konverents. Põhideviisiks oli «Elu probleemid on kirjanduse probleemid». Selleskohase ettekande tegi KL esimees Georgi Džagarov.

Konverentsile eelnes elav mõttevahetus kirjanduslike ajalehtede ja ajakirjade veergudel,

*

Sedakorda juba kolmandad Sofia piirkondlikud luulepäevad toimusid Botevgradi linnas ja selle ümberkaudsetes külates. Luulepäevad avati Hristo Botevi mälestussamba juures. Tavakohase luulekõne ütles poeet Božidar Božilov.

Luuletaja Atanas Duškov süütas sümbolse tule. Kohalikus kinosaaalis peeti maha ulatusliku kavaga luuleõhtu. Teine päev pühendati ringsõidule ligidastesse küladesse, kus kohtuti lugejatega.

*

Seoses Bulgaaria kirjandusklassiku Jordan Jovkovi (1880—1937) üheksakümnenda sünniaastapäevaga asutati Tolbuhhini linnas Jordan Jovkovi nimeline kirjandusauhind, mida hakatakse välja andma parimatele proosateostele iga viie aasta tagant. Esimese Jordan Jovkovi nimelise preemia sai Diko Futšedžiev raamatute «Veleka taevas» ja «Vastumeelne teekond» eest.

Index librorum

Filosoofiaga alustades tuleks märkida kõigepealt Georg Wilhelm Friedrich Hegeli «Loogika teaduse» kolmeköitelise, ettetellitava uusväljaande I köidet, mis ilmutati NSVL TA Filosoofia Instituudi seerias «Filosoofiline pärand» (Mõst). Hegeli juubelit tähistama oli mõeldud ka suure filosoofi uurijana tuntud Arseni Gulõga «Hegel», mis anti välja *Molodaja Gvardija* seerias «Kuulsate inimeste elu». Üks teisi juubilare (5. sept. 1970 5 aastat surmast, 14. jaa-

nuaril 1971 95 aastat sünnist) oli Albert Schweitzer, Nobeli rahupreemia väärilisi (1952), keda siinkohal on eelkõige mõtlejana käsitatud — NSVL TA Orientalistika Instituut avaldas artikli- ja mälestusraamatu «Albert Schweitzer — XX sajandi suur humanist» (koostaja V. Šapiro, *Nauka*). NLKP Keskkomitee juures asuv Marksismi-Leninismi Instituut täiendas Lenini teoste 55-köitelist kogu eri köitega «Ettevalmistusmaterjalid teosele «Kapitalismi arenemine Vene-

maal» (Politizdat), mis avardab meie ettekujutusi suure revolutsioonäri tööstiilist. Viimati mainitud asutuste egiidi all ilmus lõppeks esimene köide (1870—1905) ammu väljakuulutatud biograafilisest kroonikast «Vladimir Iljitš Lenin» (1870—1924). Leninile apelleerivate teoste hulgast nimetagem veel järgmisi: M. Jovtšuki «Leninism, filosoofia, traditsioonid ja kaasaeg» (Mõsl), Moskva ülikooli artiklikogumik «V. I. Lenin ja ajaloolise materialismi aktuaalsed probleemid». NLKP Keskkomitee juures asuva Ühiskonnateaduste Akadeemia artiklikogumik «Nõukogude ühiskonna ajaloo küsimusi V. I. Lenini töis» (Mõsl), V. Ivanovi ja A. Šmeljovi «Leninism ja trotskismi ideelispoliitiline häving», J. Tšernetsovski «Lenin ja võitlus rahvusvahelise revisionismi vastu» (mõlemad *Lenizdat*), J. Modržinskaja «Leninism ja kaasaegne ideoloogiline võitlus» (Mõsl), E. Batalovi, L. Nikititši ja J. Fogeleri «Marcuse sõjaretk marksismi vastu», mis avab Mõsl'i uue seeria «Kodanliku ideoloogia vastu». Nimeksime veel Eduard Batalovi brošüüri «Uued pahempoolsed» ja Herbert Marcuse (*Znanije*). Üks USA KP vanu tegelasi Herbert Aptheker (sünd. 1915) saadab nõukogude lugeja kätte oma teose «Demokraatia, vabaduse ja revolutsiooni loomusest» (*Progress*). «Inimesest, ta orjastamisest ja vabastamisest» (*Politizdat*) aga vestab S. Kovaljov.

Järjekordne raamat, mis vaatlleb oma esemena teadust, tuli Kiievist — see on «Teaduse organisatsioon» (*Naukova Dumka*). NSVL TA Filosoofia Instituut publitseeris J. Nikitini «Seletus — teaduse funktsioon» (*Nauka*), edasi mainitagu O. Serebrjannikovi «Heuristilisi printsiipe ja loogilisi arvutusi» (*Nauka*), A. Brušlinski «Mõtlemise psühholoogiat ja küberneetikat» (Mõsl), samuti tšehh J. Linharti kapitaalset uurimust «Inimliku õppimise protsess ja struktuur» (*Progress*).

Mõned uuemad teosed kirjandusloo, -teooria- ja -kriitika valast. NSVL TA Vene Kirjanduse Instituut (Puškini Maja) publitseeris artiklikogumiku «Lenini pärand ja folkloori uurimine», samuti mitme-autori-uurimused «Vene kirjandus ja folkloor» (XI—XVIII saj.) ja «Vene belletristika lätted» (süzeeliste jutustavate žanride teke vanavene kirjanduses), edasi artiklikogumiku «Psühholoogismi probleemid nõukogude kirjanduses». Kõik eelnimetatud teosed kirjastas *Nauka* Leningradi osakond. Teine TA instituut, M. Gorki nimeline Maailmakirjanduse Instituut koostas artiklikogumikud «Gorki ja

kaasaeg» ja «Ladina-Ameerika rahvuslike kirjanduste kujunemine» (mõlemad *Nauka*). Väliskirjanduste alalt polegi õieti muud ihaldatavat nimetada kui tekstikogumikku «Rooma ajaloolased», mis täiendab *Hudožestvennaja Literatura* hingeduotavat «Antiikkirjanduse biblioteeki». Viimati mainitud köites on esitatud viis Rooma ajaloolast: Gaius Sallustius Crispus, Titus Livius, Cornelius Tacitus, Gaius Suetonius Tranquillus, Ammianus Marcellinus. Võiks veel nimetada N. Snetkova «Cervantese «Don Quijotet»» (*Hudožestvennaja Literatura* «Kirjanduslooline rahvabiblioteek»), V. Multatuli biograafilist «Moliere'i» (*Prosveštšeniye*), T. Silmani «Dickensit» (*Hudožestvennaja Literatura*). Enne esteetika ja kunstiteaduste valda siirdumist märgime veel ära S. Narovtšatovi «Tavatu kirjandusteaduse» *Molodaja Gvardija* seeriast «Heureka», V. Kožinovi «Kuidas kirjutatakse värse» — luuleloome seadustest (*Prosveštšeniye*), esteetikuna teada Gennadi Pospelovi «Kirjandusliku stiili probleem» (Moskva ülikool), V. Nefedi «Mõtisklusi draamakonfliktist» (Valgevene NSV TA Kunstiteaduse, Etnograafia ja Folkloori Instituut, *Nauka i Tehnika*, Minsk).

M. Markovi uurimus «Kunst kui protsess» (*Iskusstvo*), mis esitab funktsionaalse kunstiteooria alused, juhatab sisse esteetika lõigu. Sotsialistliku realismi probleeme riivab J. Savostjanovi teos «Kujutuslikkus ja väljenduslikkus kunstis» (*Izobrazitelnoje Iskusstvo*). Spetsiifilisemad on J. Smirnov-Nesvitski «Kujundi võti» (mõtisklusi mänguviisidest tänapäeva nõukogude teatris) ja L. Žogini «Maalikunstiteose keel» (vana kunsti tinglikkus) — mõlemad *Iskusstvo*. Kujutavate kunstide manuu üle minnes täheldame mitut ihaldusväärsset: A. Tšubova «Euroopa kunst I—IV sajandini» (Vana-Rooma Euroopa provintsid), neljas köide Giorgio Vasari (1511—1574) teosest «Kõige nimekamate maalikunstnike, kujurite ja ehitusmeistrite elulookirjeldused», N. Livšitsi «Jean-Honoré Fragonard», kaks uut teost seeriast «Maailma linnad ja muuseumid» — S. Vsevoložskaja «Veneetsia» ja eriti André Maurois' (kõik *Iskusstvo*) «Pariis». Ludwig van Beethoveni juubeliks tuli paar teost, mis on mõistetavad ka neile, kes noodikirja raskeks põlgavad: Leningradis anti välja artikliraamat «Ludwig van Beethoven. Esteetika, loomepärand, interpretatsioon». Moskvast aga valimik «Beethoveni kirjad. 1787—1811» (mõlemad *Muzõka*).

Koolinoored ja kirjandus. Kommentaar

Haridusministeeriumi ja Kirjanike Liidu eestvõttel toimus 14.—15. detsembril Tallinnas kirjandussõprade kokkutulek. Kutsutud oli vähemalt üks vane- ma astme õpilane igast eestikeelsest keskkoolist, pluss kirjandusõpetajaid igast rajoonist ja linnast, pluss noorte seminarigruppe juhendavad kirjanikud — kokku oma paarsada hinge. Koolinoorte ees pidasid kõnet minister Ferdinand Eisen, kirjanikud Paul Rummo ja Paul Kuusberg; Ülo Tuulik andis üle- ja läbivaate koolialmanahhidest kui nähtusest ja ümardas ajakirjas «Noorus» algatatud vaidlust sellest, kas õpilaskirjandus on päriskirjandus või mitte. Pisut praktilisemalt analüüsitigi siis koosviibivate kirjandussõprade luule- ja proosaloomingut juba väiksemais gruppides. Juhendajate (Jaan Kross, Ellen Niit, Harald Suislepp, Arvi Siig, Rudolf Rimmel, Uno Laht, Paul-Eerik Rummo, Enn Vetemaa, Hando Runnel) enamiku arvates ei tohiks koolipõlves tehtavat omaloomingut tõlgendada kirjanikuks saamise pretensioonina, vaid kultuursete inimeste kultuursust süvendava harrastusena. Ja kokkutulekult saadav tulu on eeskätt kirjandussõbra silmaringi avardamine koolitundide kohustulikult, kusagil ebamäärasel minevikus sündinud kirjanduselt just praegusel hetkel sündivale ja levivale kirjandusele, seose

tekkimine nende kahe erineva pooluse vahel ja seega kogu kirjanduse kui siiski elava organismi või katkematu protsessi mõistmine, kultuuri tervikkuse ja jagamatuse tunnetamine. Kokkutulek on toeks ja õhutuseks ka nendele õpetajatele, kes tegutsevad kirjanduselu keskustest kaugemal, või koolides, kus puudub kestvam kirjanduslik traditsioon, päevast-päevane loov kirjanduslik omaelu. — Teiseks. Ilma kasuta ei jää noorte kirjandussõprade kokkutulekul ka vanad kirjanikud ja ühiselu tegelased mitte. Sest õpilaste vahetud kirjatööd (paremik avaldati rotaprintidult almanahhis, 350 eks., 103 lk.) on üks, mille kaudu võib kergesti jõuda noorte endi hingeni. Noorte omalooming on kui mitte päriskirjandus, siis vähemalt dokument küpseva ja jõuks saava uue sugupõlve elutundest, enesetundest, maailmamõistmisest ja maailmahinnangust. Enese teadmata registreerib kirjutav käsi kõike seda, mida uut toob ühiskondliku arengu argipäev oma paratamatuses ja vääramatuses ja mida tundma õppides ja teades aina kasvab isade ja poegade vastastikune mõistmine, lugupidamine ja sõprus. — Ainult et kuueaastane intervall on noorte kirjandussõprade kogunemisteks siiski igavik, edaspidi tuleb vahet ilmtingimata lühendada, siis on ka asja mõttel enam mõtet.

Sisukord

P. Ulas		H. Suislepp	
Kaarnajärv (Metsotinto)	1 ees	Sügisese lehti	62
J. Kross		Lumisest laadikust	63
Pöördtoolitund	3	J. Speek	
J. Semper		Närvid	65
(Igatsus ronib uksest ja ak-		Vergilius Maro	
nast)	39	Külaelu ülistus	89
Raske vaikus	39	I. Malin	
Liiva vaikus	40	Aed ja aednik	92
(Muresid korjub)	41	E. Nirk	
Tuulelipp	41	Kirjandusliku arengu mõist-	
(Ma võiksin hulkuda)	42	misest	97
Ühel hetkel	42	A. Hoidre	
Luule	43	J. Smuuli «Monoloogid» (Lito)	113
(Päikesepaistet on valgetes		M. Mäger	
öödes veel)	43	Riimi üldküsimusi	123
Kärsitused	44	E. Mallene	
M. Unt		«Väikestest inimestest»	
Alari unenägu	45	«Väntorelini»	133
Esimesed muljed Lätist	46	K. Kääri	
Külaskäik Phaethoni hauale	47	Kirjanduselu	145
U. Öun		Maie Kalda	
Pörgupõhja (Värviline kips)	49	Inventuur?	147
A. Suuman		S. Nagelmaa	
Kaks valgust	51	Mille nimel?	148
Ojaks saamine	52	A. Kurismaa	
Ületa lageraba	53	Uue sarja sünd	150
N. Baturin		Ringvaade	153
Kätelkäija	55		

Toimetuse kolleegium: **V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, J. Smuul, E. Vetemaa.**

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 4. XII 1970. Trükkimisele antud 5. I 1971. Trükiarv 12 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,21. MB-01902. Tellimise nr. 4364.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 1, jaanuar 1971. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «ЛООМИНГ» («Творчество»)

№ 1, январь 1971.

50 коп.

Индекс
78174